

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΙΕΡΑΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ*

Διὰ τοῦ ἀναγνώσματος τούτου προτιθέμεθα νὰ πραγματευθῶμεν διὰ βραχέων, καθ' ὅσον ὁ τε χρόνος καὶ ὁ τόπος ἐπιτρέπει, περὶ τῆς ἱερᾶς βυζαντικῆς μουσικῆς, καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τε τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, καὶ πρὸς τὴν σήμερον ἐν χρήσει οὖσαν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ. Φανερόν δέ, ὅτι δι' ἐνὸς ἢ δύο ἀναγνωσμάτων δὲν θέλομεν βεβαίως δυνηθῆ νὰ περιλάβωμεν, οὔτε ὅσα ἐν 134 σελίσιν ἐδημοσιεύσαμεν πρὸ ἐπτά περὶπου ἐτῶν γερμανιστὶ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διὰ τῆς πραγματείας ἡμῶν Ueber die altgriechische Musik in der griechischen Kirche, οὔτε θέλομεν δυνηθῆ νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τῶν καθ' ἕκαστα τοῦ πολὺ σπουδαιότερου ὑλικοῦ, ὑπερ κατὰ τὸ ἐπταετὸς τοῦτο διάστημα, ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς εἰρημένης συγγραφῆς μέχρι τοῦδε συνελέξαμεν. Ὡσαύτως δὲ ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ποικίλον τοῦ ἀκρατηρίου καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ συλλόγου, θέλομεν ποιῆσαι λόγον περὶ ἐκείνων μόνον τῶν τοῦ ζητήματος μερῶν, ἅπερ καὶ ἄνευ προϋποθέσεως πολλῶν καὶ συστηματικῶν ἀνωτέρων μουσικῶν γνώσεων δύνανται νὰ καταληφθῶσιν.

Ὁ ἡμέτερος αἰὼν δικαίως δύναται νὰ καυχᾶται, ὅτι κατ' αὐτὸν μετ' ἀκαμάτου ζήλου καὶ ἀπαρμιλλοῦ φιλοπονίας, στεφθεύσης διὰ λαμπρῶν καὶ ἀξιαγάστων ἀποτελεσμάτων, διερευνήθησαν διὰ πασῶν τῶν γονίμων καὶ ἀγόνων περιόδων τὰ τῶν παρελθόντων αἰώνων συγγράμματα πασῶν τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, καὶ ἐξιχνιάσθη ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος τῶν λαῶν καὶ ἐθνῶν, τοῦ τε διανοητικοῦ, θυμικοῦ καὶ βουλευτικοῦ μέρους αὐτῶν, διὰ τῆς συντάξεως τῆς ἱστορίας ἐκάστης τέχνης πρακτικῆς τε καὶ ἀποτελεσματικῆς, ¹ καὶ ἐκάστης ἐπιστήμης. Ἄλλ' ὅμως ἡ λίαν δυσσεύνητος ὅσον καὶ σπουδαία ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς ἱερᾶς τοῦ μέσου αἰῶνος

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ κατὰ Μάρτιον μῆνα ἐν δύο συνεδριάσεσιν.

1. Σχολ. Διον. τοῦ Θρακός. Σελ. 653: Πᾶσαι γὰρ αἱ πρακτικαὶ τέχναι κριτὴν ἔχουσι τὸν τῆς πράξεως καὶ ἐνεργείας μόνον καιρὸν· καὶ γὰρ τῷ καιρῷ ἐν ᾧ καὶ γίνονται, ἐν αὐτῷ καὶ εἰσίν. 655: Πρακτικαὶ εἰσίν, ὅσαι μέχρι τοῦ γίνεσθαι ὄρῳνται· μετὰ γὰρ τὴν πρᾶξιν οὐχ ὑπάρχουσιν. 670: Πρακτικαὶ δέ, ἅς τινες μετὰ τὴν πρᾶξιν οὐχ ὄρωμεν ὀφισταμένας, ὡς ἐπὶ κιθαρστικῆς καὶ ὄρηστικῆς· μετὰ γὰρ τὸ παύσασθαι τὸν κιθαρωδὸν καὶ τὸν ὄρηστικὸν τοῦ ὄρησθαι καὶ κιθαρίζειν οὐκέτι πρᾶξις ὀπολείπεται. 370: Ἀποτελεσματικὰς δὲ λέγουσιν, ὄντινων τὰ ἀποτελέσματα μετὰ τὴν πρᾶξιν ὄρῳνται, ὡς ἐπὶ ἀνδριαντοποιίας καὶ οἰκοδομικῆς· μετὰ γὰρ τὸ ἀποτελέσαι τὸν ἀνδριαντοποιὸν τὸν ἀνδριάντα καὶ τὸν οἰκοδόμον τὸ κτίσμα μένει ὁ ἀνδρὶς καὶ τὸ κτίσμα. 652: Αἱ δὲ τοιαῦται κριτὴν ἔχουσι τὸν χρόνον· ἐφ' ὅσον γὰρ ἂν ὁ χρόνος διατηρῇ αὐτάς, ἐπὶ τοσοῦτον μένουσιν.

μουσικής, μεθ' ὅλας τὰς ὑπὸ πεπειραμένων καὶ εἰδικῶν λογίων τῆς δύσεως ἀνδρῶν καταβληθείσας κατὰ διαφόρους καιροὺς προσπαθείας, μένει εἰσέτι ἀγνωστος· ὁ δὲ τελευταῖος τούτων, ὁ τακτικὸς καθηγητὴς τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Λατινικῶν γραμμάτων ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Μονάχου W. Christ, πραγματευόμενος ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς εἰρημένης συγγραφῆς ἡμῶν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἔγραψεν: «ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἀναγκαιότατον ὑλικὸν περὶ τοιαύτης ἱστορίας τῆς ἱερᾶς Ἑλληνικῆς μουσικῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα συνελέγη μέχρι τοῦδε καὶ διὰ τοῦ τύπου προσιτὸν ἐγένετο τοῖς ἐρευνηταῖς». Ἐκ τῆς ἀγνοίας δὲ ταύτης ἐπικρατοῦσι καὶ περὶ τῆς σήμερον ἱερᾶς ἡμῶν μουσικῆς αἱ μάλιστα ἡμαρτημένοι καὶ συγκεχυμένοι δοξασαί, γελοῖται δὲ φαντασμολογίαι καὶ πλημμελέσταται εἰκασίαι, ἀπὸ τινῶν ἐτῶν διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ τύπου διαδιδόμεναι, ἐκλαμβάνονται ὡς ἀλήθειαι πραγματώδεις, ἄξιαι ἀληθῶς νὰ προκαλέσωσι τὸν οἶκτον τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου, ὅτι ἐν φθίνοντι Ἰθ' αἰῶνι εὐρισκόμεθα εἰσέτι εἰς παντελεῖ ἀγνοίαν τῆς ἱστορίας ἐνὸς τοιούτου σπουδαίου μέρους τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου. Ἡ μουσικὴ ἀποτελεῖ πάντοτε ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ βίου τῶν λαῶν καὶ ἔθνῶν ἐν τε τῇ φυσικῇ αὐτῆς καταστάσει καὶ τῇ ἀνυψώσει εἰς ἀνεξάρτητον καὶ τελείαν ἐξ ἀντικειμένου τέχνην,¹ ἅτε πάντοτε προμαρτοῦσα ταῖς φάσεσι καὶ περιπετείαις τοῦ ἐθνικοῦ βίου, καὶ οὐδέποτε ἀποτελοῦσα κράτος ἐν κράτει, ἀλλὰ συνχρυσουμένη καὶ συνταπεινουμένη ἀναλόγως τῶν καταστάσεων τοῦ ἔθνους, καὶ μάλιστα ἀναλόγως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν βαθμῶν τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ. Ὡς τέχνη, κοσμοῦσα τὴν ψυχὴν διὰ τοῦ κάλλους τῆς ἀρμονίας, καὶ καθιστᾶσα τὸ σῶμα διὰ ῥυθμῶν εὐπρεπῶν, εἰς δὲ τοὺς παῖδας πρόσφορος διὰ τῶν ἐκ τῆς μελωδίας ἀγαθῶν, καὶ συλλήθδην δι' ἧς μόνως «πᾶσα μὲν ἡλικία, καὶ σύμπας βίος, ἅπασα δὲ πρᾶξις τελείως ἀν κατακοσμηθεῖ», εἶνε εἰκῶν τῶν θυμικῶν καταστάσεων, τοῦ βαθμοῦ τῆς δημιουργικῆς ἢ ποιητικῆς δυνάμεως τῆς φαντασίας, τοῦ μουσικοῦ καλοῦ, τοῦ βαθμοῦ ἄρα τοῦ πεπαιδευμένου τῶν ἀτόμων καὶ ἔθνῶν αἰσθημάτων, τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου καὶ βίου αὐτῶν. Ἀγαθὴ μὲν ἐν πολιτείᾳ σύνοικος οὖσα, ἀγαθὴ δὲ ἐν πολέμῳ παραστάτις, ἀγαθὴ τροφὸς παιδῶν, καὶ δὴ παιδαγωγία τῶν τῆς ψυχῆς παθημάτων, τὸ μὲν ἐξἄρτον αὐτῆς καὶ φερόμενον, τὸ ταραχῶδες καὶ τραχύ, τὸ ἀγρικίον καὶ ἐκτεθηριασμένον κατεπάδουσα, τὸ δὲ παρειμένον καὶ ἐκλελυμένον, τὸ χαῦνον καὶ μαλακὸν ἔμπαλιν ἐπαίρουσα καὶ παροξύνουσα, εἶνε θεραπεία ἢ μάλλον εἰπεῖν πανάκεια τῶν τῆς ψυχῆς παθημάτων, χρήσιμος καὶ ὠφέλιμος πάση ἡλικίᾳ, σύμπαντι τῷ βίῳ, καὶ ἀπάσῃ πράξει. Εἶνε δὲ δεινὴ μὲν νὰ ἐπα-

1. Ἡ μουσικὴ ὅσα μᾶλλον ἀναπτύσσεται τοσοῦτον ἀποβάλλει τὸν φυσικὸν αὐτῆς χαρακτήρα, καὶ ἐγγίζει μᾶλλον πρὸς τὸ ἰδεώδες αὐτῆς ὡς τέχνη, ἀποβαίνουσα οὕτως ἀντικειμενικῇ, καὶ παραγομένη οὐχὶ ἀμείως, ὡς ἐν τῇ φυσικῇ αὐτῆς καταστάσει, ἐκ τῶν ψυχικῶν διαθέσεων καὶ κινήσεων, ἀλλ' οὖσα εἰκῶν αὐτῶν, ἀνερριμμένη ἐκ τοῦ κατόπτρου τῆς καλλονῆς, δι' ὃ οἱ ἄρχαῖοι ὀρθῶς τὴν μουσικὴν εἰς τὰς μιμητικὰς τέχνας συγκαταλέγουσιν.

λαφρύνῃ τὸν οἶκτον, δεινὴ δὲ νὰ ἀμβλύνη τὴν ὀργήν, δεινὴ νὰ κρατήσῃ τὸν θυμόν, ἀγαθὴ νὰ σωφρονήσῃ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ νὰ ἱατρεύσῃ τὴν λύπην, νὰ παραμυθῆσῃ τὸν ἔρωτα καὶ νὰ κουφίσῃ τὴν συμφορὰν· ἀγαθὴ παραστάτις ἐν τῇ θρησκευτικῇ λατρείᾳ, σύσσιτος ἐν δαίτην καὶ ἐν πολέμῳ· δεινὴ νὰ εὐφραίνῃ ἐν ταῖς ἑορταῖς, νὰ τέρπῃ ἐν ταῖς πανηγύρεσι, νὰ κηλῆ ἐν ταῖς συνομιλίαις, νὰ ἐπιθειάζῃ ἐν ταῖς τελεταῖς. «Βοιωτοὺς αὐλὸς ἐπιτηδεύομενος ἡμέρωσε, Σπαρτιάτας ἤγειρε τὰ Τυρταίου ἔπη, Ἀργείους τὰ Τηλεσίλλης μέλη, Λεσβίους ἢ Ἀλκαίου ᾠδὴν, καὶ Ἀνακρέων Σαμίοις Πολυκράτην ἡμέρωσεν. Ὀρφέα ἠκολούθουν οἱ Ὀδρῦσαι, ὄρειον γένος, λησταὶ καὶ ἄξενοι καλῆ κηλούμενοι τῇ ᾠδῇ. Τεῖχος Σπαρτιάταις ἐμηχανίσαστο Λυκοῦργος, ἐπιτάξας τοῖς νέοις αὐλὸν ἡγεμόνα ἐν ταῖς μάχαις. Τοῦτον ἔχων καὶ Θεμιστοκλῆς τὸν αὐλόν, εἰς τὰς ναῦς ἐπεβίβασε τὰς Ἀθήνας, ὅτε ὑπ' αὐλῷ οἱ μὲν ἤρεσσον, οἱ δὲ ἐμάχοντο, ἐνίκων δὲ ἄμφω». Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ θεὸς Πλάτων ἐν τῷ β' τῶν Νόμων ἀποφαίνεται, ὅτι ἡ τῶν παιδῶν παιδεία πρέπει νὰ γίνηται διὰ μουσικῆς,¹ τῆς τὰ ἦθη εὐθὺς ἐκ παιδῶν δι' ἀρμονικῶν πλαττούσης, καὶ τὸ σῶμα ἐμμελέστερον διὰ ῥυθμῶν κατασκευαζούσης· διότι τὴν ἡλικίαν τῶν σφόδρα νέων δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐκπαιδεύωμεν διὰ ψιλῶν λόγων, ἐχόντων νοησεῖαν ἀηδῆ μόνην. » Δοκεῖ μοι, λέγει, ... ὡς ἄρα παιδεία μὲν ἐστ' ἡ τῶν παιδῶν ὀλκή καὶ ἀγωγή πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου λόγον ὀρθῶν εἰρημένον, καὶ τοῖς ἐπιεικεστάτοις καὶ πρεσβυτάτοις δι' ἐμπειρίαν ξυνδεδογμένον, ὡς ὄντως ὀρθός ἐστιν· ἵνα οὖν ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς μὴ ἐναντία χαίρειν καὶ λυπεῖσθαι ἐθίζεσθαι τῷ νόμῳ καὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ νόμου πεπεισμένοις, ἀλλὰ ξυνέπεται χαίρουσά τε καὶ λυπομένη τοῖς αὐτοῖς τούτοις, οἷσπερ ὁ γέρον, τούτων ἕνεκα, ἃς ᾠδὰς καλοῦμεν, ὄντως μὲν ἐπαῖδαί ταῖς ψυχαῖς αὐταὶ νῦν γεγονέναι, πρὸς τὴν τοιαύτην ἦν λέγομεν συμφωνίαν ἐσπουδασμένοι, διὰ τὸ σπουδῆν μὴ δύνασθαι φέρειν τὰς τῶν νέων ψυχὰς, παιδικὰ τε καὶ ᾠδαὶ καλεῖσθαι καὶ πράττεσθαι· καθάπερ τοῖς κάμνουσί τε καὶ ἀσθενῶς ἰσχοῦσι τὰ σώματα, ἐν ἡδέσι τισὶ σιτίοις καὶ πόμασι τὴν χρηστὴν πειρῶνται τροφὴν προσφέρειν, οἷς μέλει τούτων· τὴν δὲ τῶν πονηρῶν ἐν ἀηδέσει, ἵνα τὴν μὲν ἀσπάζωνται, τὴν δὲ μισεῖν ὀρθῶς ἐθίζωνται, ταῦτόν δὴ καὶ τὸν ποιητικὸν ὁ ὀρθὸς νομοθέτης ἐν ταῖς καλοῖς ῥήμασι καὶ ἐπαίνεσι τοῖς πείσει τε καὶ ἀναγκάσει μὴ πείθων, τὰ τῶν σωφρόνων τε καὶ ἀνδρείων καὶ πάντως ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἐν τε ῥυθμοῖς, σχήματι καὶ ἐν ἀρμονίαις μέλη ποιῶντα ὀρθῶς² ποιεῖν». Οὐχὶ δὲ μόνους

1. Πλατ. Πρωταγ. 326. Α. «Οἱ κιθαρισταὶ σωφροσύνης τε ἐπιμέλονται καὶ ὅπως ἂν οἱ νέοι μηδὲν κακοῦργῶσι· πρὸς δὲ τούτοις ποιήματα διδάσκουσι μελοποιῶν εἰς τὰ κιθαρίσματα ἐντείνοντες, καὶ τοὺς ῥυθμοὺς τε καὶ τὰς ἀρμονίας ἀναγκάζουσιν οἰκισθῆναι, ἵνα ἡμερώτεροι τε ὦσι καὶ εὐρυθμότεροι καὶ εὐαρμοστώτεροι».

2. Ὁ Πλάτων ἐν τῷ β' τῶν Νόμων (858, Ε) παραδέχεται μὲν τὴν δόξαν τῶν πολλῶν λέγων· Συγχαρῶς δὲ τό γε τοσοῦτον καὶ ἐγὼ τοῖς πολλοῖς, δεῖν τὴν μουσικὴν ἡδονῇ κρίνεσθαι, προσθέτει ὅμως, «μὴ μέντοι (ἡδονῇ) τῶν γε ἐπιτυχόντων, ἀλλὰ σχεδὸν ἐκείνην εἶναι Μου-

τοὺς παῖδας ἀλλὰ καὶ πάντα, λέγει, ἄνδρα δεῖν, ἐλεύθερον καὶ δοῦλον, θῆλυ καὶ ἄρρενα, καὶ ὄλη τῇ πόλει ὄλην τὴν πόλιν αὐτὴν ἐκυτῆ ἐπάδουσαν, μὴ παύεσθαι ποτε ταῦτα ἀ διελεύθωμεν, ἀμωσγέπως ἀεὶ μεταβλλόμενα καὶ πάντως παρεχόμενα ποικιλίαν· ὥστε ἀπληστίαν εἶναι τινα τῶν ὕμνων τοῖς ἄδουσι καὶ ἡδονήν. Ὡσαύτως δὲ ὁ πατήρ τῆς λογικῆς καὶ μέγας τῆς ἀρχαιότητος πολυτίττωρ Ἀριστοτέλης, πραγματευόμενος ἐν τῷ Ἡ' τῶν πολιτικῶν περὶ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῆς καὶ σημασίας, λέγει, ὅτι «οἱ ἐξ ἀρχῆς ἔταξαν ἐν παιδείᾳ διὰ τὸ τὴν φύσιν αὐτὴν ὀζητεῖν, ὅπερ πολλάκις εἴρηται, μὴ μόνον ἀσχολεῖν ὀρθῶς, ἀλλὰ καὶ σχολάζειν δύνασθαι καλῶς», καταλήγει δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ χρῆσις τῆς μουσικῆς, τὴν ἡδονὴν φυσικὴν ἐχούσης, πάσαις ἡλικίαις καὶ πᾶσιν ἡθεσίον ἐστὶ προσφιλέως, καὶ ὅτι πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα αὐτὴν οὐχὶ μόνον ἕνεκεν μιᾶς ὠφελείας, ἀλλὰ καὶ πλειόνων χάριν (καὶ γὰρ παιδεῖας ἕνεκεν καὶ καθάρσεως, τρίτον δὲ πρὸς διαγωγήν, πρὸς ἀνεσίαν τε καὶ πρὸς τὴν τῆς συντονίας ἀνάπαυσιν)». Ἀληθῶς δὲ «οὐκ ἔνεστιν, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, πρᾶξις ἐν ἀνθρώποις, ἣτις ἀνευ μουσικῆς τελεῖται. Θεοὶ μὲν ὕμνοι καὶ τιμαὶ μουσικῆ κοσμοῦνται· ἑορταὶ δὲ ἴδιαι καὶ πανηγύρεις πόλεων ἀγάλονται· πόλεμοι δὲ καὶ ὀδῶν πορεῖαι διὰ μουσικῆς ἐγείρονται τε καὶ καθίστανται· ναυτιλίαις τε καὶ εἰρεσίαις, καὶ τὰ χαλεπώτατα τῶν χειρωνακτικῶν ἔργων ἀνεπαχθῆ ποιεῖ, τῶν πόνων γινομένη παραμύθιον. Παρὰ δὲ τισὶ τῶν βροδέων κἄν τοῖς κήδεσι παρείληπται, τῆς κατὰ τὸ πάθος ἀκρότης τῇ μελωδίᾳ παραθραύσους». ¹ Διότι κατὰ τὸν θεῖον Πλάτωνα

σαν καλλίστην, ἣτις τοὺς βελτίστους καὶ ἰκανῶς πεπαιδευμένους τέρπει, μάλιστα δὲ ἣτις ἕνα τὸν ἀρετῆ τε καὶ παιδείᾳ διαφέρειντα». Ἄλλ' ἐν 667, Β. ἐξηγούμενος σαφέστερον λέγει: «Ὁδοῦν πρῶτον μὲν δεῖ τὸδε γε ὑπάρχειν ἅπασιν, ὅσοις συμπιπέεται τις χάρις, ἢ τοῦτο αὐτὸ μόνον αὐτοῦ τὸ σπουδαιότατον εἶναι ἢ τινα ὀρθότητα ἢ τὸ τρίτον ὠφέλειαν; οἷον δὴ λέγω ἔδωδ' ἐμὲν καὶ πόσει καὶ συμπαθῆ τροφῆ παρεπέσθαι μὲν τὴν χάριν, ἣν ἡδονὴν ἀν προσείποιμεν· ἣν δὲ ὀρθότητα καὶ ὠφέλειαν, ὅπερ ὑγιεινὸν τῶν προσφερομένων λέγομεν ἐκάστοτε, τοῦτ' αὐτὸ εἶναι ἐν αὐτοῖς καὶ τὸ ὀρθώτατον. Καὶ μὴν καὶ τῇ μαθήσει παρακολουθεῖν τό γε τῆς χάριτος, τὴν ἡδονὴν, τὴν δὲ ὀρθότητα καὶ τὴν ὠφέλειαν καὶ τὸ εὖ καὶ τὸ καλῶς τὴν ἀληθειαν εἶναι τὴν ἀποτελοῦσαν. Ἐν δὲ 667, (D-E) παρατηρεῖ «Ὁδοῦν ἡδονὴν κρῖναιτο ἀν μόνον ἐκεῖνο ὀρθῶς, ὃ μῆτε ὠφέλειαν, μῆτε ἀληθειαν, μῆτε ὁμοιότητα ἀπεργαζόμενον παρέχεται, μηδ' ἄν γε βλάβην, ἀλλ' αὐτοῦ τούτου μόνου ἕνεκα γίγνοιτο τοῦ συμπαρισπομένου τοῖς ἄλλοις, τῆς χάριτος, ἣν δὴ κάλλιστά τις ὀνομάσαι ἀν ἡδονὴν, ὅταν μὴδὲν αὐτῆ τούτων ἐπακολουθῆ. . . . Ναὶ καὶ παιδιάν γε εἶναι τὴν αὐτὴν ταύτην λέγω τότε, ὅταν μῆτε τι βλάβη, μῆτε ὠφελῆ σπουδῆς ἢ λόγου ἄξιον». Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐξάγεται ὅτι ὁ Πλάτων παραδέχεται, ὅτι διὰ τῆς ψυχῆς μουσικῆς δὲν ἐκδηλοῦνται οὔτε δᾶνοιαί, οὔτε συναισθήματα, οὔτε βουλήσεις, ὅπερ ἐπιβεβαιούται καὶ διὰ τοῦ (669, E.) «Παγγάλεπον ἀνευ λόγου γινόμενον ῥυθμὸν τε καὶ ἁρμονίαν γινώσκων, ὅτι τε βούλεται καὶ ὅτ' εἶποι τῶν ἀξιολόγων μιμημάτων κλ.», ὥστε περιεχόμενον τῆς μουσικῆς εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ ὀρθὴ χάρις ἢ ἡδονή.

1. Γρηγ. Θεολ. λόγος Ε' § 157: «Ὁ μὲν γε παραπέμπεται πανδήμοις ἐφημιαίς τε καὶ πομπαῖς, καὶ τούτοις δὴ ταῖς ἡμετέραις σεμναῖς ᾠδαῖς παννύχοις καὶ θαδουχίαις, αἷς χριστιανοῖ τιμῶν μεταστάσιν εὐσεβῆ νομίζομεν· καὶ γίνεται πανήγυρις μετὰ πάθους ἢ ἐκκομιδῆ τοῦ σώματος».

«καταδύεται εἰς τὸ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ὁ ῥυθμὸς καὶ ἡ ἁρμονία, καὶ ἐρωμενεστατα ἄπτεται αὐτῆς, φέρονται τὴν εὐσχημοσύνην καὶ ποιεῖ εὐσχήμονα, εἴαν τις ὀρθῶς τραφῆ· εἰ δὲ μὴ τούναντίον». Ὡσαύτως δὲ ὁ κατὰ τὴν μαρτυρίαν Θεοδωρήτου τοῦ ἐπισκόπου Κύρου μελοποιὸς «τῆς εὐρύθμου ψαλμωδίας τῶν δημοτικῶν ταγματῶν» Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, πραγματευόμενος περὶ τοῦ τέλους καὶ τῆς δυνάμεως τῆς μουσικῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀναφωνεῖ: «Οὐδὲν γὰρ οὐδὲν οὕτως ἀνίστησι ψυχὴν, καὶ πτεροῖ, καὶ τῆς γῆς ἀπαλλάττει, καὶ τῶν τοῦ σώματος ἀπολύει δεσμῶν, καὶ φιλοσοφεῖν ποιεῖ, καὶ πάντων καταγελαῖν τῶν βιωτικῶν, ὡς μέλος συμφωνίας, καὶ ῥυθμῷ συγκείμενον θεῖον ἄσμα. Οὕτω γοῦν ἡ φύσις ἡμῶν πρὸς τὰ ἄσματτα καὶ τὰ μέλη ἡδέως ἔχει καὶ οικείως, ὡς καὶ τὰ ὑπομάρζια παιδιὰ κλαυθμηρίζομενα καὶ δυσχεραίνοντα οὕτω κατακοιμίζεσθαι. . . . Διὰ τοῦτο καὶ ὀδοιπόροι πολλάκις κατὰ μεσημβρίαν ἐλαύνοντες ὑποζύγια, ἄδοντες τοῦτο ποιούσι, τὴν ἐκ τῆς ὀδοπορίας ταλαιπωρίαν ταῖς ᾠδαῖς ἐκείναις παραμυθούμενοι. Οὐχ ὀδοιπόροι δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ γηπόνοι ληνοβατοῦντες, καὶ τραγῶντες, καὶ ἀμπέλους θεραπεύοντες, καὶ ἄλλο ὅτιοῦν ἐργαζόμενοι, πολλάκις ἄδουσιν. Καὶ ναῦται κωπηλατοῦντες τοῦτο ποιούσιν. Ἡδὴ δὲ καὶ γυναῖκες ἰστουργοῦσαι, καὶ τῇ κερκίδι τοὺς στήμονας συγκεχυμένους διακρίνουσαι, πολλάκις μὲν κατ' ἑαυτὴν ἐκάστη, πολλάκις δὲ καὶ πᾶσαι μίαν τινὰ μελωδίαν ἄδουσιν. Ποιοῦσι δὲ τοῦτο καὶ γυναῖκες καὶ ὀδοιπόροι καὶ ναῦται καὶ γηπόνοι τῷ ἄσματι τὸν ἐκ τῶν ἔργων πόνον παραμυθίσασθαι σπεύδοντες, ὡς τῆς ψυχῆς ῥῆον ἄπαντα δυναμένης ἐνεργεῖν τὰ ὀχληρὰ καὶ ἐπίπονα, εἰ μέλους ἀκούσειε καὶ ᾠδῆς. Οὕτως οικείως ἡμῖν ἔχει πρὸς τοῦτο τὸ εἶδος τῆς τέρψεως ἢ ψυχῆ». Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος πολυλαχοῦ περὶ τῆς σημασίας καὶ ὠφελείας τῆς ἐκ τῆς μουσικῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ κοινωνικῷ βίῳ πραγματευόμενος λέγει: «Ἀτενοῦσα γὰρ ἡ διάνοια πάντων ὁμοῦ περιδράξασθαι, ὅμοιον πάτχει γαστρὶ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κόρου, εἰς πέψιν περιαγαγεῖν τὰ πεμφθέντα μὴ δυναμένη. Βίαιον μὲν μάθημα οὐ πέφυκε παραμυθεῖν, τὸ δὲ μετὰ τέρψεως καὶ χάριτος ¹ εἰσδύομενον μονιμώτερον ταῖς ψυχαῖς ἐνιζάνει. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐκ τῆς μελωδίας τερπνὸν τοῖς δόγμασιν ἐγκατέμιξεν, ἵνα τῷ προσηγεῖ καὶ λείψ τῆς ἀκοῆς τὸ ἐκ τῶν λόγων ὠφέλιμον ὑποδεχώμεθα. . . . Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἐνκρῶνία μέλη τῶν ψαλμῶν ἡμῖν ἐπινοήθη, ἵνα, ὡς οἱ παῖδες τὴν ἡλικίαν, ἢ καὶ ὄλωι νεκροὶ τὸ ἦθος, τῷ μὲν δοκεῖν μελωδῶσι, τῇ δ' ἀληθείᾳ τὰς ψυχὰς ἐκπαιδεύωνται. . . . Καὶ πού τις τῶν σφόδρα ἐκτεθηρωμένων ὑπὸ θυμοῦ, ἐπειδὴν ἀρξῆται τῷ ψαλμῷ κατεπάδασθαι, ἀπῆλθεν εὐθύς τὸ ἀγοικῖον τῆς ψυχῆς τῇ μελωδίᾳ κατακοιμίσας». Διεξοδικώτερον

1. Παραβάλλοντες τὴν θέσιν ταύτην πρὸς τὰς ἀνωτέρω τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, βλέπομεν, ὅτι καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας ὡς περιεχόμενον τῆς μουσικῆς παραδέχονται τὴν τέρψιν καὶ ἡδονὴν ἢ τὸ καλούμενον μουσικὸν καλόν.

δὲ ἐξείρων τὴν δύναμιν αὐτῆς καὶ ὠφέλειαν ὁ Χρυσόστομος ἀποφαίνεται τάδε: «Ἐχει γὰρ τινα καὶ καθ' ἑαυτὸ τὸ ἄδειν ἡδονὴν μετὰ τῆς ὠφελείας. Τὸ μὲν γὰρ κέρδος αὐτοῦ τὸ προηγούμενον, τὸ εἰς τὸν Θεὸν ὕμνου λέγειν, τὸ τὴν ψυχὴν ἐκκαθαίρειν, τὸ μετάρσιον ποιεῖν τὸν λογισμόν. . . Ἐχει δὲ μετὰ τούτων διὰ τῆς μελωδίας καὶ ἡδονὴν πολλὴν καὶ παρκαμυθίαν τινὰ καὶ ἄνεσιν καὶ σεμνὸν ποιεῖ τὸν ἄδοντα. . . Κἂν γὰρ μυριάκις ἀσελγῆς ὁ ψάλλον ἢ αἰδοῦμενος τὸν ψαλμὸν κατακοιμίζει τῆς ἀσελγείας τὴν τυραννίδα· κἂν μυρίοις ἢ κακοῖς βεβαρυμένος, καὶ ὑπὸ ἀθυμίας κατεχόμενος, κατακηλούμενος ὑπὸ τῆς ἡδονῆς, καυφίζει τὸν λογισμόν, πτεροῦ τὴν διάνοιαν, καὶ μετάρσιον ἐργάζεται τὴν ψυχὴν». Ἀλλὰ τοῦ δὲ πάλιν λέγει: «Ἐπειδὴ γὰρ . . . μνήμην δὲ οὐδὲν οὕτω μόνιμον ὡς μελωδία ποιεῖ. . . τῷ μέλει τῆς ᾠδῆς ὑποκλέπτων τὴν ἀπὸ τῆς μνήμης αἰσχύνην, καὶ τὴν ἀφόρητον ἀθυμίαν παρκαμυθούμενος, ἄσμακτα αὐτὰ πεποίηκεν, ἵνα τῷ πόθῳ μελωδίας ἀναγκασθῶμενοι συνεχῶς αὐτὰ φθέγγεσθαι, συνεχῶς αὐτῶν ὡς μεμνημένοι, καὶ διηνεκῶς ἔχωσιν τινα διδασκαλίαν ἀρετῆς τὴν διηνεκῆ τῶν ἀμαρτημάτων μνήμην. Ἴστε γοῦν, ὅτι καὶ νῦν τὰ μὲν ἄλλα οὐδ' ἐξ ὀνόματος τοῖς πολλοῖς ἐστὶ βιβλία γινώσκω· τὴν δὲ τῶν ψαλμῶν πραγματεῖαν ἐπὶ στόμακος ἄπαντες φέρουσι, καὶ αὐτὰς ταύτας τὰς ᾠδὰς· οὕτω δι' αὐτῶν τῶν πραγματῶν δείκνυται, πόσον ἀπὸ τῆς μελωδίας τὸ κέρδος ἐστίν». Αἱ πολλῶν ἐκ τῶν παρὰ τοῖς πατράσι τῆς ἐκκλησίας ἐκτεθεῖσαι ὀλίγαι περικοπαὶ αὗται ἱκανῶς δηλοῦσιν οὐ μόνον τὴν συμφωνίαν μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ ἰδίως Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων περὶ τῆς δυνάμεως τῆς μουσικῆς, ἀλλὰ καὶ καθιστᾶσι φανεροὺς τοὺς λόγους καὶ τὰς ὠφελείας, ἐπομένως τὸν σκοπὸν, δι' ὃν ἡ μουσικὴ προσελήφθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Γινώσκοντες δὲ ἤδη τὸν διὰ τῆς μουσικῆς ἐπιδικώμενον σκοπὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, εὐκόλως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν καὶ ποῖαν τινὰ μουσικὴν, ποῖαν μελοποιίαν καὶ ῥυθμοποιίαν εἰσήγαγον εἰ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες ἐν τῷ χριστιανικῷ ναῷ, καὶ ἐὰν αὐτοὶ οὗτοι παρέλειπον νὰ δηλώσωσιν ἡμῖν τοῦτο ῥητῶς, καὶ ἐὰν δὲν διεσώζοντο ἡμῖν τὰ ἀρχαιότερα ἐκκλησιαστικὰ μέλη.

Ἡ μουσικὴ, ἅτε ἐκφράζουσα ὅ,τι ἡ γλῶσσα ἀδυνατεῖ νὰ ἐκδηλώσῃ διὰ τῆς λέξεως, ἀρχομένη ἔρα ἐνθα αὕτη παύει, ὑπῆρξε πάντοτε καὶ ἐν τῇ φυσικῇ αὐτῆς καταστάσει, καὶ μετὰ τὴν ἀνύψωσιν αὐτῆς εἰς ἀνεξάρτητον καὶ ἐξ ἀντικειμένου τέχνην ἢ συμπλήρωσιν τῆς ποιήσεως καὶ τῆς λέξεως, μεθ' ἧς ἐνοῦται ἢ μᾶλλον εἰπεῖν συγκλῶθεται πρὸς ζωηροτέραν καὶ ἐμφαντικωτέραν κοινήν ἐνέργειαν, ἐπιρρωννύουσα τὰς ἐντυπώσεις καὶ παθήσεις, τὰς ὁποίας ἐμποιεῖ ἢ ἐκ τῆς διανοίας τῶν λόγων προσερχομένη διάθεσις ἐν τῇ ψυχῇ δι' ἀναλόγων μελικῶν, παναρμονίων καὶ ῥυθμικῶν σχημάτων καὶ εἰδῶν. Ἡ γλῶσσα διὰ λέξεων ψιλῶν ἐκφαίνουσα τὰς διανοίας, δύναται μὲν νὰ σημάνη ἄπαντα τὸν πνευματικὸν κόσμον τοῦ

ἄνθρωπου, πάσας τὰς παρκατάσεις, πάντα τὰ δικονόμηκτα, αἰσθημάκτα, βουλήσεις κτλ., οὐχὶ ὅμως καὶ ἐν τῷ αὐτῷ βηθμῷ τῆς ζωηρότητος, ὡς διὰ τῆς συνεργείας τῆς μουσικῆς, ἥτις διὰ τῶν τόνων μετὰ τῶν μελωδικῶν, παναρμονίων καὶ ῥυθμικῶν αὐτῶν σχέσεων, προκαλεῖ ἀκμιοτέρως καὶ ζωηροτέρως ἐντυπώσεις παρὰ τὰς πάντοτε ἀφηρημένους τῆς γλώσσης λέξεις, αἱ ὁποῖαι δὲν κινουσι πάντοτε πάθος ἄνευ μελωδίας καὶ ῥυθμῶν. Σημεῖον δὲ, ὅτε παρίστανται ἀνάγκη νὰ κινήσωμεν κατὰ τὴν ἐρμηνεῖαν πάθος, τοῦτο δὲν κατορθοῦται, ἐὰν δὲν παρεγκλίνωμεν πῶς τὴν φωνὴν ἐπὶ τὴν μελωδίαν, ὅπερ δῆλον καθίσταται, καὶ ἐκ τῶν περὶ ὑποκρίσεως τῶν ἀρχαίων. Πλὴν δὲ τούτων ἡ γλῶσσα ἀδυνατεῖ νὰ ἐκφράσῃ ἀπάσας τὰς ψυχικὰς διαθέσεις μετὰ τῶν ποικίλων αὐτῶν βαθμῶν, ὡς ἀδυνατεῖ νὰ ἐκδηλώσῃ καὶ ἄπαντα τὰ ἀντικείμενα, ἅτε στερουμένη ὀνομάτων διὰ τὰς καθ' ἑκάστα (ἀτομικὰς) παρκατάσεις, ἔχουσα δὲ τοιαῦτα μόνον διὰ τὰ εἶδη καὶ γένη. Ὅ,τι δὲ συμβαίνει περὶ τὸ διανοητικόν, τὸ αὐτὸ λαμβάνει χώραν καὶ περὶ τὸ θυμικόν καὶ βουλητικόν, τὰ δὲ ἐπιφωνήματα τῆς γλώσσης εἶνε μικρὸν τούτου τεκμήριον· ἡ μουσικὴ ἔρα ἐκδηλοῦ καὶ ὅ,τι ἡ γλῶσσα καθ' ἑαυτὴν ἀδυνατεῖ νὰ σημάνη. Οὐσίς ἢ περιεχόμενον τῆς μουσικῆς εἶνε τὸ μουσικόν καλόν, ἢ δὲ μουσικὴ αὕτη καλλοῦν παντὸς μελουργήματος, ἥτις δὲν ἔγκειται μόνον ἐν τῇ αἰσθητικῇ ἡδονῇ καὶ τέρψει, οὐδὲ μόνον ἐν τῇ κατ' εἶδος τεχνικῇ τελειότητι, εἶνε οὕτως εἰπεῖν ὑπερμισθητόν τι, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν πνευματικόν τι, ἀπερίγραπτον, διὰ λόγων οὐχὶ ἐκδηλωτόν, δι' οὐδὲ μιᾶς ἀναλύσεως παρκατατόν, διήκον διὰ τῶν μελικῶν σχημάτων καὶ εἰδῶν ὡς ἡ ψυχὴ διὰ τοῦ σώματος. Παρὰ τῆς μουσικῆς οὐδὲν ἄλλο βεβαίως ἀπαιτοῦμεν, εἰμὴ ἡδέως καὶ ἐμμελῶς ἠχοῦντα μελικὰ σχήματα καὶ εἶδη. Ὡσπερ ὁ ποιητὴς διανοεῖται διὰ λόγων καὶ παρκατάσεων, οὕτως ὁ μελοποιὸς διὰ τόνων καὶ ῥυθμῶν, δι' ὃν καθιστᾶ αἰσθητὰς τὰς ἰδέας αὐτοῦ, τὴν δημιουργικὴν αὐτοῦ δύναμιν, τὸν βηθμὸν τοῦ ἰδεώδους αὐτοῦ καλοῦ. Αἱ τέχναι βεβαίως δὲν συντήκονται, ἀλλὰ μόνον συνεννοῦνται, συγκλῶθονται πρὸς κοινήν ἐνέργειαν, ἐκάστη δ' αὐτῶν ἐν τῇ συννώσει ταύτῃ καὶ συμπράξει λαλεῖ τὴν ἑαυτῆς γλῶσσαν, ἀκολουθεῖ τοὺς ἰδίους νόμους τοῦ ὕφους αὐτῆς· οὔτε ἡ ποίησις ἢ τὸ κείμενον θυσιάζεται χάριν τῆς μουσικῆς, ἐπειδὴ ἀποδοκιμάζεται καὶ ἀπορρίπτεται ἢ λίαν ἡδονικὴ μοῦσα,¹ ἢ διὰ τῆς ἀφθονίας τοῦ μέλους κατακλύζουσα τὸ κεί-

1 Ἀριστοφ. Νεφέλαι 970. Εἰ δὲ τις αὐτῶν βωμολοχεύσῃ ἢ κάμψῃ τινὰ καμπήν, οἷός ἐστι νῦν τὰς κατὰ Φρόνιν ταύτας τὰς δυσκολοκάμπτους, ἐπερὶ βετο τυπτόμενος παλλὰς, ὡς τὰς Μούσας ἀφανίζων. Ὁ Πλούταρχος περὶ τοῦ Φρόνιδος τούτου λέγει τὰ ἑξῆς: (1133 BC). Τὸ δ' ὅλον ἢ μὲν κατὰ Τέρπανδρον κιθαρωδία καὶ μέχρι Φρόνιδος ἀπλή τις οὖσα διέτελει· σὺ γὰρ ἔξην τὸ παλαιὸν μεταφέρειν τὰς ἀρμονίας καὶ τοὺς ῥυθμούς· ἐν γὰρ τοῖς νόμοις ἐκάστῳ διετήρουσαν τὴν οἰκίαν τάσιν· διὸ καὶ ταύτην τὴν ἐπωνυμίαν εἶχον· νόμοι γὰρ προσήγορεύθησαν, ἐπειδὴ οὐκ ἔξην παραβῆναι καθ' ἑκάστον νενομισμένον εἶδος τῆς τάσεως. Ὁ δὲ Φερεκράτης ποιεῖ τὴν μουσικὴν λέγουσαν. «Φρόνις δ' ἴδιον στρόβιλον ἐμβαλὼν τινα κάμπτων με καὶ στρέφων ὄλην διέφθορον ἐν πέντε χορδαῖς δώδεκα ἀρμονίας ἔχων».

μενον και καθιστώσα αὐτὸ ἀφανές και ἀκατάληπτον, οὔτε πάλιν ἡ μουσική πρέπει νὰ ἐκλαμβάνηται ὡς δορυφόρος και δούλη τῆς ποιήσεως ἢ τοῦ κειμένου, τιθεμένη οὕτως ἐν δευτέρῃ μοίρῃ και ἀποδεικνύουσα διαλεγόμενη μουσική, ὡς τινες και ἰδίως ὁ Westphal ἡμαρτημένως περὶ τῆς τῶν ἀρχαίων μουσικῆς δοξάζουσι. Τοιαύτην τινὰ διαλεγόμενην μουσικὴν μεταχειρίζονται βεβαίως οἱ ἀρχαῖοι μόνον ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν ποιημάτων κατὰ τὸν Κοϊντιλιανὸν Ἀριστείδην,¹ και ἐνίοτε ἐν τῇ ῥητορικῇ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην και τοὺς τεχνολόγους. Ἐὰν πραγματικῶς ἡ ἀρχαία μουσική ἦτο δούλη τῆς ποιήσεως, ἐπομένως εἶχε ἐπουσιώδη σημασίαν και δύνανται, τότε ὁ τοῦ Ἀριστοτέλους δριςμὸς τῆς τραγωδίας δὲν ἦθελε περιέχει τὴν φράσιν «ἡδυσμένῳ λόγῳ ... λέγω δὲ ἡδυσμένον λόγον τὸν ἔχοντα ῥυθμὸν, ἀρμονίαν και μέλος», καθότι ὡς γνωστὸν οἱ δριςμοὶ δὲν ἔχουσι ἐπουσιώδη γνωρίσματα, ὅπερ δὲν ἠγνῶει βεβαίως ὁ πκτῆρ τῆς λογικῆς.

Ἀρχικῶς δὲ προὐδὸν φυσικὸν τῶν ψυχικῶν παθήσεων και διαθέσεων ἡ μουσική οὔσα, κατὰ φυσικὸν λόγον, ἀκρωμένη δύναται πάλιν διεγέρσεις και παθήσεις νὰ προκαλῆ,² «τῶν εἰς τὸ μελωθεῖν τρεπομένων, τῶν μὲν ἐν εὐθυμίαις ὑφ' ἡδονῆς, τῶν δὲ ἐν ἀχθηδόνι ὑπὸ λύπης³ κτλ.» Ἡ φαινομένη δὲ ἀντίφρασις, ὅτι κινήτικὸν και παθητικὸν οὔσα ἡ μουσική, πῶς δύναται νὰ καταστέλλῃ τὰ πάθη και καταπραΰνῃ, λύεται, ἐπειδὴν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι διὰ τῆς διεγέρσεως παθήσεων ἐναντίων τῶν ὑπαρχουσῶν ἐξασθενεῖται ἐμμέσως ἡ κατ' ἐνέργειαν διάθεσις τῆς ψυχῆς, εἰς τὰ ἐναντία πάθη περιεχομένης, ὅν τρόπον λέγεται ὅτι «Πυθαγόρας νεανίαν τινὰ σὺν αὐλητῇ κωμάζοντα μετὰ λαμπάδος κατὰ αὐλητρίδος τὸν τε οἶκον αὐτῆς ἐμπρῆσαι σπύδοντα διὰ ζήλοτυπίας, ἐπέσχε τῆς μανίας, παρκαλευσάμενος τῇ αὐλητρίδι μεταβαλέσθαι τὸν ῥυθμὸν ἐπὶ τι καταστηματατικώτερον μέλος τὸ καλούμενον σπονδεῖον».⁴ Ἐν δὲ τῶν κυριωτάτων τελῶν

τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς, και ἰδίως τῆς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀνεγνωρισμένης, και ὑπὸ τῶν εἰς οὐδὲν ἄλλο τοσοῦτον, ὅσον εἰς τὰ τῆς μουσικῆς και τῆς χρήσεως αὐτῆς ἐν τε τῇ ἐκκλησίᾳ και κοινωνίᾳ πλατωνιζόντων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, ἦτο ἡ ἐξασθένησις τῶν παθημάτων τῆς ψυχῆς, ὅπερ ἀνωτέρω ὠνομάσαμεν παιδαγωγῆμα, και ὅπερ ὁ μέγας τῆς ἀρχαιότητος πολυίστωρ καλεῖ κάθαρσιν τῶν παθημάτων.¹

Ἐτῆς μουσικῆς οὖν λόγῳ και μέλει τὸν ἀκροατὴν δουλουμένης, και διὰ ποιικίλων μεταβολῶν φωνῆς τε και σχημάτων εἰς οἰκειότητα τῶν λεγομένων ἐπισπωμένης, τὴν ἡδονὴν δὲ φυσικὴν ἐχούσης, και δέλεαρ ἰσχυρόν, δι' ἧς και τὰ ἄλογα ζῶα ἀλίσκονται, οἱ μὲν παντάπασιν ἄγευστοι τῶν αὐτῆς καλῶν βοσκηματώδεις εἰσι και ἄγριοι και θηριώδεις, οἱ

¹ Ὁ Πλάτων ἐν τῷ γ' τῆς Πολιτείας (410,6) πρὸς παιδείαν τῶν νέων θεωρεῖ ἀναγκασιότατος συγχρόνως τὴν μουσικὴν και γυμναστικὴν κεκραμένης, τοὺς δὲ λόγους ἐκθέτει διὰ τῶν ἐξῆς: «Ἄρ' οὖν, ἦν δ' ἐγώ, ὦ Γλαῶκον, και οἱ καθιστάντες μουσικὴν και γυμναστικὴν παιδεύειν οὐχ οὐ δέοντος οἰονταὶ καθιστάσιν, ἵνα τῇ μὲν τὸ σῶμα θεραπεύουσιν τῇ δὲ τὴν ψυχὴν; Οὐκ ἐνοεῖς, εἶπον, ὡς διατίθενται αὐτὴν τὴν διάνοιαν, οἱ ἂν γυμναστικὴ μὲν διὰ βίαι ὀμολήσωσι, μουσικῆς δὲ μὴ ἄψωνται; ἢ ὅσοι ἂν τοῦναντίον διατεθῶσιν; τίνος δέ, ἦ δ' ὅς, πέρι λέγεις; ἀγριότητός τε και σκληρότητος, και αὐ μαλακίας τε και ἡμερότητος, ἦν δ' ἐγώ... ὅτι οἱ μὲν γυμναστικῇ ἀκράτῳ χρῆσάμενοι ἀγριώτεροι τοῦ δέοντος ἀποδείουσι, οἱ δὲ μουσικῇ μαλακώτεροι αὐ γίνονται ἢ ὡς κάλλιον αὐτοῖς. Καὶ μὴν, ἦν δ' ἐγώ, τὸ γε ἄγριον τὸ θυμοειδὲς ἂν τῆς φύσεως παρέχοιτο, και ὀρθῶς μὲν τραφῆν ἀνδρεῖον ἂν εἴη, μάλλον δ' ἐπιτακθῆν οὐχ ἡ φιλόσοφος ἂν ἔχοι φύσις; και μάλλον μὲν ἀνεθέντος αὐτοῦ μαλακώτερον ἂν εἴη τοῦ δέοντος, καλῶς δὲ τραφέντος ἡμερόν τε και κόσμιον... Οὐκοῦν ὅταν μὲν τις μουσικῇ παρέχει καταυλεῖν και καταχεῖν τῆς ψυχῆς διὰ τῶν ὧτων ὡπερ διὰ χώνης, ἕς νῦν δὴ ἡμεῖς ἐλέγομεν τὰς γλυκείας τε και μαλακὰς και θηριώδεις ἀρμονίας, και μιμουρίζων τε και γεγανωμένος ὑπὸ τῆς ᾠδῆς διατελεῖ τὸν βίον ὅλον, οὗτος τὸ μὲν πρῶτον, εἴ τι θυμοειδὲς εἶχεν, ὡπερ σίδηρον ἐμάλαξε και χρῆσιμον ἐξ ἀχρήστου και σκληροῦ ἐποίησεν· ὅταν δ' ἐπέχων μὴ ἀντὶ ἀλλὰ κλητῇ, τὸ μετὰ τοῦτο ἤδη τῆκε και λείθει, ἕως ἂν ἐκτίξῃ τὸν θυμὸν και ἐκτέμῃ ὡπερ νεῦρα ἐκ τῆς ψυχῆς και ποιῆσει μαλακὸν αἰχητήν... Και ἐὰν μὲν γε ἐξ ἀρχῆς φύσις ἄθυμον λάβῃ, ταχὺ τοῦτο διεπράξατο· ἐὰν δὲ θυμοειδῆ, ἀσθενῆ ποιήσας τὸν θυμὸν δέξερρον ἀπειργάσατο, ἀπὸ σμικρῶν ταχὺ ἐρεθιζόμενόν τε και κατασθενούμενον· ἀρχόλοιο οὖν και ὀργίλοιο ἀντὶ θυμοειδοῦς γεγέννηται, δυσκολίας ἐμπλεῖοι. Τί δέ; ἂν αὐ γυμναστικῇ πονῇ και εὐωχῆται εὐ μάλα, μουσικῆς δὲ και φιλοσοφίας μὴ ἀπτηται, οὐ πρῶτον μὲν εὐ ἴσχων τὸ σῶμα φρονήματός τε και θυμοῦ ἐμπέπταται και ἀνδρειώτερος γίνετα· αὐτὸς αὐτοῦ; Τί δέ; ἐπειδὴν ἄλλο μὴδὲν πράττη μὴδὲ κοινωνῇ Μούσης μηδαμῇ, οὐκ εἴ τι και ἐνὴν φιλομαθῆς ἐν τῇ ψυχῇ, ἅτε οὔτε μαθήματος γεόμενον οὐδενὸς οὔτε ζητήματος, οὔτε λόγου μετίσχων οὔτε τῆς ἄλλης μουσικῆς, ἀσθενῆς τε και κοῦφον και τυφλὸν γίνετα, ἅτε οὐκ ἐξεργόμενον οὐδὲ τρεφόμενον οὐδὲ διακαθαίρομενον τῶν αἰσθήσεων αὐτοῦ;... Μισολόγος δὲ, οἶμαι ὁ τοιοῦτος; γίνετα και ἄμουσος, και πειθοῖ μὲν διὰ λόγων οὐδὲν ἔτι χρεῖται, βίᾳ δὲ και ἀγριότητι ὡπερ θηρίον πρὸς πάντα διαπράττετα, και ἐν ἀμαθίᾳ και σκαιότητι μετὰ ἀρρυθμίας τε και ἀχαριστίας. Ἐπειδὴ δ' ὄντε τοῦτω, ὡς εἴοικε, δύο τέχνα Θεὸν ἔγωγ' ἂν τινὰ φαίην δεδωκέναι τοῖς ἀνθρώποις μουσικὴν τε και γυμναστικὴν, ἐπὶ τὸ θυμοειδὲς και τὸ φιλόσοφον, οὐκ ἐπὶ ψυχὴν και σῶμα, ὅπως ἂν ἂν ἀλλήλοισιν ξυναρμοσθῆτον ἐπιτεινομένη και ἀνεμῆνω μέχρι τοῦ προσήκοντος... Τὸν κάλλιστα ἄρα μουσικῇ γυμναστικῇ κεραννύντα και μετρίωτατα τῇ ψυχῇ προσφέροντα, τοῦτον ὀρθότατα ἂν φαίμεν εἶναι τελῆως μουσικώτατον και εὐαρμοστότατον, πολὺ μάλλον ἢ τὸν τὰς χορὰς ἀλλήλαις ξυνιστάντα.

¹ Ἀριστ. Κοϊντιλ. σελ. 7. Τῆς κινήσεως (τῆς φωνῆς) ἡ μὲν συνεχῆς, ἡ δὲ διαστηματικῆ, ἡ δὲ μέση—μέση δὲ ἡ ἐξ ἀμοφῶν συγκειμένη· ἡ μὲν οὖν συνεχῆς ἐστίν, ἡ διαλεγόμεθα· μέση δὲ, ἡ τὰς τῶν ποιημάτων ἀναγνώσεις ποιούμεθα κτλ.

² Θεοφρ. Μία δὲ φύσις τῆς μουσικῆς, κινήσις τῆς ψυχῆς.

³ Πλούτ. Λέγει δὲ Θεόφρατος μουσικῆς ἀρχὰς τρεῖς εἶναι, λύπην, ἡδονὴν, ἐνθουσιασμόν, ὡς ἐκάστου τούτων παρατρέποντο, ἐκ τοῦ συνήθους και ἐκκλίνοντος τὴν φωνήν.

⁴ Γαληνὸς βιβλ. 0'. περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτην και Πλάτωνα δογμάτων· κεφ. 5. Και τοὺς τρόπους δὲ φησι τῆς ἀσκήσεως ἢ τῶν παθῶν αἰτία γνωρισθεῖσα διωρίσατο· τοὺς μὲν γὰρ ἐν τοιοῖσδε ῥυθμοῖς ἄρα και ἀρμονίαις, και ἐπιτηδεύμασι· τοὺς δὲ ἐκ τῶν τοιοῖσδε διατῆσθαι κελεύσομεν, ὡπερ ὁ Πλάτων ἡμᾶς ἐδίδαξε· τοὺς μὲν ἀμβλεῖς και νωθροὺς, και ἀθύμως, ἐν τε τοῖς ὀρθοῖς ῥυθμοῖς και ταῖς κινούσαις ἰσχυρῶς τὴν ψυχὴν ἀρμονίαις, και τοῖς τοιοῖστος ἐπιτηδεύμασι τρέφοντας· τοὺς δὲ θυμικωτέρους και μανικώτερον ἄττοντες ἐν ταῖς ἐναντίας· ἐπεὶ διατὶ πρὸς Θεῶν· ἐρωτήσω γὰρ ἔτι τοῦτο τοὺς ἀπὸ τοῦ Χρυσίππου, Δάμων ὁ μουσικὸς αὐλητρίδι παραγενόμενος ἀδολοῦσθαι τὸ φρύγιον νεανίας τισὶν οἰνωμένους, και μανικὰ ἄττα διαπραττομένους, ἐκέλευσεν ἀλλήσαι τὸ δῶριον· οἱ δὲ εὐθὺς ἐπαύσαντο τῆς ἐμπλήκτου φορᾶς· οὐ γὰρ δῆπου τὰς δόξας τοῦ λογιστικοῦ μεταδιδάσκονται πρὸς τῶν αὐλημάτων, ἀλλὰ τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς, ἄλογον ὑπάρχον, ἐπεγεύρονται τε και καταπραΰνοντα διὰ κινήσεως ἀλόγων· τῷ μὲν γὰρ ἀλόγῳ διὰ τῶν ἀλόγων ἦτε ὠφέλεια και ἡ βλάβη· τῷ λογικῷ δὲ δι' ἐπιστήμης τε και εὐμαθίας· και ταῦτα οὖν ἐκ τῆς τῶν παθῶν αἰτίας γνωσθεῖσης ὠφελείσθαι φησιν ἡμᾶς ὁ Ποσειδώνιος.

δὲ τὴν μάθησιν αὐτῆς καὶ ὀρθὴν χρῆσιν ἀσπασίμενοι ἡμέροι καὶ ὑπερκίροντες κατὰ τὴν φιλικανθρωπικὴν, εὐδαίμονες δὲ διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ ἐπιστήμην». Ὁρθῶς δὲ καὶ ὁ Λούθηρος περὶ αὐτῆς ἀποκρίνεται λέγων «μετὰ τῶν θεραπευόντων τὴν μουσικὴν συναναστρέφου ἀφρόδως· οἱ κακοὶ δὲν ἔχουσιν ἄτματα». Τὰ μέχρι τοῦδε ὀλίγα ταῦτα περὶ τῆς δυνάμεως τῆς μουσικῆς εἰρημένῃ νομίζομεν, ὅτι εἶνε ἱκανὰ νὰ παράσχωσιν ἀμυδρὰν τινα ἰδέαν περὶ τῆς μυστηριώδους δυνάμεως αὐτῆς, περὶ τῆς μεγίστης σημασίας ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ, περὶ τῆς ὑψίστης σπουδαιότητος, ἣν ἀποδίδουσιν αὐτῇ ἄψκαι αἱ τῆς ἀρχαιότητος φιλοσοφικαὶ αἰρέσεις, Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης, Πυθαγορικοὶ καὶ Στωϊκοὶ, καὶ περὶ τῆς ὑψηλῆς ἀπροστολής, ἣν εἶχεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ κοινωνίᾳ καὶ θρησκείᾳ, καὶ ἣν κέκτῃται καὶ σήμερον παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς.

Δὲν εἶνε δὲ ἀπάτη, ἐὰν, εἰπόντες ἀνωτέρω ὅτι ἡ μουσικὴ εἶνε ἐπὶ μέρος εἰκὼν τοῦ ἐθνικοῦ βίου, παραδεχόμεθα ἐπίδρασιν καὶ ἐπιρροὴν τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ μορφῶσει ταύτης. Ἡ ἱστορικὰ τῶν μουσικῶν τεχνῶν ἀποδεικνύει, ὅτι ἕκαστος μελοποιὸς ἐρείδεται ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἀκμασάντος, τὸ δὲ σύνολον τῆς μουσικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἰδίου ἔθνους ἀποτελεῖ τὴν βῆσιν τῆς μουσικῆς αὐτοῦ ἐκπαίδευσως· ὥστε τὸ καλλιλογικὸν αὐτοῦ αἶσθημα παιδιόθεν διαπλάσσεται καὶ ἐκπαιδεύεται διὰ τῆς ἀδιαλείπτου ἀκροάσεως τῆς μέχρι αὐτοῦ προδημιουργημένης ἰδίας ἐθνικῆς μουσικῆς. Ὁ μελοποιὸς παραλαμβάνει τὴν μουσικὴν τὴν ὀρίζουσιν τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ ὡς παράδοσιν, ὅν τρόπον ἂ ποιητῆς παραδέχεται ἐκ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ τὴν γλωσσικὴν ὕλην, τὴν ὁποίαν ἔπειτα μεταμορφοῖ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Ἀληθῶς δὲ πάντοτε βλέπομεν τοὺς περιφήμους μελοποιούς κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τινα χρόνον θάινοντας ἐπὶ τὰ ἔχνη τῶν πρὸ αὐτῶν ἀκμασάντων, πρὶν ἔτι ἀναπτύξωσι τὸ ἴδιον ὕψος, κατὰ δὲ τὸν Goethe «πᾶσα τέχνη γνησία ὀφείλει νὰ παραχθῇ ἐκ παραδεδομένου τινός». Αἱ βῆσεις, ἐφ' ὧν πᾶς μελοποιὸς ἀρχεται νὰ οἰκοδομῇ, ὀφείλουσι νὰ εἶνε ἐθνικαί. Διότι πᾶς τεχνίτης οἰασθήποτε καὶ ἡλικίας εὐφυίας, ἀπὸ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν βλέπει τὸ φῶς, περιστοιχίζεται ὑπὸ τῶν τῆς πατρίδος αὐτοῦ βιωτικῶν σχέσεων, αἵτινες καθιστῶσιν αὐτὸν ὁποῖος εἶνε, ἐγχαράττουσαι αὐτῷ τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν, καὶ παρέχουσαι αὐτῷ τὰς πρώτας διευθύνσεις καὶ τὰ πρώτα τέλη. Τὴν ὕλην ἄρα πρὸς πᾶσαν μὲρῶσιν παραλαμβάνει, οἷον προσφέρει αὐτὴν ὁ ἐθνικὸς βίος· τοῦτο δὲ ἐκτελεῖται ἄνευ προαιρέσεως αὐτοῦ, ἄνευ συνειδήσεως. Ἡ γνώμη δὲ αὕτη τῆς ὑπάρξεως ἐθνικῆς μουσικῆς, εἰ καὶ ἀληθῶς τῆς μουσικῆς τὸ ψυχολογικὸν περιεχόμενον δὲν ἠρευνήθη εἰσέτι ἱκανῶς, ὥστε νὰ δύνανται νὰ ὀρισθῶσιν αἱ ἐθνικαὶ διαφοραὶ διὰ λόγων, ὑποστηρίζεται καὶ ὑπὸ τῆς γενικῆς παραδοχῆς ἰταλικῆς, γαλλικῆς, γερμανικῆς κ.τ.λ. μουσικῆς, καὶ ὑπὸ τοῦ μεταξὺ αὐτῶν ἀγῶνος. Ὡσαύτως δὲ παρατηροῦ-

μεν, ὅτι καὶ κατὰ τὴν λαμπρὰν ἐποχὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀναπτύχθεις τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθηματός, καταδιώκονται αὐστηρῶς τὰ ἄσιανὰ ὄργανα, ὅπως πάλιν τὰ ἑλληνικὰ ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἰσχυροτάτης ἐθνικῆς συνειδήσεως. Διὰ τοὺς εἰρημένους δὲ λόγους, τὸ εἶδος ὠρισμένης διεθνούς μουσικῆς, ὅπερ ἀντεπροσώπευόν τινες τῶν μελοποιῶν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐποχῇ, δὲν ἠδυνήθη νὰ κερποφορήσῃ, διότι δὲν ἐρριζοβόλει ἐπ' οὐδενὸς οἰκείου ἐδάφους. Οὐδὲν ὅμως δὲ παράδοξον, ἐὰν πολλοὶ ἐξ ἡμῶν δὲν τέρπωνται ἐκ τῆς σήμερον ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἀλλὰ διὰ τοὺς αὐτοὺς τούτους λόγους εὐλόγως καὶ ὀρθῶς δυσανασχετοῦντες, δικαίως κατακρυφαίωσι κατ' αὐτῆς, ἅτε ἔχοντες ἤδη ἐσχηματισμένην πεποίθησιν, ὅτι αὕτη δὲν εἶνε ἐθνικὴ μουσικὴ, ὡς προϊόντος τοῦ λόγου θέλει ἀποδειχθῆ.

Τὴν θεωρίαν δὲ ταύτην ἐπικυροῦσιν ἀληθῆ συμβόλντα. Ὁ Bodenstadt π. χ. λόγον ποιούμενος περὶ τῆς τὰ τε ὄτα καὶ τὴν καρδίαν διαρρηγνύσης περσικῆς μουσικῆς, διηγεῖται ὅτι νεανίαι Πέρσαι ἀπερχόμενοι τῆς πατρίδος τῶν εἰς Πετροῦπολιν, καὶ ἐκεῖ ἐκπαιδευόμενοι μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν, ἀκούουσι μετὰ μείζονος τέρψεως τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν μουσικὴν, πρὸ πολλοῦ ποιούμενοι αὐτὴν παντὸς εἶδους μουσικῆς καὶ τέρψεως τῶν θεάτρων καὶ ὀδεῶν τῆς Πετροῦπόλεως. Ὡσαύτως ὁ Amiot διηγεῖται περὶ τῶν Σινῶν, ὅτι ἐκτελέσας πρὸ αὐτῶν les plus belles sonnettes, les airs de flûte les plus melodieux et les plus brillants, οὐ μόνον δὲν ἔτρπε οὐδ' ἐκλήλει αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ ἠνώχλει καὶ καταβασάνιζεν, ὥστε ἐπὶ τέλους εἶπον αὐτῷ «τοιαῦτα μέλη καὶ μελωδίαι δὲν εἶνε διὰ τὰ ὄτα ἡμῶν, οὐδὲ τὰ ὄτα ἡμῶν διὰ τοιαύτας μελωδίας», εἰ καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ ὄτους, ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ, πάντων τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν ὀλίγω διαφέρει. Ἐπίσης ὁ μέγας Ναπολέων ἐν Αἰγύπτῳ τῇ προτάσει τοῦ Monge ἐπειράθη νὰ κερδίσῃ τὰς συμπαθείας τῶν μακροθετῶν καὶ διὰ τῆς μουσικῆς. Πολυάριθμος δὲ ὀρχήστρα, ἀποτελουμένη ἐκ τῶν ἀρίστων μουσικῶν, ἐξετέλεσε πρὸ τῶν ἐπιστημοτάτων τῆς χώρας καὶ μεγάλου πλήθους μεγαλοπρεπῆ μελουργήματα, ἔντεχον καὶ ἐπιστημονικὴν μουσικὴν, ἀπλᾶς μαλακὰς μελωδίας, πολεμικὰ ἐμβατήρια, συλλήθην παντὸς εἶδους μουσικῆς. Τὰ πάντα εἰς μάτην· οἱ μουσουλμάνοι ἔμειναν ψυχροὶ καὶ ἀδιάφοροι πρὸς ὅλα ταῦτα· ἐκ τούτου ὁ Monge ἐκμανεῖς ἀνεκράξεν· οἱ ἀχυροκέφαλοι εἶνε ἀνάξιοι τοιαύτης μουσικῆς, μὴ καταπονεῖσθε ματαίως· κρούσατε αὐτοῖς τὸ Mabrouh, τοῦτο ἴσως προσήκει αὐτοῖς. Ἡ ὀρχήστρα πάραυτα ἤρξατο τῆς κρούσεως αὐτοῦ, καὶ παραχρῆμα ἡ ἐνέργεια ὑπῆρξε μεγάλη, ὅπερ ὁ Chateaubriand ἐξήγησεν, ἀνερευνήσας καὶ ἀνακαλύψας ὅτι ἡ μελωδία ἦτο ἄσιανή, μετενεχθεῖσα εἰς Γαλλίαν διὰ τῶν σταυροφόρων. Ταῦτα ἀκούουσι νομίζω πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης, ὅτι ὑπάρχει ἐθνικὴ μουσικὴ, ἢ μάλλον εἰπεῖν, τὸ ἔθνος ἐξασκεῖ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως

τῆς μουσικῆς αὐτοῦ. Ἐκ τούτου εὐκόλως κατανοεῖται, ὅτι, ἵνα ἡ μουσικὴ ἐκπληρώσῃ τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, ὀφείλει νὰ εἶνε ἐθνικὴ. Τῆς ἐκτεθείσης τκῦτης θεωρίας θέλομεν ἀναμνησθῆ προσέτι ἐν τῷ περὶ τῆς ἱερᾶς μουσικῆς τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, ὁποῖα δηλαδὴ ἦτο ἡ κατ'ἀρχὰς εἰσαχθεῖσα μουσικὴ εἰς τὸν χριστιανικὸν νκόν, ἥτις βεβαίως δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε εἰμὴ ἐθνικὴ, οὐχὶ ξένη καὶ ἀγνωστος, ἢ ἐντελῶς νέκ μελοποιεῖα, μηδὲν κοινὸν ἔχουσα πρὸς τὴν σύγχρονον ἱερὰν μουσικὴν τῆς τῶν ἐθνικῶν θρησκείας, καὶ πρὸς τὴν τότε τεχνικὴν τῶν θεάτρων μουσικὴν, ὄργανικὴν τε καὶ φωνητικὴν, κατὰ τε τὸ μουσικὸν τοῦλάχιστον διάγραμμα, καὶ κατὰ τὸ ἐξαγγελτικὸν ἢ ἐρμηνευτικὸν, ἦτοι τὸ πρακτικὸν μέρος.

Ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα θεωρία περὶ ὑπάρξεως ἐθνικῆς μουσικῆς ἐπικυροῦται καὶ ἐκ τῶν ἐξῆς σκέψεων. Ὡς γνωστὸν πρὸς κατ'ἀλήψιν οἰασθῆποτε μουσικῆς, πλὴν τῶν ζώντων μνημείων, ἦτοι τῶν μελικῶν συνθέσεων, ἐξ ὧν λαμβάνομεν γῶσιν τοῦ περιεχομένου τῆς μελοποιίας καὶ ρυθμοποιίας, τοῦ μουσικοῦ δηλονότι κκλοῦ, ὅπερ δὲν εἶνε ἀπλοῦν, ἀλλὰ σύνθετον, — συγκείμενον ἐκ τοῦ στοιχειώδους κκλοῦ, ἦτοι τῶν ἠδέως διεγειρόντων ἀκουστικῶν λόγων, δεῦτερον δὲ ἐκ τοῦ κατ' εἶδος κκλοῦ καὶ τρίτον ἐκ τοῦ ἰδεώδους κκλοῦ, ὅπερ εἶνε τὸ ἐν αὐτοῖς τοῖς τόνοις πνεῦμα, — χρῆζομεν βεβαίως κατὰ πρῶτον νὰ γινώσκωμεν τὸ μουσικὸν διάγραμμα, τὸν ἀρμονικὸν κανόνα ἢ τὸ καλούμενον ἀμετάβολον σύστημα, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διακρίσεως τοῦ ὁποῖου ὁ μελοποιὸς συνθέτει τὰ μέλη αὐτοῦ, καὶ πρὸς τὸ ὁποῖον ἡ ἀκοὴ ἄνευ συνειδήσεως παραβάλλει ἀστραπηδὸν τὰ προσπίπτοντα αὐτῇ μελικὰ σχήματα· μόνον δὲ διὰ τοιαύτης παραβολῆς ἀντιλαμβάνεται ἡ οἰκεία αἰσθησις τὸ ἴδιον καὶ τερπνὸν τῶν τονικῶν κινήσεων. Ὡσπερ δέ, ἵνα ὁ αἰσθῆς ἐξαγγέλλῃ μελωδίαν καθαρῶς καὶ ἐμφατικῶς, ὀφείλει νὰ κατέχη ὁ λάρυξ αὐτοῦ ἀκριβέστατα καὶ σταθερώτατα τοὺς φθόγγους καὶ τὰ διαστήματα τῆς μουσικῆς κλίμακος, ἵνα οὕτω δύνηται νὰ μεθιστῇ καὶ κρατῇ τὴν φωνὴν ἢ τὴν μελωδίαν ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν βηθμίδων τῆς κλίμακος, ὅσα δὲ μᾶλλον ἐντριβῆς καὶ ἐγκρατῆς τούτου εἶνε, τόσα κκακρῶτερον ἐμφαίνεται τὸ κηλοῦν καὶ τέρπον ἰδιοφυῆς τῆς μελωδίας, τοσοῦτον ἐμφατικώτερον ἄδει, τοιοῦτω τρόπῳ καὶ ὁ ἀκροατῆς, ἵνα προσηκόντως μελωδίαν τινὰ ἐκτιμήσῃ, ὀφείλει ὡσαύτως νὰ κατέχη ἀκριβῶς ἢ ἀκοὴ αὐτοῦ ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἢ συνειδήσις τὸν ἀρμονικὸν κανόνα, τὰς ἀκουστικὰς αὐτοῦ σχέσεις, ἵνα δυνηθῇ νὰ ἐκτιμήσῃ ἐπαξίως τὸ ἰδιοφυῆς καὶ τὴν καλλονὴν τοῦ μελοουργήματος. Ἐκ τούτων δὲ κατ'ἀδελον καθίσταται, ὅτι προϋπθέσεις καὶ πρωτίστη συνθήκη, πρωτίστον ἔργον τοῦ μελοποιοῦ εἶνε ὁ εἰσάπαξ σταθερὸς καθορισμὸς τοῦ μουσικοῦ κανόνος ἢ διαγράμματος, ἄνευ δὲ τούτου ἢ πληθὺς τῶν εἰς τὴν ἀκοὴν προσπιπτόντων ἠχητικῶν κυμάτων διὰ τὸ ὑπέρμετρον αὐτῶν ποσὸν δὲν ἦθελεν ἀντιλαμβάνεσθαι

ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως, ἐὰν αὐτὴ δὲν ἠδύνατο νὰ διακρίνῃ αὐτὰ κατὰ βούλησιν καὶ χρεῖαν, ἐὰν δὲν ἠδύνατο νὰ τὰ ἐγκατατάσῃ εἰς τὰς θήκας τῶν εἰσάπαξ καθορισθειῶν βηθμίδων τοῦ ἀρμονικοῦ κανόνος. Τὸ μουσικὸν ἄρα διάγραμμα, οὐτινος ἢ διαίρεσις καὶ αἱ ἀκουστικαὶ σχέσεις μέχρι βαθμοῦ τινος εἶνε κατὰ συνθήκην, θέσει καὶ οὐ φύσει — διότι ἄλλως, ἐπειδὴ ἢ ἀκοὴ ἔχει τὴν αὐτὴν φυσικὴν κατασκευὴν παρ' ἅπανσι, ἔπρεπεν ἅπαντα τὰ ἔθνη νὰ ἔχωσι τὸ αὐτὸ μουσικὸν διάγραμμα — ὁ ἀρμονικὸς δηλαδὴ κανὼν, ἢ μουσικὴ κλίμαξ ὁμοιάζει τὴν κλίνην τοῦ Προκρούστου, ἐντὸς τῆς ὁποίας στενοχωροῦνται ἅπανσι αἱ τονικαὶ παθήσεις. Ὅτι δὲ ἐκ τῆς μεγάλης πλημύρας τῶν τονικῶν παθήσεων δὲν ἐγκατατάσσεται ἐν ταῖς θήκαις ἢ ἐν ταῖς στοιχειώδεσι συμφωνίαις τῆς μουσικῆς κλίμακος, τοῦτο εἰωθότως παρακούομεν, ὅπως ὁ τοῦ τεχνίτου ὀφθαλμὸς δὲν δέχεται ἅπασας τὰς ἐντυπώσεις χωρίου τινός, ἀλλὰ μόνας τὰς ὀριζούσας τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ, ἢ ὅπως ὁ ζωγράφος βλέπει μόνον ὅ,τι θέλει καὶ βούλεται. Διὰ τοῦτο δὲ λαοὶ, ὧν ἢ τοῦ ἀρμονικοῦ κανόνος διαίρεσις εἶνε διάφορος, δὲν δύνανται νὰ ἐνοήσωσι τὴν μουσικὴν ἄλλων λαῶν, διάφορον μουσικὸν διάγραμμα ἐχόντων, οὐδὲ νὰ εὐφρανθῶσιν ἐξ αὐτῆς, ὅπερ, ὡς ἀνωτέρω παρετηρήθη, συμβαίνει μεταξὺ τῆς μουσικῆς τῶν Κινέζων καὶ Εὐρωπαίων κτλ. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων οἱ μὲν ἐκπαιδευθέντες διὰ τοῦ μουσικοῦ διαγράμματος τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, ἢ ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ἀκούοντες αὐτὴν, ἢ ἐθισθέντες διὰ μακροχρονίου διαμονῆς ἐν εὐρωπαϊκαῖς πόλεσιν, δὲν εὐρίσκουσιν οὐδεμίαν τέρψιν εἰς τὴν σήμερον ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν καὶ τὰ τουρκικὰ μέλη, ἥς τὸ μουσικὸν διάγραμμα διαφέρει τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κατὰ τὴν διαίρεσιν, καὶ ἦν καὶ ἡ περὶ τὸ ἄδειν ἄγνοια τῶν πλείστων ἐκ τῶν καλουμένων ἱεροψαλτῶν, καθιστᾷ ἔτι ἀνυπόφορον καὶ ἀηδεστάτην ῥινοφθίαν· οἱ δὲ ἐντελῶς ἄγευστοι εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, κατακνηλοῦνται ἐκ τῆς νῦν ἱερᾶς μουσικῆς καὶ ἐκ τῶν τουρκικῶν μελωδιῶν¹, ἀπαρέσκει δὲ αὐτοῖς ἢ εὐρωπαϊκὴ, ἥς τὸ μουσικὸν διὰ-

¹ Κατὰ τὴν ἐν Τουρκίᾳ διαμονὴν μου παρετήρησα, ὅτι οὔτε οἱ χωρικοὶ τέρπονται ἐκ τῆς ἐν ταῖς πόλεσι μουσικῆς, ἥτις κατὰ τε τὰς ἀκουστικὰς σχέσεις τοῦ μουσικοῦ διαγράμματος καὶ κατὰ τὴν μελοποιίαν εἶνε τουρκικὴ καὶ ἔρρινος, οὔτε πάλιν οἱ πολῖται εὐρίσκουσι τέρψιν ἐν τῇ δημῳδαί μουσικῇ τῶν χωρικῶν, ἥτις ἐν φυσικῇ καταστάσει διατελοῦσα, διαφέρει κατὰ τε τὸ μουσικὸν διάγραμμα καὶ, ὡς πασίγνωστον, κατὰ τὴν μελοποιίαν, οὕσα προσέτι ἐντελῶς ἀηδελυμένη τῆς ῥινοφθίας, ὅπερ δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν ἰδίως ὡσὶν ἀκρωμένοι χωρικῶν ἀδόντων χορευτικὰ ἄσματα, καὶ μάλιστα ὅπου ὁ πληθυσμὸς εἶνε καθαρὸς ἑλληνικὸς καὶ ἀμιγῆς. Ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως καὶ παρατηρήσεως γινώσκω, ὅτι οἱ περὶ τὰ Ἰωάννινα κατοικοῦντες χωρικοὶ Ἑλληγες οὐχὶ μόνον οὐδεμίαν εὐρίσκουσιν ἠδονὴν εἰς τὴν ἐν τῇ πόλει μόνον ἐπικρατοῦσαν ἔρρινον τουρκικὴν μουσικὴν, ἀλλὰ καὶ δυσσαρεστοῦνται καὶ ἐνοχλοῦνται ἀκούοντες αὐτῆς, μισοῦσι δὲ μάλιστα αὐτὴν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε ἀνομάζουσιν αὐτὴν δι' ὄβριστηκωτάτου ὀνόματος, ὅπερ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἠθικὴν δὲν δύνανται νὰ ἀναφέρω. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐν τῇ εἰρημένῃ πόλει διατριβὴν μου, ἤκουον ἀπάσας τὰς μελωδίας, τὰς ἄδομένας τουρκιστὶ ὑπὸ τῶν ἀνατολιτῶν στρατιωτῶν, ζεῖμπέκων καλουμένων, μιμουμένας καὶ ἐπαναλαμβανόμενας ἐν ταῖς διαχύσεσιν ὑπὸ τῶν ἐλλήνων πολιτῶν, τῶν τουρκικῶν μελῶν ἐφαρμοζο-

γραμμα εἶνε τὸ αὐτὸ καὶ τῶν ἀρχαίων βυζαντινῶν, τὸν δὲ λόγον τοῦτου παρέχει ἡμῖν ὁ Ψευδαριστοτέλης ἐν τῷ ἰβ' τῶν προβλημάτων λέγων «Διὰ τί ἡδίων ἀκούουσιν ἄδόντων ὅσα ἂν προεπιστάμενοι τυγχάνωσιν τῶν μελῶν, ἢ ὧν μὴ ἐπίστανται; πότερον ὅτι μᾶλλον δῆλος ὁ τυγχάνων ὡσπερ σκοποῦ, ὅταν γνωρίζωσι τὸ ἄδόμενον; . . . ἔτι καὶ τὸ σύνθηες ἡδὺ μᾶλλον τοῦ ἀσυνήθους».

Ἐπομένως δὲ ἐὰν οἱ εἰθισμένοι νὰ τέρπωνται ἐκ τῆς σήμερον ἱερᾶς μουσικῆς καὶ τῆς ῥινωδίας αὐτῆς δὲν κατακλιῶνται ἐκ τῶν κατὰ κάθετον γραμμῆν ἐπωκοδομημένων συναμφιβόλων¹ συμφωνιῶν καὶ συζυγιῶν, τουτέστιν ἐὰν δὲν ἀρέσκῃ αὐτοῖς ἡ παναρμόνιας ῥοδή, ἡ ἀρμονικὴ πολυφωνία, ὁ λόγος εἶνε φυσικὸς καὶ ἀπλούστατος, ἐλλείπουσι δηλαδὴ αὐτοῖς αἰβάσεις τῆς στοιχειώδους ἀρμονικῆς συμφωνίας τῆς παναρμονίου ῥοδῆς, ἣν οὐδέποτε ἤκουσαν, καὶ ἣν ἐπομένως ἡ ἀκοή των ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἡ συνείδησις δὲν κατέχει. Διότι καὶ ἐνταῦθα συμβαίνει, ὅτι εἴπομεν ἀνωτέρω περὶ τῆς καθ' ὀριζόντιον γραμμῆν κινήσεως τῆς φωνῆς ὡς μελωδίας. Ἴνα δηλαδὴ καταλάβωμεν δλοκληροῦς μελικὰς παναρμονίους σειρὰς κατὰ κάθετον γραμμῆν, ἵνα ἀντιληφθῶμεν παραχρῆμα τὰς πρὸς ἀλλήλας ἀναφορὰς τῶν παναρμονιῶν συμφωνιῶν, ὀφείλομεν πρῶτον νὰ κατέχωμεν σταθερῶς ἐντῆ συνειδήσει τὴν εἰσάπαξ καθορισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ μελοποιοῦ βᾶσιν τῶν στοιχειωδῶν ἀρμονικῶν συμφωνιῶν τοῦ μουσικοῦ διαγράμματος, πρὸς τὸ ὁποῖον, ὡς πρὸς τὴν κλίνην τοῦ Προκρούστου, παραβάλλονται ὑπὸ τῆς ἀκοῆς ἀστραπηδὸν αἰ ἐφεξῆς πολυαρμόνιαι συμφωνίαι καὶ συγκράσεις. Ὡστε ἐλλείποντος αὐτοῖς τούτου οὐδόλως παράδοξον, ἐὰν δὲν κατακλιῶνται αὐτοὺς ἡ πολύφω-

μένων ἐπὶ ἑλληνικοῦ κειμένου Ἡ ἐφαρμογὴ δὲ αὕτη τουρκικῶν μελῶν εἰς ἑλληνικὰ κείμενα, ἀρξάμενη ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν τουρκικῶν ἐν ταῖς διαφόροις πόλεσι τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ἐξακολουθεῖ ἀδιαλείπτως ἔτι καὶ νῦν, καὶ θέλει βεβαίως ἐξακολουθήσει καὶ εἰς τὸ μέλλον, ἐνόσω ἄρχῃ τὸ τουρκικὸν στοιχεῖον. Καὶ αἱ μετακινήσεις δὲ καὶ αἱ μετασταθμεώσεις τοῦ στρατοῦ παρετήρησα, ὅτι συντελοῦσιν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν διάδοσιν τῆς τουρκικῆς μουσικῆς, ἣς κυριωτάτη πηγὴ εἶνε βεβαίως ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἐνταῦθα πρῶτον ἡ τῶν κρατούντων μουσικὴ ἐξήλασε τὴν ἑλληνικὴν βυζαντιανὴν, κατὰ τὸ εἰρημένον, ὅτι ἡ μουσικὴ δὲν ἀποτελεῖ κράτος ἐν κράτει, πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἔπειτα δὲ κατὰ φυσικὴν συνέπειαν, — δεκτῆς γενομένης κατὰ μικρὸν τῆς μουσικῆς τῶν κρατούντων διὰ τοῦ ἔθιμου καὶ δι' ἑλλειψιν τεχνικῆς ἐθνικῆς μουσικῆς ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ — κατὰ μικρὸν καὶ λεληθότως καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ὡς ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ δεῖξομεν. Ὅτι δὲ εἴπομεν περὶ τῆς μουσικῆς τῶν ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ πόλεων μικτοῦ πληθυσμοῦ, αὐτὸ τοῦτο συνέβη καὶ θέλει ἐξακολουθεῖ καὶ εἰς τὸ μέλλον καὶ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ, ἐφαρμοζομένων ἀδιαλείπτως τουρκικῶν ἀμανέδων καὶ μελῶν εἰς κείμενα θρησκευτικοῦ περιεχομένου, ὅπερ καλῶς γινώσκουσιν ἰδίως οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατοικοῦντες καὶ ἐν ταῖς πόλεσι τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας γεννηθέντες καὶ ἀνατραφέντες Ἕλληνες. Ὅτι δὲ καὶ ἐν τῷ ἐλευθέρῳ ἑλληνικῷ βασιλείῳ διατηροῦνται εἰσέτι τὰ ἴχνη τῆς τουρκικῆς μουσικῆς, διότι δὲν ἀνεπτύχθη ἔτι τεχνικὴ ἐθνικὴ μουσικὴ, ἣς δυστυχῶς οὐδὲ αἱ βάσεις μέχρι τοῦδε τοῦλάχιστον ἐτέθησαν, εἶνε πασίδηλον.

¹ Ἡ ἔννοια συναμφιβόλων (ἡχοῖ) εἶνε ὅρος ἴδιος τῆς βυζαντιανῆς πολυφωνοῦ ῥοδῆς, μὴ ἀπαντῶσα ἐν τοῖς λεξικοῖς.

νος ἀρμονικὴ ὠδή, διότι δὲν ἐννοοῦσιν αὐτήν, ἐπειδὴ δὲν συνειθίσθησαν εἰς αὐτήν ἄλλως δὲ ἡ ἀκοή καὶ αὐτῶν ἔχει τὴν αὐτὴν κατασκευὴν, ὥστε διαφέρουσι τῶν ἄλλων, καθ' ὅτι δὲν ἔχουσι πείραν καὶ γνῶσιν τῆς τελείας μουσικῆς, τῆς εἰς ἀνεξάρτητον τέχνην ἀνεψωθείσης, τὸ δὲ καλλιλογικὸν αὐτῶν αἶσθημα δὲν εἶνε ἱκανῶς ἀνεπτυγμένον, ἀλλ' εὐρίσκεται εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα, δυνάμενον ν' ἀντιληφθῇ μόνως τῆς ἀτελοῦς καθ' ὀριζόντιον γραμμῆν καὶ ἐν φυσικῇ καταστάσει διατελούσης εἰσέτι μουσικῆς· ἐλλείπει αὐτοῖς ἡ καλουμένη μουσικὴ σύνεσις, ἡ ἀκριβῆς διάκρισις τῶν διαστημάτων καὶ συμφωνιῶν, ἣτις προϋποθέτει διδασκαλίαν καὶ ἔθισμόν οὐχὶ τὸν ἐπιτυχόντα πρὸς τούτοις δὲ ἡ ἀκουστικὴ αὐτῶν κατάληψις εἶνε συγκεχυμένη ἕνεκα τῆς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ χρήσεως τριῶν διαφόρων μουσικῶν διαγραμμάτων, ἣτοι α') τοῦ τουρκικοῦ, ἔχοντος πολὺ διάφορον διαίρεσιν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ, τοῦ τῶν ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν διατόνου διτόνου γένους, β') τοῦ περσικοῦ, ὄντος διηρημένου εἰς τεταρτημόρια τόνου, ἐξ οὗ παρήχθη τὸ τουρκικὸν διάτονον, τοῦ ὁποῖου τὰ διακμασῶν εἶνε μικρότερα τῶν εὐρωπαϊκῶν, ἀρχαίων καὶ βυζαντιανῶν, καὶ περὶ οὗ θέλομεν ποιήσει λόγον ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ. Πλὴν τῶν δύο εἰρημένων κανόνων γίνεται χοῆσις προσέτι τοῦ ἀραβικοῦ καὶ τῶν μουσικῶν αὐτοῦ κλιμακῶν, ὅστις εἶνε διηρημένος εἰς τριτημόρια τόνου. Συνελόντι δ' εἰπεῖν οἱ σήμερον ἱεροψάλται, δὲν ἔχουσι σαφῆ καὶ εὐκρινῆ, ἀλλὰ συγκεχυμένην συνείδησιν τῶν διαστημάτων τοῦ μουσικοῦ αὐτῶν διαγράμματος· δι' ὃ καὶ ἀπειροὶ τῶν κανόνων τοῦ ὀρθῶς ἄδειν, κλείοντες δὲ τὸ στόμα καὶ προῖέμενοι τὸ πλεῖστον τῆς φωνῆς ἐν τῷ ἄδειν διὰ τῆς ῥινόσ, νομίζουσι καὶ ἔχουσι τὴν γελοῖαν ἀξίωσιν νὰ πιστεύωνται καὶ παρὰ τῶν ἄλλων, ὅτι ἐν τῇ ἐξαγγελίᾳ διακρίνουσι μείζονας, ἐλάσσονας καὶ ἐλαχίστους τόνους, τεταρτημόρια τόνου καὶ τριτημόρια, ἣτοι ἀρμονικὰς καὶ χρωματικὰς διέσεις, τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι ἀμφιβάλλω ἐὰν δύνανται νὰ διακρίνωσιν τὸν δίτονον τοῦ τριημιτονίου, ἄτε οὐδέποτε τὰ ὑπ' αὐτῶν ἄδόμενα διαστήματα πρὸς τινὰ σταθερὸν ὀργανικὸν κανόνα παραβάλλοντες. Ἄλλως δὲ ὀφείλουσι νὰ μᾶς εἴπωσι, ποία εἶναι ἡ διαίρεσις τοῦ ὀργάνου, ὅπερ ἔχουσιν ὡς βᾶσιν ἄδοντες, διδασκόμενοι καὶ ἐξασκούμενοι;

Ἐκ τῶν εἰρημένων κατάδηλον καθίσταται, ὅτι ἡ μὲν ἀπαρέσκεια τῶν κατὰ τῆς σήμερον ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καταφερομένων εἶναι δικαία καὶ ὀρθή, καὶ δι' ἄλλους λόγους, οὓς προϊόντες θέλομεν δεῖξει· ἡ δὲ ἀντίστασις τῶν μὴ κατακλιουμένων ἐκ τῆς πολυφωνοῦ ἀρμονικῆς μουσικῆς, διότι δὲν ἐννοοῦσι ταύτην, εἶνε ἄδικος, αὐθαίρετος καὶ ἄλογος, ἐπειδὴ εἶνε ἀρνησις τῆς ἀνεψώσεως τῆς μουσικῆς εἰς τελείαν καὶ ἐξ ἀντικειμένου τέχνην, ἀρνησις ἄρα τοῦ τέλους, δι' ὃ αὕτη προσελήφθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀρνησις δὲ καὶ τῆς ἐξουγενίσεως τοῦ θυμικοῦ. Ἡ σήμερον ἱερὰ μουσικὴ, μὴδὲν κοινὸν ἔχουσα πρὸς τὴν πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως,

ἐλαχίστην δὲ σχέσιν πρὸς τὴν ἐπὶ τουρκοκρατείας ἐπὶ ἐντελῶς διαφόρων βάσεων κατὰ τὰς ἀκουστικὰς σχέσεις καὶ τὴν μελοποιῖαν πρὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀναπτυσθεῖσαν, εἶνε ἄτεχνος καὶ ἀκόλαστος, κακότεχνος καὶ ἀπρεπής, ἀσεβής καὶ μὴ ἀρμόζουσα πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ θρησκευτικοῦ κειμένου, ἥμιστα προσήκουσα τῇ θρησκευτικῇ λατρείᾳ· καλλιλογικῶς δὲ ἐξεταζομένη στερεῖται τοῦ περιεχομένου πάσης τέχνης τοῦ καλοῦ, ἥτοι τοῦ μουσικοῦ καλοῦ, τεχνικῶς δὲ εἶνε ἀτελεστάτη. Οἱ εἰς τοιαύτην ἀρεσκόμενοι μουσικὴν ἀποδεικνύουσιν, ὅτι οὐδὲ τὴν στοιχειωδестаτήν μουσικὴν σύνεσιν κέκτηνται, ἐπιμένοντες δὲ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς, προδίδουσιν ἀπειρόκαλον καὶ ἀπαίδευτον καλλιλογικὸν μουσικὸν αἴσθημα, καὶ ἔλλειψιν συνειδήσεως ἐθνικῆς καὶ πατριωτικοῦ συναίσθηματος, ἅτε προκιοῦμενοι εἰσέτι καὶ ἐπιμένοντες νὰ ἀναπέμπωσι τὰς δοξολογίας αὐτῶν καὶ ὑμνωδίας διὰ μελῶν εἰλημμένων ἐκ τῶν Τουρκικῶν πορνικῶν ἀμυγδαλῶν καὶ συμποτικῶν ἄσμελτων, ἢ μεμελοποιημένων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν περσικῶν, ἀραβικῶν καὶ τουρκικῶν μακάμ, τοῦ περσέρ καὶ φάσλι.

Δὲν ἀρνούμεθα μὲν ὅτι ἡ μουσικὴ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν, ὡς ψιλὸν μέλος ἐξεταζομένη, δὲν δύναται νὰ εἶνε οὔτε ἀγαθὴ οὔτε κακὴ, οὔτε ἀκόλαστος οὔτε εὐσεβής, οὔτε ἀνόσιος, οὔτε ἱερά, ἀλλ' ἡ καλὴ καὶ ἡδέϊα ἢ ἀηδὴς καὶ ἄσχημος, ἐπειδὴ περιεχόμενον αὐτῆς εἶνε μόνον τὸ μουσικὸν καλόν. Ἄλλ' ὡσαύτως δὲν δύναται τις νὰ ἀρνηθῆ, ὅτι ἡ μουσικὴ ὡς μέλος μὲν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἐξεταζόμενον δύναται νὰ εἶνε καλὴ, καλλίστη, ἡδέϊα, ἡδίστη, προσβάλλει ὅμως τὸ καλλιλογικὸν αἴσθημα, ὅταν τὸ κάλλιστον καὶ ἡδίστον τοῦτο μέλος δὲν συνῶδῃ, δὲν συμφωνῇ, δὲν ἀρμόζῃ πρὸς τὴν ψυχικὴν διάθεσιν, ἣν πρόκειται νὰ διεγείρῃ ἢ καταστείλῃ, μεθ' ἧς ἡ καλλιλογικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια ὀφείλει νὰ συνταυτίζηται. Πᾶς κύκλος ψυχικῆς διαθέσεως, καὶ πᾶσα λέξις καὶ πᾶν κείμενον, μεθ' ὧν ἡ μουσικὴ προσκαλεῖται νὰ συνενώσῃ τὴν ἰδεατίζουσαν αὐτῆς ἐνέργειαν, ἀξιοῖ καὶ ἀπαιτεῖ περ' αὐτῆς, ὅπως τὰ μελικὰ σχήματα καὶ εἶδη, συνῶδωσι πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς ψυχικῆς διαθέσεως, πρὸς τὴν διάνοικν τῆς λέξεως καὶ τοῦ κειμένου, ἢ τοῦλάχιστον νὰ μὴ διασπῶσι τὴν ἐνότητα τῆς ψυχικῆς διαθέσεως, τοὔτέστιν αἰ παθήσεις ἢ ἐντυπώσεις, αἱ ἐκ τῆς πορείας τῶν τόνων διεγερόμεναι, νὰ ἀνταποκρίνωνται, νὰ προσήκωσι καὶ συνταυτίζονται μετὰ τοῦ εἶδους τῶν θυμικῶν καταστάσεων καὶ μετὰ τῆς διανοίας τῆς λέξεως ἢ τοῦ κειμένου. Κατὰ ταῦτα ἕκαστος κύκλος ψυχικῶν διαθέσεων καὶ θυμικῶν καταστάσεων ἀπαιτεῖ ἴδιον τρόπον, ἴδιαν σύνθεσιν, εἰδικὴν μελοποιῖαν καὶ ρυθμοποιῖαν, ἴδιον ὕφος ἢ στῆλον μουσικόν.¹ Διὰ

¹ Πλάτ. Πολιτ. γ. 397. Καὶ ἐάν τις ἀποδιδῶ πρόπουσαν ἀρμονίαν καὶ ρυθμὸν τῇ λέξει, ὀλίγον πρὸς τὴν αὐτὴν γίγνεται λέγειν τῷ ὀρθῶς λέγοντι καὶ ἐν μιᾷ ἀρμονίᾳ κτλ. 399. Καὶ μὴν τὴν γε ἀρμονίαν καὶ ρυθμὸν ἀκολουθεῖν δεῖ τῷ λόγῳ... 400 οὐδ' (ρυθμοῦς) ἰδόντα τὸν πόδα τῷ τοιοῦτῳ λόγῳ ἀναγκάζειν ἔπεσθαι καὶ τὸ μέλος, ἀλλὰ μὴ λόγον ποδὶ τε καὶ μέλει.

ταῦτα ὑπάρχει ἴδιον ὕφος μουσικῆς ὀρχηστικῆς, συμποτικῆς, θρηνώδους, ἐκκλησιαστικῆς, ἐπικηδεῖου κτλ, ἴδιοι ἐκάστου τρόποι, ἴδιοι τόποι φωνῆς, ἴδιαι ἀρμονίαι καὶ ἴδιοι ρυθμοί.¹ Ἡ ἐκ προαιρέσεως ἢ καὶ ἐξ ἀγνοίας ἀρα καταφρόνησις καὶ ὕβρις τῶν ἀπαιτήσεων τούτων καὶ συνθηκῶν μεταξύ θυμικῶν καταστάσεων καὶ μελικῶν παθήσεων, μεταξύ κειμένου καὶ μελοποιίας, παρὰ τοῦ μελοποιῶ τοῦ συγκλώθοντος τὰ ἀσύγκλωστα καὶ συνενοῦντος τὰ ἀντιμαχόμενα, προκαλεῖ ἐν τῷ κεκτημένῳ αἴσθησιν καὶ σύνεσιν τοῦ μουσικοῦ καλοῦ, ἐν τῷ λόγῳ ἀροκτῆ, τῷ ἔχοντι πεπαιδευμένον καλλιλογικὸν αἴσθημα τὰς παθήσεις ἐκείνας, ἃς σημαίνουμεν διὰ τῶν λέξεων κακότεχνος, ἀνόσιος, ἀσεβής, ἀκόλαστος μουσικῆ· ὡσαύτως ἀγαλμάτι ἢ εἰκόνα τινα ὀνομαζόμενον κακοῦθη, ὅταν παριστᾷ τι ἀντιμαχόμενον καὶ προσβάλλον τὸ ἠθικὸν συναίσθημα. Τῆς δὲ μουσικῆς ὀνομαζομένης κακοῦθους, ἢ ἔκφρασις αὕτη δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν μουσικὴν αὐτὴν, ἀλλὰ δι' αὐτῆς τῆς φράσεως σημαίνεται ἢ χρῆσις καὶ συνένωσις τῆς ἰδεατίζούσης καὶ τὸν νευρικὸν βίον διεγειρούσης ἐνεργείας αὐτῆς πρὸς ἀνθρώπους καὶ ἀπρεπεῖς σκοπούς, οἷον τὸ ἐπαυξάνειν καὶ ἐπιρρωννύειν τὰς ὠμὰς αἰσθητικὰς ὁρμάς διὰ τῆς διεγειρούσης ἰσχύος τῶν τόνων. Γνωστὸν δὲ, ὅτι ἕκαστον εἶδος μουσικῆς, ἔχον ἴδιον ὕφος, ἔχει καὶ ἴδιους νόμους, ἴδιους κανόνας, οὓς ὁ μελοποιὸς δὲν πρέπει νὰ παραβῆ.² ὡσαύτως δὲ ἐξ ἐκάστου

¹ Πλάτ. Πολιτ. 399. Τίνες οὖν θρηνώδεις ἀρμονίαις... Μιζολυδιστί, ἔφη, καὶ συντονολυδιστί καὶ τοιαῦτα τινες... Τίνες οὖν μαλακαὶ καὶ συμποτικαὶ τῶν ἀρμονιῶν; Ἰαστί, ἢ δ' ὄς, καὶ λυδιστί, αἵτινες χαλαραὶ καλοῦνται. 400. Ἄλλα ταῦτα μὲν, ἦν δ' ἐγώ, καὶ μετὰ Δάμωνος βουλευσόμεθα, τίνες τε ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας πρόπουσαι βάσεις, καὶ τίνες τοῖς ἐναντίοις ληπτέον ρυθμοῦς. ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Η' τῶν πολιτικῶν λέγει· «Ἐν δὲ τοῖς μέλεσιν αὐτοῖς ἐστὶ μιμήματα τῶν ἡθῶν» καὶ τοῦτ' ἐστὶ φανερόν· εὐθὺς γὰρ ἡ τῶν ἀρμονιῶν διέστηκε φύσις, ὥστε ἀκούοντας ἄλλως διατίθεσθαι καὶ μὴ τὸν αὐτὸν ἔχειν τρόπον πρὸς ἐκάστην αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς μὲν ἐνίας ὀδυρτικῶς καὶ συνεστηκῶς μᾶλλον, οἷον πρὸς τὴν μιζολυδιστί καλουμένην, πρὸς δὲ τὰς μαλακωτέρως τὴν διάνοικν, οἷον πρὸς τὰς ἀνειμένους· μέσως δὲ καὶ καθεστηκῶς μάλιστα πρὸς ἐτέραν, οἷον δοκεῖ ποιεῖν ἢ δωριστί μόνη τῶν ἀρμονιῶν, ἐνθουσιαστικούς δὲ ἢ Φρυγιστί ταῦτα γὰρ καλῶς λέγουσιν οἱ περὶ τὴν παιδείαν ταύτην πεφίλοσοφηκότες· λαμβάνουσι γὰρ τὰ μαρτυρία τῶν λόγων ἐξ αὐτῶν τῶν ἔργων· τὸν αὐτὸν γὰρ τρόπον ἔχει καὶ τὰ περὶ τοῦς ρυθμούς· οἱ μὲν γὰρ ἦθος ἔχουσι στασιμώτερον, οἱ δὲ κινητικόν, καὶ τούτων οἱ μὲν φορτικωτέρας ἔχουσι τὰς κινήσεις, οἱ δὲ ἐλευθεριωτέρας».

² Πλάτ. Νόμων 6' 669, Β. «Μὴ τοίνυν ἀπέπωμεν λέγοντες τὸ περὶ τὴν μουσικὴν ἢ χαλεπόν. Ἐπειδὴ γὰρ ὑμνεῖται τὸ περὶ αὐτὴν διαφερόντως ἢ τὰς ἄλλας εἰκόνας, εὐλαβείας δὲ δεῖται πλείστης πᾶσων εἰκόνων· ἀμαρτῶν τε γὰρ τις μέγιστ' ἀνὸς βλάπτοιο, ἢθη κακὰ φιλοφρονούμενος, χαλεπωτάτων τε αἰσθῆσθαι διὰ τὸ τοῦς ποιητὰς φαυλοτέρους εἶναι ποιητὰς αὐτῶν τῶν Μουσῶν· οὐ γὰρ ἀν' ἐκεῖνα γε ἐξαρτοῖεν ποτε τοσοῦτον, ὥστε ῥήματα ἀνδρῶν ποιήσασαι τὸ σχῆμα γυναικῶν καὶ μέλος ἀποδοῦναι, καὶ μέλος ἐλευθέρων αὐ καὶ σχήματα ξυμβῆσαι ρυθμοῦς δούλων καὶ ἀνελευθέρων προσαρμῶνται, οὐδ' αὖ ρυθμοῦς καὶ σχήματα ἐλευθέρων ὑποθεῖσαι μέλο; ἢ λόγον ἐναντίον ἀποδοῦναι τοῖς ρυθμοῖς... Ποιητὰς δὲ ἀνθρώπινος· σφόδρα τὰ τοιαῦτα ἐμπλέκοντες καὶ συγκυκῶντες ἀλόγως γέλωτ' ἀν' παρασκευάζουσι τῶν ἀνθρώπων, ὅσους φησὶν Ὀρφεὺς λαχεῖν ὄραν τῆς τέρψεως· ταῦτά τε γὰρ ὀρώσι πάντα κωκώμενα, καὶ ἔτι διασπῶσιν οἱ ποιητὰς ρυθμὸν μὲν καὶ σχήματα μέλους χωρὶς, λόγους ψι-

εἶδους μουσικῆς πρέπει νὰ ἀπαιτῶμεν μόνην τὴν οἰκείαν ἡδονήν, τὸ οἰκεῖον μουσικὸν καλόν. Λέγοντες ἄρα ἀκόλαστον ἢ ἀσεβῆ μουσικήν, διὰ τούτου σημαίνουμεν τὸ παχυλὸν ἀμάρτημα τοῦ μελοποιῦ, τοῦ παραβιάζοντος τοὺς νόμους τοῦ οἰκείου ὕφους, σκώπτοντος ἄρα καὶ καταγελῶντος τὰς ἐρωτῶντας καὶ λεπτοτάτας ψυχικὰς καταστάσεις. Τὸ ὕφος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀξιοῖ ἵνα ἡ καλλιλογικὴ ἐνέργεια τοῦ μέλους συναῖδῃ πρὸς τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐμποιεῖ τῷ εὐσεβεῖ ἢ σπουδακίῳ καὶ ἱερότης τοῦ νοῦ, ἵνα συμφωνῇ μετὰ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνυψώσεως τοῦ ἄγοντος ἡμᾶς εἰς τὸν ναόν. Παρὰ τῆς ὀρθῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀπαιτοῦμεν νὰ μὴ ἐξάγῃ ἡμᾶς καὶ ἀποπλανᾷ, ἀπάγουσα ἐκ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως τῆς ἱερᾶς εὐφημίας καὶ τῆς ἐσωτερικῆς συναθροίσεως, νὰ μὴ ἀναμιμνήσκῃ ἡμᾶς διὰ τῶν ρυθμῶν καὶ τῶν τονικῶν κινήσεων δυνάμει τοῦ νόμου τοῦ συνειρημοῦ τῶν παραστάσεων τὸ θέατρον καὶ τὰς βιωτικὰς διασκαδάσεις καὶ ὁμιλητικὰς διαχύσεις τῶν αἰθουσῶν, καὶ συνελόντι εἰπεῖν, ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ δὲν πρέπει νὰ ἔχη τι ἀναμιμνήσκον ἡμᾶς βιωτικὰς σχέσεις καὶ καταστάσεις, κοσμικὰς ὑποθέσεις τοῦ καθημερινοῦ βίου. Πρέπει νὰ εἶνε ἐλευθέρῃ πάντως λίαν κινήτικοῦ καὶ σφοδροῦ ῥυθμοῦ, πάσης μελωδίας ἐχούσης χαρρικτῆρα κινήσεως λίαν σφοδρᾶς. Νομίζω δὲ ὅτι εἰς ταῦτα πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἀπόκλεισιν τῆς ὀργανικῆς μουσικῆς ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Κατὰ ταῦτα ἐξεταζομένη ἡ σημερινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ εἶνε κακότεχνος καὶ ἀκόλαστος εἰς πάντῃ· δικαίᾳ δὲ καὶ ὀρθοτάτῃ εἶνε ἡ κατ' αὐτῆς καταφορὰ καὶ ἀγκυράτησις τῶν μουσικῶν σύνεσιν κεκτημένων, διότι τὰ ἐπὶ τῇ βίσει τουρκικῶν, περσικῶν καὶ ἀραβικῶν κλιμάκων, καὶ τῆς τουρκικῆς καὶ περσικῆς μελοποιίας καὶ ρυθμοποιίας ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μέχρι σήμερον μεμελοποιημένα ἱερὰ μέλη διεγείρουσι διαθέσεις ὅλως ἀντιθέτους πρὸς τὰ θρησκευτικὰ αἰσθημᾶτα, τὰ

λοὺς εἰς μέτρον τιθέντες, μέλος δ' αὖ καὶ ρυθμὸν ἄνευ ῥημάτων, ψιλῆ κιθάραις τε καὶ αὐλῆσι προσχρῶμενοι, ἐν οἷς δὴ παγγάλεπον ἄνευ λόγου γινόμενον ρυθμὸν τε καὶ ἁρμονίαν γινώσκων, ὅ, τι τε βούλεται, καὶ ὅ, τι εἶκοι τῶν ἀξιολόγων μιμημάτων, ἀλλὰ ὑπολαβεῖν ἀναγκαῖον τὸ τοιοῦτον πολλὰς ἀγροικίας μεσόν· Τὴν ἐπιτίμησιν ταύτην τῶν ποιητῶν ἔνεκα οὐκ ὀρθῆς χρήσεως τῶν ρυθμῶν καὶ ἁρμονιῶν, ὑπονηματίζων ὁ Πρόκλος λέγει τάδε· «Καὶ δι' ὅ φησιν αὐτοὺς (τοὺς ποιητὰς) ἀποπίπτειν τῆς ἀληθοῦς μουσικῆς· τὸ γὰρ ἂν μὴ ποτε τὰς Μούσας αὐτὰς ἐξ-αμαρτεῖν, ἅπερ οὗτοι πλημμελοῦσιν, ἐκβαίνοντας αὐτοὺς δείκνυσιν τὴν τῷ ὄντι μουσικήν, καὶ φερομένους εἰς τὴν τὸν πολλὸν ὄχλον ἀρεσκουσάν· ἔστι δὲ οὖν τούτων ὧν φησι τοὺς καθ' ἑαυτὸν ποιητὰς, ἐν μὲν τὸ τοὺς λόγους καὶ τὰς ἁρμονίας καὶ ῥυθμούς, μὴ ποιεῖν οἰκείους τοῖς εἰ-δεσι τοῖς ζῴοις, ἀ μιμοῦνται, περιάπτοντας γυναῖξί μὲν ἀνδρικούς λόγους, ἀνδράσι δὲ γυναικῶν, καὶ οὐδὲ τούτων σπουδαίων· τοῦτο γὰρ οὐκ ἔστι μιμήσεως ὀρθῆς, ὥσπερ οὐδὲ τὸ δει-λοῖς ρυθμούς ἀνδρείων, ἢ ἀνάπαλιν διανέμειν· ἕτερον δὲ τὸ συγγέειν τὰς ἁρμονίας καὶ τοὺς ρυθμούς πρὸς τὰ εἶδη τῶν λόγων, καὶ τὰ ἀσύγκλωστα συγκλῶθειν· οἷον λόγους θρηνητικοῖς, ἁρμονίαν δώριον ἐπιφέρειν, καὶ ἀνδρικοῖς λυδίων γοερᾶν οὖσαν· δεῖν γὰρ ἐπισθαι τῷ μὲν λόγῳ τὴν ἁρμονίαν, τῇ δὲ ἁρμονίᾳ τὸν ρυθμὸν, καὶ εἰ μὲν ἀνδρικός, καὶ τὰ λοιπὰ εἶναι τοιαῦτα πάντως· εἰ δὲ θρηνώδη, κακίαινα τῆς ὁμοίας εἶναι δυνάμειος» κτλ.

μέλη, αἱ ἁρμονίαι καὶ οἱ ῥυθμοί, πλατωνικῶς καὶ ἀριστοτελικῶς ἐξεταζόμενα, δὲν συμφωνοῦσι μετὰ τοῦ σπουδαίου θρησκευτικοῦ περιεχομένου, μετὰ τῆς διανοίας τῆς λέξεως, ἀλλὰ δυνάμει καὶ τοῦ νόμου τοῦ συνειρημοῦ τῶν νοημάτων μεταφέρουσιν ἡμᾶς ἀλλαχοῦ. Μόνοι οἱ λίαν ἀπλοϊκὴν τὴν αἰσθησιν τοῦ μουσικοῦ κελοῦ ἔχοντες, οἱ τὸ λεπτὸν αἰσθημα τῆς συμφωνίας διαφόρων καλλιλογικῶν ἐντυπώσεων μήπω ἀνεπτυγμένον κεκτημένοι, μόνοι οἱ τοιοῦτοι δύνανται νὰ τέρπωνται, καὶ νὰ ἀκούωσιν ἄνευ ἀγανακτήσεως καὶ ἀνάγκως τοιαύτας μελωδίας, στερουμένας τῆς ἐνόητος τῆς ἐνεργείας, τῆς θρησκευτικῆς ψυχικῆς διαθέσεως μὴ συναδούσης πρὸς τὸ μέλος, πρὸς τοὺς ἀποδεδομένους τῇ λέξει ῥυθμούς, καὶ πρὸς τὰς χρωματικὰς καὶ μεθυστικὰς ἀραβικὰς καὶ περσικὰς ἁρμονίας.

Μεταβαίνοντες δὲ εἰς τὴν ἔρευναν ζητημάτων τινῶν τῆς βυζαντινικῆς μουσικῆς, ὀφείλομεν πρῶτον νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τοιαύτην θεωροῦμεν κατὰ τὰς θετικὰς ἀποδείξεις τῶν χειρογράφων, τῶν περιεχόντων τὰς μελωδίας τοῦ μέσου αἰῶνος παρασημασμένας διὰ μουσικῶν σημείων, μόνον τὴν μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων· ἡ δὲ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πρωτεύουσας τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανισμοῦ μέχρι τῆς σήμερον ἀναπτυχθεῖσα, ἐρεῖδεται ἐπὶ ἐντελῶς διαφόρων βάσεων, ὅπερ ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ δειχθήσεται. Πρὸς ἔρευναν δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς τοῦ μεσαιῶνος κεκτῆμεθα πᾶν ὅ, τι πρὸς τοῦτο χρῆζομεν, διότι οὐχὶ μόνον διεσώθη ἡμῖν ἡ ἁρμονικὴ θεωρία, ἡ περὶ τῶν ἀκουστικῶν σχέσεων πραγματευομένη, ἀλλὰ καὶ χιλιάδες μελωδιῶν καὶ μελῶν διαφόρων μελοποιίας εἰδῶν καὶ διαφόρων ἐποχῶν, ἀπὸ τοῦ Ε' μέχρι τοῦ ΙΕ' καὶ ἀπὸ τούτου μέχρι τοῦ ΙΙΙ' αἰῶνος, παρασημασμένα διὰ μουσικῶν σημείων εὐφυοῦς συστήματος παρασημαντικῆς, διαφόρων κατὰ τε τὴν δύναμιν καὶ σημασίαν τῶν σημείων τῆς σημερινῆς ἐκκλησιαστικῆς παρασημαντικῆς. Τὰ ζητήματα δὲ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ὁποίων μεταβαίνουμεν εἶνε τὰ ἐξῆς· α'.) Ποῖον τὸ τέλος τῆς μουσικῆς ἐν τῷ χριστιανικῷ ναῷ· β'.) Ποῖαν τινὰ μουσικήν ἢ μελοποιάν καὶ ρυθμοποιάν παρεδεδέξαντο οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πικτέρες τῶν πρώτων αἰῶνων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ θρησκευομένου διὰ τῆς μουσικῆς τέλους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· γ'.) Ὅποῖον ἦτο τὸ πρακτικὸν μέρος, ἦτοι οἱ τρόποι τοῦ ἐξαγγελτικοῦ ἢ ἐρμηνευτικοῦ.

Ἐν τῇ ἐρευνῇ τοῦ πρώτου ζητήματος προηγεῖται ἡ ἐρώτησις, ἐὰν ἡ παραδοχὴ τῆς μουσικῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εἶχεν οὐσιώδη ἢ ἐπουσιώδη σημασίαν. Πρὸς λύσιν ταύτης ὀφείλομεν, νομίζω, νὰ διακρίνωμεν ἀκριβῶς τὰς δύο ἀπ' ἀλλήλων ἐν τισιν οὐσιωδῶς διαφερούσας ἐποχὰς, ἦτοι τὴν πρὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, καὶ τὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀρχομένην διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἀνυψώσεως αὐτοῦ εἰς θρησκείαν τοῦ βωμαικοῦ κράτους. Περὶ μὲν τῆς πρώτης ἐποχῆς οὐδένα ἡμεῖς γινώσκουμεν ἐκκλησιαστικὸν πικτέρα, λόγον ποιούμενον ἰδίως περὶ τοῦ τέλους τῆς μουσικῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ,

εί μη τὰς ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς νέας διαθήκης γνωστὰς θέσεις, δι' ὧν ἐξ ὄλων τῶν τεχνῶν τοῦ καλοῦ μόνη ἡ μουσικὴ συνιστάται τοῖς χριστιανοῖς. Νομίζω δὲ ὅτι δὲν σφάλλομεν παραδεχόμενοι, ὅτι ἡ μουσικὴ ἐν τῇ πρώτῃ ταύτῃ ἐποχῇ εἶχεν ἐπουσιώδη σημασίαν, ἐνθυμούμενοι τὸ τότε μάλιστα ἰσχυρὸν «Πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν», καὶ ὅτι αὕτη ἦτο τοσοῦτον ἀπλή, ὅσον ἀπλοῦς ἦτο καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ὁ χριστιανισμὸς τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀδιοργάνωτος ἔτι οὖσα καὶ ἄνευ σταθεροῦ κέντρου, καταδικοκρομένη δὲ ἀπηνῶς ἕνεκα τῶν ἀντιμαχομένων πρὸς τὸ τότε ἰσχυρὸν μοναρχατορικὸν πάλτευμα τοῦ βωμαιοῦ κράτους δημοκρατικῶν ἀρχῶν αὐτῆς, τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ ἰσότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν δούλων, καὶ ἔχουσα νὰ φροντίσῃ περὶ τῶν κυριωτάτων καὶ ὑψίστων ζητημάτων, μέχρι δὲ τῆς ἀναγνωρίσεως αὐτῆς ὡς ἐπικρατούσης θρησκείας τοῦ κράτους ἀγωνιζομένη τὸν περὶ τῶν ὄλων κίνδυνον, δυναμέθη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὀλιγίστη ἄνευς ὑπελείπετο, ἵνα φροντίσῃ περὶ ἐπουσιωδῶν ζητημάτων, περὶ συστηματικῆς εἰσαγωγῆς τῆς μουσικῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς τέχνης ἀνεξαρτήτου καὶ ἐξ ἀντικειμένου, περὶ ἡδυσμένου λόγου καὶ τῆς ἐκ τούτου μουσικῆς ἡδονῆς, ὅπερ προϋποθέτει ἰκανὰ μέσα πρὸς σύστασιν καὶ συντήρησιν μουσικῶν σχολῶν καὶ χορῶν.

Ἄλλ' εἰ καὶ περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς τῆς πρώτης ταύτης ἐποχῆς οὐδεὶς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων ποιεῖται ἰδίως λόγον, περὶ τῆς σημασίας ὅμως τῆς μουσικῆς καθόλου ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐπομένως καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παραματεύεται ἀνὴρ, ὃς τῇ ἐποχῇ ταύτῃ ἀνήκει καὶ ἐν τῷ τρίτῳ αἰῶνι ζῶν, εἶναι λίαν ἀξιόπιστος καὶ σπουδαιοτάτη πηγὴ. Οὗτος εἶνε ὁ μέγας ἐκεῖνος τῆς ἐκκλησίας πατήρ, ὁ λογιώτατος καὶ σπανίαν φιλοσοφικὴν παιδείαν καὶ πρακτικώτατον νοῦν κεκτημένος, ὁ μεστὸς φιλάνθρωπικῶν αἰσθημάτων Τίτος Φλάβιος Κλήμης ὁ ἀλεξανδρεὺς, ὁ ἀνὴρ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦ τε ἐκκλησία καὶ κατηχητικὴ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἡ πρὸ πολλοῦ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἑλληνικῶν σχολῶν ἰδρυθεῖσα, ἐξέπεμπον πορρωτάτω τὰς χρυσᾶς καὶ τηλαυγεῖς αὐτῶν ἀκτῖνας· ὁ ἀνὴρ ὁ τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ διδασκαλίαν διὰ πολλῶν καὶ ἐμβριθεστάτων θεωριῶν πλουτίσας, καὶ διὰ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ φιλοσοφίας ἐκ τοῦ παραματώδους καὶ ἱστορικοῦ τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας συστηματοποιήσας καὶ ἀναπτύξας, καὶ τῷ χριστιανισμῷ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς καὶ γνωστικῆς κοσμοσοφίας προσπορίσας, ὁ μετὰ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ὀριγένους ἀντιπροσωπεύων τὸ ἰδεώδες μέρος τοῦ χριστιανισμοῦ, ὃς τὴν φιλοσοφίαν ἐκλεκτικῶς δριζόμενος λέγει· «Λέγω φιλοσοφίαν οὐ τὴν Στωϊκὴν οὐδὲ τὴν Πλατωνικὴν, ἢ τὴν Ἐπικούρειον καὶ Ἀριστοτελικὴν, ἀλλ' ὅσα εἰρηται πρὸ ἐκάστη τῶν αἰρέσεων τούτων κελῶς δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσο-

φίαν φημί». Οὗτος ὁ ἐν τοῖς περὶ μουσικῆς εἰς πάντα πλατωνίζων καὶ ὡς ἀριστον τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τὸν Πλάτωνα ἀνακηρύττων, («ὁ πάντα ἀριστος Πλάτων ... οἷον θεοφορούμενος» (Παιδαγ. III 11 Στρωμ. V, 8), περὶ μουσικῆς καὶ τῆς ἀπὸ ταύτης ὠφελείας παραματεύομενος ἐν Στρωμ. (κεφ. IA, § 88) λέγει· «Ἐτι τῆς μουσικῆς παράδειγμα ψάλλων ὁμοῦ καὶ προφητεύων ἐκκείσθω Δαυὶδ, ὕμνων τὸν Θεὸν ἐμμελῶς· προσήκει δὲ εὖ μάλα τὸ «ἐναρμόνιον γένος τῇ δωριστῇ ἀρμονίᾳ καὶ τῇ φρυγιστῇ τὸ διάτονον, ὡς φησὶν Ἀριστόζενος· ἢ τοῖνυν ἀρμονία τοῦ βραβάρου ψαλτηρίου, τὸ σεμνὸν ἐμφαίνουσα τοῦ μέλους ἀρχαιοτάτη τυγχάνουσα, ὑπόδειγμα Τερπάνδρῳ» μάλιστα γίνεται πρὸς ἀρμονίαν τὴν δώριον ὕμνουσι τὸν Δία ὡδε πως·

Ἄ Ζεῦ πάντων ἀρχὰ πάντων

ἄ γήτωρ Ζεῦ σοὶ πέμπω

ταύτην τῶν ὕμνων ἀρχάν».

ἐν δὲ § 89 καταλήγει πλατωνικῶς καὶ ἀριστοτελικῶς εἰς τὸ συμπέρασμα «Ἀπτεόν ἄρα μουσικῆς εἰς κατακόσμησιν ἡθους καὶ καταστολήν». Ἐν δὲ § 90 λέγει· «Ἀμέλει καὶ τῷ παρὰ πότον ψάλλειν ἀλλήλοις προπινομεν κατεπαρόντες ἡμῶν τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τὸν Θεὸν δοξάζοντες». Περὶ δὲ τῆς ὀργανικῆς μουσικῆς ἀποφαίνεται ἐν Παιδαγ. οὕτως· «κὰν πρὸς κιθάραν ἐθελήσης ἢ λύραν ἄδειν τε καὶ ψάλλειν μῶμος οὐκ ἔστιν». Τὸν ἐκλεκτικὸν δὲ τρόπον, ὅσπερ καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες εἰς πάντα ἀκολουθῶν, ὡς ἐκ τῆς ἀνωτέρω περικοπῆς ἐξάγεται, καὶ ἐκ τῶν ἐν Στρωμ. (σελ. 37) «Χρηστομαθῆ φημι τὸν πάντα ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν ἀναφέροντα, ὥστε καὶ ἀπὸ γεωμετρίας καὶ μουσικῆς καὶ φιλοσοφίας δρεπόμενον πτὸ χρήσιμον» ἐπικυροῦται, καὶ τῇ πλατωνικῇ καὶ ἀριστοτελικῇ περὶ μουσικῆς ἰδέᾳ ἐπόμενος, ἀποκλείει πλατωνικῶς τὴν ἔκλυτον, συμποτικὴν καὶ χαλαρὰν μουσικὴν διὰ τῶν ἐξῆς πλατωνιζόντων ἀξιοσημειώτων παραγγεμάτων, ἐν μὲν τῷ Παιδαγωγῷ λέγων· «Περὶ τῆ δὲ μουσικῆ ἀποπτυστέα, ἢ κατακλῶσα τὰς ψυχὰς καὶ εἰς ποικιλίαν ἐμβάλλουσα, τοτὲ μὲν θρηνώδη, τοτὲ δὲ ἀκόλαστον καὶ ἡδυπαθῆ, τοτὲ δὲ ἐκβαχευομένην καὶ μαυρικὴν. Μελῶν γὰρ κατεργότων καὶ ῥυθμῶν γοερῶν τῆς μουσικῆς τῆς Καυρικῆς αἰ ποικίλκι φαρμακεῖκι διακθέρουσι τοὺς τρόπους ἀκολάστῳ καὶ κακοτέχνῳ μουσικῇ εἰς πάθος ὑποσύρουσαι τοῦ κόμου τούτου. Αἰ μὲν ἔρωτικαὶ ὦδαί μακρὰν ἐρώντων ὕμνοι δὲ ἔστων τοῦ Θεοῦ αἰ ὦδαί. Ἀρμονίως δὲ παραδεκτέον τὰς σώφρονας, ἀπωτάτω ὅτι μάλιστα ἐλαύνοντες ἕκ τῆς ἐρωμένης ἡμῶν δικνοίας τὰς ὑγρὰς ὄντως ἀρμονίας, ἃς περὶ τὰς καμπὰς τῶν φθόγγων κακοτεχνούσαι εἰς θρύψιν καὶ βωμολοχίαν ἐνδίκαιῶνται, τὰ δὲ αὐστηρὰ καὶ σώφρονα μέλη ἀποτάσσεται ταῖς τῆς μέθης ἀγερωχίαις. Καταληπτέον οὖν τὰς χρωματικὰς ἀρμονίας ταῖς ἀχρῶμοις» παρακλιτικῆς καὶ τῇ ἀνομορφίᾳ καὶ ἐκτροπῇ μουσικῇ». Παρακλιτικῶν δὲ τῶν θέσεων τούτων πρὸς τὰ ὑπὸ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους περὶ μου-

σικῆς εἰρημμένα καταφαίνεται ἀρκούντως ὁ πλατωνισμὸς καὶ ἀριστοτελισμὸς τοῦ Κλήμεντος περὶ τὴν δύναμιν καὶ σημασίαν τῆς μουσικῆς ἔν τε τῇ κοινῶν καὶ ἐκκλησίᾳ, ἧς ἡ μουσικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ἠδύνατο, ὡς εἴπομεν, νὰ ἔχη οὐσιώδη σημασίαν, ἔν ὅσῳ ἐπεκράτει ἡ πρώτη ἐκείνη ἀπλότης, καὶ ἔλειπεν ἡ πομπώδης καὶ ἐπιδεικτικὴ ἐξωτερικὴ λατρεία, καὶ οἱ τὸ καθαρὸν πνεῦμα καὶ τὴν κυρίαν οὐσίαν τοῦ χριστιανισμοῦ κατ' ὀλίγον ἐπισκοτίσαντες καὶ ἀντικαταστήσαντες τύποι καὶ μεγαλοπρεπεῖς λιτανεῖαι.

Ἄλλ' ὅσῳ σκοτεινότερα εἶνε τὰ τῆς μουσικῆς τῆς πρώτης ταύτης ἐποχῆς, τοσούτῳ σαφέστερά εἰσι τὰ τῆς ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἐν τῇ ἀπ' αὐτοῦ ἐποχῇ τὰ ἐπουσιώδη ἐγένοντο οὐσιώδη καὶ τὰνάπαλιν, ἡ δὲ μουσικὴ ἔλαβε χαρακτῆρα οὐσιώδη, καὶ ἐθεωρήθη τὸ ἕξειν ὡς ἔν τῶν κυρίων καθηκόντων τοῦ χριστιανοῦ, πρὸς αἶνον καὶ δοξολογίαν τοῦ δημιουργοῦ τοῦ σύμπαντος. Ἡ ἐκκλησία, ἥτις πρὸ τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ ἀνυψώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εἰς θρησκείαν τοῦ κράτους διετήρει εἰσέτι τὴν πρώτην ἐκείνην γνησιότητα καὶ καθαρότητα, ἀπέβαλε κατὰ μικρὸν τὸν πρῶτον χαρακτῆρα καὶ ἐπελάθετο τῶν φιλανθρωπικωτάτων ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, τῆς ἀδελφικῆς ἰσότητος καὶ ἀγάπης, τῆς ἐλευθερίας τῶν δούλων, τῆς ἀρσεως τῶν προνομιῶν καὶ τῆς ἤδη καταργηθείσης διακρίσεως εἰς βίους καὶ τάξεις, αἱ δὲ χριστιανικαὶ κοινότητες ἀπώλεσαν κατὰ μικρὸν τὰς γνησίας εὐαγγελικὰς ἀρχάς. Ἡ ἐκκλησία συμφιλιωθείσα μετὰ τῆς πολιτείας καὶ συμμετασχούσα αὐτῆς, ἠναγκάσθη νὰ θυσιάσῃ τὰ κυριώτατα, ὑπὲρ ὧν ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας ὑπέστη μετ' ἀπαρμιλλοῦ ἐγκρατερήσεως τοὺς φρικτοτάτους ἐκείνους διωγμούς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων αυτοκρατόρων ἕνεκα τῶν δημοκρατικῶν αὐτῆς ἀρχῶν. Οὐχὶ δὲ μόνον ἀνεγνώρισε τὸ ἐκ διαμέτρου εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτῆς ἀντικείμενον μονοκρατορικὸν πολίτευμα μετὰ τῶν τότε συμπαρομαρτούντων αὐτῶν κακῶν, ἀλλὰ καὶ εἰσῆγαγεν αὐτὸ εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτήν, δημιουργήσασα πολυμελῆ ἱεραρχίαν κατὰ τάξεις καὶ ἀξιώματα διηρημένην, ἀπαλάουσαν μεγάλων προνομιῶν καὶ αὐτοδικιῶν, καὶ περιβεβλημένην τοιαύτην ἰσχύν, ὥστε ὁ ἀνώτατος θρησκευτικὸς ἱεράρχης ἐθεωρεῖτο μετὰ ταῦτα ἴσος σχεδὸν τὴν τιμὴν καὶ τὸ ἀξίωμα τῶ ἀνωτάτῳ πολιτικῷ ἀρχοντι. Κατὰ μικρὸν τὴν μὲν πνευματικὴν λατρείαν ἀντικατέστησεν ἡ κατ' αἴσθησιν ἐξωτερικὴ, τὴν πρώτην ἀπερίττον ἀπλότητα τὰ χρυσοῦφρατα ἄμφια καὶ αἱ αὐτοκρατορικὰ βαρύντιμοι στολὰί, τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ κήρυγμα, τὴν ἀνάπτυξιν τῶν γραφῶν καὶ ἠθικὴν βελτίωσιν τῆς κοινωνίας αἱ πομπωδέστατοι λιτανεῖαι καὶ παννυχίδες μετὰ τῶν ὀλονυκτίων ψαλ-

1 Θεοδώρ. βιβλ. II, 27. Τὴν γὰρ ἱερὴν στολήν, ἣν ὁ πανεῦφημος Κωνσταντίνος ὁ βασιλεὺς, τὴν Ἱεροσολύμων ἐκκλησίαν γεραίρων, δεδώκει τῷ Μακαρίῳ τῷ τῆς πόλεως ἐκείνης ἀρχιερεῖ, ἵνα ταύτην περιβαλλόμενος, τὴν τοῦ Θεοῦ βαπτίσματος ἐπιτελεῖ λειτουργίαν κλ.

μωδιῶν καὶ ὕμνων, αἱ σχοινοτενεῖς μελωδίαί τῆς λειτουργίας, καὶ οἱ μεγαλοπρεπεῖς ἐξωτερικοὶ τύποι. Νῦν, ὅτε ὡς οἶκος προσευχῆς καὶ συναθροίσεως δὲν χρησιμεύουσι πλέον ἰδιωτικαὶ οἰκίαι, οὐδὲ τὸ ὑπαιθρον καὶ αἱ κατακόμβαι, ἀλλὰ μεγαλοπρεπέστατοι ναοὶ, δαψιλῶς περικεκοσμημένοι, καὶ πλουσιώτατα διασκευασμένοι, μεγάλας δὲ προσόδους ἤδη κεκτημένοι, νῦν καὶ ἡ ἀνάγκη παραδοχῆς συστηματικῆς καὶ τεχνικῆς μεγαλοπρεποῦς μουσικῆς ἐγένετο πολὺ ἐπαισθητοτέρα, ἵνα ἔν ταῖς τελεταῖς ἐπιθειάζῃ, ἔν ταῖς ἑορταῖς εὐφραίνῃ, ἔν ταῖς πνηγύρεσι τέρπῃ ἵνα κατὰ μὲν τὸν Μέγαν Βασίλειον ἐνούμενη μετὰ τῶν ψαλμῶν κατακοιμίζῃ διὰ τῆς μελωδίας τὸ ἀγριαῖον τῆς ψυχῆς τῶν σφόδρα ἐκτεθηρωμένων, τῷ προσηγεῖ δὲ καὶ λείψ τῆς ἀκοῆς τὸ ἐκ τῶν λόγων ὠφέλιμον λαυθιανόντως ὑποδεχόμεθα ἵνα ὡς οἱ παῖδες τὴν ἡλικίαν, ἡ καὶ ὅπως οἱ νεαροὶ τὸ ἦθος τῷ μὲν δοκεῖν μελωδῶσι, τῇ δ' ἀληθείᾳ τὰς ψυχὰς ἐκπαιδεύονται διὰ τῶν παναρμονίων μελῶν ἵνα τὰ παλαιὰ τραγύματα τῶν ψυχῶν ἐξίσταται, καὶ ὅπως ἐξαιρῇ τὰ πάθη καθ' ὅσον ὅλον τε, τὰ ποικίλως ταῖς ψυχῆς ἔν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐνδυναστεύοντα μετὰ τινος ψυχαγωγίας ἐμμελοῦς καὶ ἡδονῆς σώφρονα λογισμὸν ἐμποιοῦσης, ἄτε ἀτονούσης τῆς διανοίας πάντων ὁμοῦ περιδράζεσθαι, καὶ ὁμοιον πασχούσης γαστρί, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κόρου, εἰς πέψιν περιγαγεῖν τὰ πεμφθέντα μὴ δυναμένης ἵνα τῇ ἐναλλαγῇ καὶ τῷ ποικίλῳ τῆς ψαλμωδίας νεαροποιῆται τῆς ψυχῆς ἡ ἐπιθυμία καὶ ἀνακαινίζηται τὸ νηφάλιον». Κατὰ δὲ τὸν Χρυσόστομον, ἵνα, τῆς ἀναγνώσεως πόνον ἐχούσης καὶ πολὺ τὸ φορτικόν, τέρπωνμεν ὁμοῦ τὴν ψυχὴν ἕδοντες καὶ ὑποκλέπτωμεν τὸν πόνον ἵνα οἱ καὶ μυρία κακοῖς βεβαρυμένοι, καὶ ὑπὸ ἀθυμίας κατεχόμενοι, κατακηλούμενοι ὑπὸ τῆς ἡδονῆς, κουφίζωσι τὸν λογισμὸν, περῶσι τὴν διάνοιαν καὶ μετάρσιον ἐργάζονται τὴν ψυχὴν ἵνα συγκινουμένη ἡ ψυχὴ ταῖς λαλουμένοις, ἐκεῖ φέρῃ τὴν ἔξιν, ἔνθα καὶ ἡ λέξις ἐφέλκεται τὸ κινητικὸν ὄργανον τῆς τοῦ πνεύματος μελωδίας ἵνα τῷ πῶθι μελωδίας ἀναγκαζόμενοι συνεχῶς τὰ ἔσματα καὶ τοὺς ψαλμούς φθέγγεσθαι, συνεχῶς αὐτῶν ὤμεν μεμνημένοι ἵνα ψάλλῃ τὸ στόμα καὶ παιδεύηται ὁ νοῦς διότι, λέγει, «ἂν παιδεύσωμεν τὴν γλῶτταν ψάλλειν, αἰσχυνθήσεται ἡ ψυχὴ ταύτης ψαλλούσης τὰ ἐναντία βουλευομένη». Ὁ δὲ Μέγας Ἀθανάσιος ἔν τῇ πρὸς Μαρκελλῖνον ἐπιστολῇ, ἐξετάζων διὰ τί μετὰ μέλους καὶ ὠδῆς ψάλλονται οἱ λόγοι τῶν ψαλμῶν ἀποφαίνεται τάδε· «Τινὲς μὲν τῶν παρ' ἡμῖν ἀεραίων καίτοι πιστευόντων εἶναι θεόπνευστα τὰ ῥήματα, ὅμως νομίζουσι διὰ τὸ εὐφρον καὶ τέρψεως ἕνεκεν τῆς ἀκοῆς μελωδεῖσθαι τοὺς ψαλμούς· οὐκ ἔστι δὲ οὕτως· οὐ γὰρ τὸ ἡδὺ καὶ πιθανὸν ἐζήτησεν ἡ γραφή· ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὠφελείας ἕνεκεν τῆς ψυχῆς τετύπεται διὰ πάντα μὲν, μάλιστα δὲ διὰ δύο ταῦτα· πρῶτον μὲν ὅτι ἔπρεπε τὴν θεῖαν Γραφὴν μὴ μόνον τῇ συνεχείᾳ, ἀλλὰ καὶ τῇ κατὰ πλάτος φωνῇ τὸν Θεὸν ὑμνεῖν. Κατὰ συνέχειαν μὲν οὖν εἰρηται,

οὐκ ἔστι τὰ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν καὶ τὰ ἰστορούμενα πάντα μετὰ τῆς καινῆς διαθήκης· κατὰ πλάτος δὲ λέγεται, οὐκ ἔστι τὰ τῶν ψαλμῶν καὶ ᾠδῶν καὶ ᾠδῶν καὶ ᾠδῶν ῥήματα· καὶ οὕτω γὰρ σωθήσεται τὸ ἐξ ὅλης ἰσχύος καὶ δυνάμεως ἀγαπᾶν τὸν Θεὸν τοὺς ἀνθρώπους. Δεύτερον δὲ ὡς περ ἀρμονία τοὺς αὐλοὺς συντιθεῖσθαι μίαν τὴν συμφωνίαν ἀποτελεῖ, οὕτως ἐπειδὴ καὶ ἐν τῇ ψυχῇ διάφορα κινήματα φαίνεται, καὶ ἔστιν ἐν αὐτῇ τὸ λογιζέσθαι, καὶ τὸ ἐπιθυμεῖν, καὶ τὸ θυμοσιδέεσθαι, ἐκ δὲ τῆς τούτων κινήσεως καὶ ἡ τῶν μελῶν τοῦ σώματος γίνεται ἐνέργεια, βούλεται ὁ λόγος μὴ ἀσύμφωνον εἶναι τὸν ἀνθρώπον ἐκυτῶ¹. . . ὡς περ γὰρ τὰ τῆς ψυχῆς νοήματα γνωρίζομεν καὶ σημαίνομεν δι' ὧν προφέρομεν λόγων, οὕτω τῆς πνευματικῆς ἐν ψυχῇ ἀρμονίας τὴν ἐκ τῶν λόγων μελωδίαν σύμβολον εἶναι θέλων ὁ Κύριος, τετύπωκεν ἐμμελῶς τὰς ᾠδὰς ψάλλεσθαι, καὶ τοὺς ψαλμοὺς ἀναγινώσκεσθαι μετ' ᾠδῆς. Καὶ τοῦτ' ἔστιν ἡ ἐπιθυμία τῆς ψυχῆς, τὸ κελῶς αὐτὴν δικαίως, ὡς γέγραπται· «Εὐθυμεῖ τις ἐν ὑμῖν ψαλλέτω». Οὕτω τὸ μὲν ἐν αὐτῇ τραχὺ καὶ τραχὺ καὶ ἄτακτον ἐξομαλίζεται, τὸ δὲ λυποῦν θεραπεύεται ψαλλόντων ἡμῶν. . . τῇ γὰρ τῶν ῥημάτων μελωδία συνδικταθεὶς ἡ ψυχὴ ἐπιλατθάνεται τῶν παθῶν, καὶ

¹ Πλατ. πολιτ. βιβλ. δ'. 413. . . ἀλλὰ τῷ ὄντι τὰ οἰκεία εὐθέμενον καὶ ἄρξαντα αὐτῶν ἑαυτοῦ καὶ κομησάντα καὶ φίλον γενόμενον ἑαυτῷ καὶ ξυναρμόσσαντα τρία ὄντα, ὡς περ ἄρμονίας ἀτεχνῶς, νεότης τε καὶ ὑπάτης καὶ μέσης, καὶ εἰ ἄλλα ἅττα μεταξὺ τυγχάνει ὄντα, πάντα ταῦτα ξυνοήσαντα καὶ παντάπασι μίαν γενόμενον ἐκ πολλῶν σώφρονα καὶ ἡρμοσμένην κτλ.» πρὸς τὰ ὅποια ὁ Πρόκλος λέγει· «Καὶ οὕτως ἀρμονία διὰ πασῶν ἐκ τριῶν ἔρων οὖσα, λόγου, θυμοῦ, ἐπιθυμίας· ὧν ὁ θυμὸς μέσος ὢν, ὡδὶ μὲν ποιεῖ τὴν διὰ τεσσάρων, ὡδὶ δὲ τὴν διὰ πέντε συμφωνίαν, τὴν μὲν τοῦ λόγου πρὸς τὸν θυμὸν διαπέντε, τὴν δὲ τοῦ θυμοῦ πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν διὰ τεσσάρων· ταύτην οὖν ἐκάλουν οἱ πυθαγόρειοι συλλαβὴν, ὡς οὐ τελείαν οὖσαν συμφωνίαν, τὴν δὲ διὰ πέντε μᾶλλον ἢ ταύτην εἶναι συμφωνίαν. . . δι' ἣν μᾶλλον συμφωνίαν τῷ θυμῷ πρὸς τὸν λόγον δοτεόν, ἢ τῇ ἐπιθυμίᾳ πρὸς τὸν θυμόν. Διὰ πασῶν δὲ τὴν ἐκ πάντων βέλτερον, ἢν ἐκεῖνοι πολυπασῶν συμφωνιῶν κατακορεστάτην ὠνόμαζον· καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς ἔστιν αὕτη συμφωνία· μόνη γὰρ ἐκ πασῶν ἔχει τοῦτο τὸ ἴδιον, ὅπερ ὁ Γίμειος φησὶ, τὸ τῶν ὄξυτέρων φθόγγων τὰς κινήσεις ἀποπαυομένας καταλαμβάνειν τὰς τῶν βαρυτέρων, καὶ καταλαμβάνουσας ἀρχὴν τέλει συνάπτειν, καὶ μίαν ἀποφαίνειν κίνησιν, ἡρέμα ἀπαλήγουσαν ἀπὸ τοῦ ὀξέως ἐπὶ τὸ βαρύτερον· μόνη δ' αὕτη πασῶν συμφωνιῶν τοῦτο λαχούσα, πρέπουσα ἂν εἴη τῇ μιᾷ τῆς ψυχῆς ἀρμονίᾳ, δι' ὅλων διοικούση τῶν μερῶν καὶ συνειρούση τὰς κινήσεις τῶν ἀνωτέρων τὰς κατωτέρων, καὶ τὰς ὑψέσσιν ἐκείνων τὰς τούτων ἐπιτάσεις συμφορῶς ἐναρμόζουση, καὶ ὄντως μίαν ἐκ πολλῶν ποιούση τὴν ζῶν». Πρὸς ταῦτα ἦμος ὁ Ἀριστοτέλης (ψ. 4. 407 β. 30) παρατηρεῖ· «Ἀρμονίαν γὰρ τινα αὐτὴν (τὴν ψυχὴν) λέγουσι· καὶ γὰρ τὴν ἀρμονίαν κράτιν καὶ σφύθεισιν ἐναντίον εἶναι, καὶ τὸ σῶμα συγκατεῖσθαι ἐξ ἐναγλιῶν· καὶ τοῖς γὰρ ἡ μὲν ἀρμονία λόγος, τίς ἐστὶ τῶν μυχθέντων ἢ σύνθεσις, τὴν δὲ ψυχὴν οὐδέτερον οἶόν τε εἶναι τούτων. . . ἀρμόζει δὲ μᾶλλον καθ' ὕψις λέγειν ἀρμονίαν. (Ἀριστ. ΦΗ' 3. 246 β. 4). Οἷον ὕψις ἐν κράσει καὶ συμμετρῶν θερμῶν καὶ ψυχρῶν τίθεμεν». (Πλατ. Φιληβ. 31, c). «Ὁ μετὰ τὸ ἄπειρον καὶ πέρας ἔλεγε, ἐν ᾧ καὶ ὕψις, οἶμαι δὲ καὶ ἀρμονίαν ἐπίθεσθαι». (Πλατ. πολ. 4, 431). «Ὅρα· ἦν δ' ἐγώ, ὅτι ἐπεικτικῶς ἔμαρτεούμεθα ἄρι, ὡς ἀρμονία· τινὲς ἡ σωφροσύνη ὡμοῖται; Τί δὲ; ὅτι οὐχ ὡς περ ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ σοφία ἐν μέρει· τινὲς ἐκατέρωθεν ἐνοῦσα ἢ μὲν σοφὴν, ἢ δὲ ἀνδρείαν τὴν πόλιν παρῆχετο, οὐχ οὕτω ποιεῖ αὐτῇ, ἀλλὰ δι' ὅλων ἀτεχνῶς τέταται διὰ πασῶν παρεχομένη ξυνοήσαντες τῶν τε ἀσθενεστάτους καὶ τῶν ἰσχυροτάτους καὶ τῶν μέσους· κτλ.»

χαίρουσα βλέπει πρὸς τὸν νοῦν τὸν ἐν Χριστῷ, λογιζομένη τὰ βέλτιστα». Τὰς ἐκ τῆς μουσικῆς ὠφελείας ἀπαριθμεῖ καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος διὰ τῶν ἐξῆς· «Ψαλμὸς γαλήνη ψυχῶν, βραβευτῆς εἰρήνης, τὸ θορυβοῦν καὶ κυμαῖνον τῶν λογισμῶν καταστέλλων· μακάσσει μὲν γὰρ τῆς ψυχῆς τὸ θυμούμενον, τὸ δὲ ἀκόλαστον σωφρονίζει· ψαλμὸς φιλίας συναγωγός, ἐνωσις διεστώτων, ἐχθραίνοντων διακλακτῆριον. Τίς γὰρ ἔτι ἐχθρὸν ἡγεῖσθαι δύναται μεθ' οὗ μίαν ἀφῆκε πρὸς Θεὸν τὴν φωνήν; Ὡστε καὶ τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν, τὴν ἀγάπην ἢ ψαλμῶδία παρέχεται, οἶονεὶ σύνδεσμόν τινα πρὸς τὴν ἐνωσιν τὴν συνωδίαν ἐπινοήσασα, καὶ εἰς ἐνὸς χοροῦ συμφωνίαν τὸν λαὸν συναρμόζουσα· ψαλμὸς νηπίοις ἀσφάλεια, ἀκμαζούσιν ἐγκαλλώπισμα, πρεσβυτέροις παρηγορία, γυναιξὶ κόσμος ἀρμοδιώτατος, ἀνάπαυσις κόπων ἡμερινῶν, ἐκκλησίας φωνή. Οὗτος τὰς ἐορτὰς φαιδρύνει, οὗτος τὴν κατὰ Θεὸν λύπην δημιουργεῖ, ψαλμὸς τὸ τῶν ἀγγέλων ἔργον, τὸ οὐράνιον πολιτεύμα, τὸ πνευματικὸν θυμίαμα. Ὡ τῆς σοφῆς ἐπινοίας τοῦ διδασκάλου ὁμοῦ τε ἔδειν ἡμᾶς καὶ τὰ λυσιτελεῖ μανθάνειν μηχανομένου. Ὅθεν καὶ μᾶλλον ἐντυποῦται ταῖς ψυχαῖς τὰ διδάγματα. . . Οὕτε γὰρ ἀποστολικόν τις οὔτε προφητικὸν παράγγελμα τῶν πολλῶν καὶ βραθύμων βραδίως ποτὲ τῇ μνήμῃ κατασχὼν ἀπῆλθε· τὰ δὲ τῶν ψαλμῶν λόγια καὶ κατ' οἶκον μελωδοῦσι, καὶ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς περιφέρουσι κτλ». Ὡσπύτως δὲ ὁ ἅγιος Νεῖλος παρατηρεῖ ὅτι «ἡ μὲν ψαλμῶδία τὰ πάθη κατευνάζει καὶ τὴν ἀκρασίαν τοῦ σώματος ἡρεμεῖν ἀπεργάζεται». Θεοδώρητος δὲ ὁ ἐπίσκοπος Κύρου ἐν τῷ Ἐΐκιῳ ζῶν λέγει τάδε· «ἐπειδὴ καὶ τῆς εὐσεβείας οἱ τρόφιμοι, καὶ ἄστοι καὶ χωρικοί, διαφερόντως ταύτη (δηλ. τῇ τοῦ Δαυὶδ προφητεῖᾳ) προσέχειν ἐσπουδάσασιν ἄπαντες· οὐχ ἡκιστα δὲ οἱ τὸν ἀσκητικὸν ἀσπαζόμενοι βίον νύκτωρ ταύτην καὶ μεθ' ἡμέραν διὰ τῆς γλώττης προφέρουσι τὸν τῶν ὅλων ὑμνοῦντες Θεόν, καὶ τὰ τοῦ σώματος κατευνάζοντες πάθη. Τῇ γὰρ ἡδονῇ τῆς μελωδίας τὴν ὠφέλειαν ἢ θεῖα χάρις κεράσασα, τριπλόητόν τε καὶ ἀξιεργαστόν τοις ἀνθρώποις διδασκαλίαν προτέθηκε. Καὶ ἔστιν ἰδεῖν τῶν μὲν ἄλλων θείων γραφῶν ἢ οὐδαμῶς, ἢ ὀλίγα τῶν ἀνθρώπων μεμνημένων τοὺς πλείστους· τῶν δὲ πνευματικῶν τοῦ θεσπεσίου Δαυὶδ πολλοὺς πολλαίς καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ ἐν ταῖς ἀγυαῖς, καὶ ἐν τοῖς ὁδοῖς ἀπομνησθένους, καὶ τῇ τοῦ μέλους ἀρμονίᾳ σφᾶς αὐτοὺς καταθέλοντας, καὶ διὰ ταύτης τῆς θυμηδίας καρπουμένους τὴν ὠφέλειαν». Ἰσίδωρος δὲ ὁ Πηλουσιώτης, ζῶν ὡσπύτως ἐν τῷ Ἐΐκιῳ, ὁμολογεῖ, ὅτι «ἡ μουσική, ἢ διὰ κηθάρων καὶ ψαλτηρίου τελουμένη, θεραπεύει τὰ πάθη τὰ ψυχικὰ, ἐξημεροῖ δὲ τὸν θυμόν, καὶ κούφίζει τὰ πένθη διὰ τῶν δακρῶν». Ἀλλὰ καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης λέγει· «Ἐπεὶ οὖν τὸ κατὰ φύσιν φίλον τῇ φύσει, ἀπεδείχθη δὲ κατὰ φύσιν ἡμῖν οὖσα ἡ μουσική, τούτου χάριν ὁ μέγας Δαυὶδ τῇ περὶ τῶν ἀρετῶν φιλοσοφίᾳ τὴν μελωδίαν κατέμειξεν, οἶόν τινα μέλιτος ἡδονήν, τῶν ὑψηλῶν κατὰ χάριος δογμάτων». Ἡ συμφωνία τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων πρὸς τὸν

Πλάτωνα και Ἀριστοτέλην, πρὸς τοὺς Πυθαγορείους¹ και Στωϊκοὺς καταφίνεται μὲν ἀρκοῦντως και ἐκ τῶν ἐκτεθειμένων περικοπῶν, καθίσταται δὲ ἔτι κκατὰφανεστέρη και ἐκ τῶν ὑπὸ Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ αὐτοῦ προπαρκασκευῇ ἀναφερομένων, ἐν ἣ περι τῆς δυνάμεως και σημασίας τῆς μουσικῆς προγαματευόμενος, ἀρκεῖται νὰ ἐπαναλάβῃ και ἀντιγράφῃ αὐτολεξεῖ, ὅσα ὁ Πλάτων ἐν τῇ πολιτείᾳ και τοῖς νόμοις περι ταύτης ἀπεφῆνατο. Καὶ ἐν μὲν τῷ κεφαλαίῳ «Ὅποιος χρῆ διανοίας περιέχειν τὰς ὠδὰς» παρκακμυδῶν αὐτολεξεῖ τὴν ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ τῆς πολιτείας θέσιν ἀρχομένην «Τοὺς ποιητὰς ἀναγκάζεται λέγειν κτλ.»² προστίθησιν· «Οὐ πόρρω ταῦτα (δηλ. τὰ ὑπὸ Πλάτωνος λεγόμενα) τῶν τοῦ Δαβιδ ψαλμῶν, οὗς προλαβῶν συνέταξε δι' ὠδῶν και ὕμνων... Ἐπι σχολῇ δ' ἂν εὖροις ἕκαστα τῶν εἰρημένων τῷ φιλοσόφῳ πρὸς λέξιν κείμενα δι' ὅλης τῆς ἱερᾶς τῶν ψαλμῶν γραφῆς». Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ «Ὅτι και ἐν τοῖς συμποσίοις παρκαληπτέον τὰς ὠδὰς, ὥσπερ τινὰς νόμους συμποτικούς», ἀντιγράφων αὐτολεξεῖ τὴν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν νόμων (671 α') περικοπὴν ἀρχομένην «Και ὅπερ ὁ λόγος ἐν ἀρχαῖς ἐβουλήθη, τὴν τῷ τοῦ Διονυσίου χορῶ βοήθειαν ἐπιδεδέχαι καλῶς λεγομένην κτλ.» ἐπιλέγει· «Εἰκότως τοιγαροῦν και ἡμῖν αὐτοῖς ἐν τοῖς συμποσίοις ὠδὰς και ὕμνους εἰς Θεὸν πεποιημένους ἄδειν παρκαδέδοται τοῦ προσήκοντος κόσμου τῶν παρ' ἡμῖν φυλάκων ἐπιμελομένων». Ὡσχύτως δὲ ἐν τῷ κεφαλαίῳ «Ὅτι χρῆ τοὺς νέους δι' ἐκμαθήσεως ὕμνων ὀρθῶν και ὠδῶν εἰς ἀρετῆς ἀνάληψιν προπαρκασκευάζειν», ἀντιγράφων δλόκληρον τὴν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν νόμων (659, d.) περικοπὴν, ἣν ἀνωτέρω ἀναφέρομεν, ἀποδεικνύει, ὅτι παρκαδέχεται ἄνευ ἐλαχίστης ἐξαιρέσεως τὰ τῆς πλατωνικῆς σχολῆς περι δυνάμεως και σημασίας τῆς μουσικῆς ἐν τε τῇ ἐκκλησίᾳ και τῇ κοινωσίᾳ και ὁμολογεῖ, ὅτι ἐγένετο ἤδη πλατωνικὴ τῆς μουσικῆς χρῆσις, βεβαιουμένη και παρὰ τῶν λοιπῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων τῶν πρώτων ἐξ αἰώνων, ὡς ἐκ τῶν ἐκτεθεισῶν θέσεων κκατὰφανεστάτον γίνεται. Γρηγόριος δὲ δ

1 Ἰαμβλ. βίος Πυθαγ. «Ἰγούμενος δὲ πρώτην εἶναι τοῖς ἀνθρώποις τὴν διὰ τῆς αἰσθήσεως προφερομένην ἐπιμέλειαν, εἴ τις καλὰ μὲν ὄρη και σχήματα και εἶδη, καλῶν δὲ ἀκούει μελῶν και ῥυθμῶν, τὴν διὰ μουσικῆς παιδευσιν πρώτην κατεστήσατο, διὰ τε μελῶν τινῶν και ῥυθμῶν, ἀφ' ὧν τρώπων τε και παθῶν ἀνθρωπίνων ἰάσεις ἐγίνοντο, ἀρμονία τε τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων, ὥσπερ εἶχον ἐξ ἀρχῆς, συνήγοντο, σωματικῶν τε και ψυχικῶν νοσημάτων κκαταστολαί και ἀφυγασμοί ὑπ' αὐτοῦ ὑπεννοοῦντο» και νῆ Δία τὸ ὑπὲρ πάντα ταῦτα λόγου ἄξιον, ὅτι τοῖς μὲν γνωρίμοις τὰς λεγομένας ἐξαρτύσεις τε και ἐπαφὰς συνέταττε και συνημόζετο, δαιμονίως μηχανώμενος κκατάστατα τινῶν μελῶν διατονικῶν τε και χρωματικῶν και ἑναρμονίων, δι' ὧν βράδιος εἰς τὰ ἐναντία περιέτρεπον και περιήγον τὰ τῆς ψυχῆς πάθη, νέον ἐν αὐτοῖς ἀλόγως συνιστάμενα και ὑποφύομενα, λύπας και ὄργας και ἐλέους και ζήλους ἀτόπους και φόβους, ἐπιθυμίας τε παντοίας και θυμούς και ὀρέξεις και χαυνώσεις και ὑπτιότητας και σφοδρότητας, ἐπανορθούμενος πρὸς ἀρετὴν τούτων ἕκαστον διὰ τῶν προσηκόντων μελῶν, ὡς διὰ τινῶν σωτηρίων συγκεκριμένων φαρμάκων.

2 Πλ. Νόμων II. 660, c.

θεολόγος ἐν τῷ Μ' λόγῳ ἐπιτρέπει και αὐτὴν τὴν ὄρχησιν, μετὰ τῆς παρκατηρήσεως «εἰ και ὄρχήτασθαι δεῖ σε ὡς πικνηγυριστὴν και φιλέορτον, ὄρχησθαι μὲν, ἀλλὰ μὴ τὴν Ἡρωδιάδος ὄρχησιν τῆς ἀσχήμενος». Παλαιάριθμοι τοιαῦτα θέσεις εὐρίσκονται και παρ' ἑτέροις πολλοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πατέρας, ἃς παρκαλείπομεν συντομίας χάριν, τὰς προμνησθείσας ἰκανῶς θεωροῦντες πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λόγων ἡμῶν. Ὡς δὲ ὁ Πλάτων ἀποδοκιμάζει τὸ ἄνευ λόγου μέλος, τὴν ἄνευ κειμένου, τὴν ψιλὴν δῆλον ὅτι ὄργανικὴν μουσικὴν, ὡς ἔχουσαν μόνον τὸ ἡδὺ ἄνευ τοῦ ὠφελίμου, οὕτω και οἱ προμνησθέντες πατέρες ἀπαιτοῦσιν, ἵνα τὰ ἀδόμενα ἔχῃσι μὴ μόνην τὴν τέρψιν, ἀλλὰ και τὸ ὠφέλιμον, ὅπερ ἦν ἴδιον τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ θεάτρου, οὐ αἰ τραγωδίαί ὠφείλον νὰ ὦσι «μίμησις πράξεως σπουδαίας και τελείας δι' ἡδυσμένου λόγου», δηλ. δι' ἀρμονίας ῥυθμοῦ και μέλους, και οὐ τὸ τέλος ἦν κατὰ τὸν Ἀριστοφάνην (Βατρ. 1019), διὰ τῆς δεξιότητος και νοουθεσίας τοῦ ποιητοῦ βελτίους τοὺς ἀνθρώπους ἐν ταῖς πόλεσι ποιεῖν, ὅπερ Τιμοκλῆς ὁ κωμικὸς ὕστερον ἐκφράζει διὰ τοῦ

Ὅ γὰρ νοῦς τῶν ἰδίων λήθην λαβῶν
πρὸς ἄλλοτρίῳ τε ψυχαγωγηθεὶς πάθει
μεθ' ἡδονῆς ἀπῆλθε παιδευθεὶς ἄμα,

Ἄλλὰ και ὁ Ὀράτιος μεμφόμενος τοὺς ποιητὰς τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ὅτι
aut prodesse volunt aut delectare poetae

ἀναγνωρίζει τὸ ὄρθον τῆς συνενώσεως τοῦ ἡδέως και ὠφελίμου τῆς ἀρχαίας θεωρίας και τοῦ ἀρχαίου θεάτρου διὰ τοῦ

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci

Πρὸς ταῦτα ὁ μὲν μέγας Βασίλειος λέγει· «Τὸ ἐκ τῆς μελωδίας τερπνὸν τοῖς δόγμασιν ἐγκατέμιξεν, ἵνα τῷ προσηνεῖ και λείῳ τῆς ἀκοῆς τὸ ἐκ τῶν λόγων ὠφέλιμον λαμβανόντως ὑποδεχόμεσθαι, κατὰ τοὺς σοφοὺς τῶν ἱατρῶν, οἱ τῶν φαρμάκων τὰ αὐστηρότερα πίνειν διδόντες τοῖς κακοσίτοις μέλιτι πολλάκις τὴν κύλικα περιχρῖουσι». Θεοδώρητος δὲ ὁ Κύρου ὡσαύτως παρκατηρεῖ· «Τῇ γὰρ ἡδονῇ τῆς μελωδίας τὴν ὠφέλειαν ἢ θεία χάρις κεράσσασα, τριπόθητόν τε και ἀξιέρκστον τοῖς ἀνθρώποις διδασκαλίαν προτέθηκεν». Ὡσπερ τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ ἐπόμενοι και οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες, ἀπαιτοῦσιν ἵνα τὰ ἀδόμενα πρὸς τῇ τέρψει ἔχῃσι και διάνοικον ὄρθην, ἣτοι τὸ ὠφέλιμον, ὅπερ και ἐκ τῶν ἀνωτέρω περικοπῶν τοῦ Χρυσόστομου και λοιπῶν κκατὰφανεστάτον γίνεται. Αὐστηρότεροι τοῦ Πλάτωνος εἶνε οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες πρὸς τὴν ὄργανικὴν μουσικὴν, ἣτις δύνανται βεβαίως νὰ ἔχη τὰς αὐτὰς ἀπαιτήσεις,¹ οἷας και ἡ φωνητικὴ ἐν

1 Ὁ Χρυσόστομος ἀναγνωρίζει τὴν δυνάμιν και σημασίαν τῆς ὄργανικῆς μουσικῆς· διότι λόγον ποιούμενος περι τῆς παρ' Ἑβραίοις και Ἑλλήσι χρήσεως τῶν ὄργάνων λέγει· «Και τὰ ὄργανα δὲ ἐκεῖνα διὰ τοῦτο ἐπατέτραπτο τότε, διὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν, και διὰ τὸ κινεῖν αὐτοὺς εἰς ἀγάπην και συμφωνίαν, και ἐγείρειν αὐτῶν τὴν διάνοικον μεθ' ἡδονῆς ποιεῖν τὰ τὴν ὠφέλειαν παρεχόμενα, και εἰς πολλὴν βούλεσθαι αὐτοὺς ἄγειν σπουδὴν διὰ τῆς ταυταῖς ψυχαγωγίας. Τὸ γὰρ βάνασον αὐτῶν και βράθυμον και ἀναπεπτωκὸς σοφίζόμενος ὁ

τῆ ἐκκλησίᾳ. Τὸν λόγον τῆς ἀποκλείσεως τῆς ὀργανικῆς μουσικῆς ἐκ τῆς ἐκκλησίᾳς διέσωσε Νικήτας ὁ Σερρών ἐκ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ὡς ἐξῆς: «Καὶ φησὶν, ὅτι ὡσπερ ἐκ τῶν μουσικῶν ὀργάνων μόνος ὁ ἦχος τῆς μελωδίας προσπίπτει ταῖς ἀκοαῖς, αὐτὰ δὲ τὰ μελωδοῦμενα ῥήματα οὐ διακροῦνται τοῖς φθόγγοις, ἐν δὲ τῇ φθῆ τὸ συνκυρότερον γίνεταί καὶ ὁ τοῦ μέλους ῥυθμός, καὶ τῶν ῥημάτων ἡ δύναμις συνδιεξαγομένη μετὰ μέλους, ἦν ἀγνοεῖσθαι ἀνάγκη, ὅταν διὰ μουσικῶν ὀργάνων ἡ μελωδία γίνεταί». Κατὰ τὴν περικοπὴν ταύτην ἀποκλείεται τῆς ἐκκλησίᾳς λίαν ὀρθῶς ἡ ψιλλὴ ὀργανικὴ μουσική, ἥτις καθ' ἑαυτὴν, ἄνευ κειμένου ἢ τοῦλάχιστον ἄνευ ἐπιγραφῆς τινος, οἷον «ἀποχαριετισμὸς» «ἐπανάβλεψις» κτλ., δὲν δύναται νὰ ἐκδηλώσῃ συγκεκριμένον τι, ὡς ὀρθῶς ὁ Πλάτων παρατηρεῖ ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν νόμων (669, d. 1) Ἄλλ' οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες δὲν περιώρισθησαν νὰ ἀποκλείωσι τὴν ψιλλὴν ὀργανικὴν μουσικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν συνένωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς φωνητικῆς· εἰς τοῦτο δὲ προέβησαν νομίζομεν, ἐκ φόβου καταχρήσεως, καὶ διότι ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ προστιθεμένη καὶ συνενουμένη μετὰ τῆς φωνητικῆς ἠδύνατο νὰ κατακλύσῃ τὴν διάνοικιν τῶν λεγομένων, καὶ νὰ ἐπισκοτίσῃ ἢ ἐπισκιάσῃ καὶ ἀκυρώσῃ αὐτήν, ἅτε διεγείρουσα μᾶλλον θυμικὰς καταστάσεις καὶ διαθέσεις. Πλὴν δὲ τούτου, νομίζομεν, ὅτι ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ ἀπεκλείσθη, διότι ἔφερε τότε χαρκατῆρα μάλιστα κοσμικόν, κατὰ τὸν Χρυσόστομον καὶ Βασίλειον οὓσα ἰδίᾳ τῆς θυμέλης² καὶ τῶν συμποτικῶν καὶ ἡδονικῶν διακρίσεων τοῦ λαοῦ· ἔφερον ἄρα συμποτικὸν καὶ ἡδονικὸν χαρκατῆρα, καὶ εἰσαγομένη εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἠδύνατο εἰκότως νὰ βλάψῃ μᾶλλον ἢ νὰ ὠφελήσῃ, διὰ τοῦ νόμου τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἐνοπιῶν μεθιστάσα τοὺς ἐκκλησιαζομένους, καὶ διατηρήσασα τὰ ἐν τῷ ναιῖ διεγείρομενα θρησκευτικὰ αἰσθημὰτα, ἐν τῷ ὀποίῳ οὐδὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἢ νὰ λαμβάνῃ χώραν, φέρον χαρκατῆρα καὶ ὁμοιότητα τοῦ κοινοῦ καὶ συνήθους, ὡς ἀνωτέρω εἰ-

θεός, ἀφωπνίζεν αὐτοὺς ταύτῃ μεθώδευσε τῆ σοφίᾳ, ἀνακεράσας τῷ πόνῳ τῆς προσεδρίας τὴν ἠδὴ τῆς μελωδίας (εἰς τὸν ΡΝ' ψαλμόν.) Ἄλλαχού δὲ λαμβάνων θέμα τὸ «Ἐν τυμπάνῳ καὶ ψαλτηρίῳ ψαλλάτωσαν αὐτῷ» λέγει· τὰδε· «Ἐγὼ δὲ ἐκεῖνο ἂν εἶποιμι, ὅτι τὸ παλαιὸν οὕτως ἤγοντο διὰ τῶν ὀργάνων τούτων, διὰ τὴν πυχύτητα τῆς διανοίας αὐτῶν, καὶ τὸ ἄρτι ἀπεσπᾶσθαι ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Ὡσπερ οὖν τὰς θυσίας συνέχώρησεν, οὕτω καὶ ταῦτα ἐπέτρψε συγκαταβαίνων αὐτῶν τῇ ἀσθενείᾳ.

1 Ὁρα σελ. 450. (Πολιτ. VII 522 Ε') «Ἄλλ' ἦν ἐκεῖνη γὰρ (ἡ μουσικὴ,) ἀντίστροφος τῆς γυμναστικῆς, εἰ μέμνησαι, ἔθεσι παιδεύουσα τοὺς φύλακας κατὰ τὴν ἀρμονίαν εὐαρμοστίαν τινά, οὐκ ἐπιστήμην παραειδοῦσα καὶ κατὰ ῥυθμὸν εὐρυθμίαν. (Μάζιμος· Τύριος λόγος 28) «Δέδοικα δὲ μὴ ταῦτ' ἐκ τῶν μελῶν ἡδονὴν μὲν τινα ἔχῃ κεκραμένην ὑπὸ τῆς τέχνης καλῶς, ἄσημα δὲ ὄντα καὶ ἄλογα καὶ ἄφωνα μηδὲν μέγα τῆ ψυχῆ εἰς εὐφοροσύνην συντελεῖ. Εἰ γὰρ τις ἐθέλοι παραβαλεῖν τὴν ἐκ μελῶν ἡδονὴν τῇ τῶν λόγων, εἰκοίαι ἂν ὁ μὲν λόγος· σιτίσι, τὸ δὲ μέλος ὀδμαῖς».

2 Χρυσόστ. Ἄλλὰ σύριγγες συνηχοῦσιν ἐκεῖνοις ἀσήμῳ φωνῇ καὶ ἀτερπῇ τῇ ὕψει, τῶν γνάθων αὐτοῖς φουσιμένον καὶ τῶν νεύρων διασπωμένον. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἡ τοῦ πνεύματος ἔνχρησις χάρις, ἀντὶ αὐτοῦ καὶ κιθάραι· καὶ σύριγγες τοῖς τῶν ἄγων στόμασι κεχηρημένῃ.

πομεν. Ὅθεν παρεδέχθησαν μόνην τὴν χορωδίαν, δηλοῦντες δι' αὐτῆς οὐχὶ μόνον τὴν πνευματικὴν ἡμῶν συμφωνίαν πλατωνικῶς, ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ σύμπαντος. Ὡσπερ δὲ ὁ Πλάτων ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ μελοποιοῦ ἢ ποιητοῦ ὀρθὴν πρόσψιν καὶ ἀπόδοσιν μελῶν, ῥυθμῶν καὶ ἀρμονιῶν εἰς τὸ κείμενον, ἐπειδὴ ἕκαστον εἶδος μουσικῆς ἔχει τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ ὕφος, καὶ ἀποδοκιμάζει τὴν χαλαρὰν καὶ ἔκλυτον μουσικὴν, τὴν συμποτικὴν καὶ μεθυστικὴν, ἥτις διὰ τῆς ἠδουπαθείας καὶ ἐκλύσεως τῆς μελωδίας ἐκθηλύνει τῆς ψυχῆς τὴν ἀνδρείαν καὶ συνεκλύει τὴν τοῦ σώματος εὐγένειαν, οὕτω καὶ οἱ τῆς ἐκκλησίᾳς πατέρες μέχρι τοῦ Γ' αἰῶνος, ἀνθίστανται πάσῃ δυνάμει κατὰ τῆς ἀποπειρᾶς τῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τελείας εἰσβολῆς τῆς τότε θυμικῆς μουσικῆς, ἥτις παρὰ τῶν συγχρόνων πατέρων ὀνομάζεται διακεκλασμένη καὶ ἠδουπαθεστάτη, καὶ ἐκ τούτου ἐπιβλαβής, διότι κατὰ τὸν Χρυσόστομον· «Πολλάκις καὶ μέλος κατακεκλασμένον τὸ τῆς ψυχῆς ἔντονον κατεμάλαξε», καταπολεμοῦσι δὲ καὶ τὰ βιωτικὰ ἄσματτα, καὶ τὰς τοῦ κόσμου μελωδίας, αἵτινες ἀπηχοῦσαι τὴν ἀκοήν, καὶ ἀπατῶσαι τὴν διάνοικιν, κατὰ τὸν Χρυσόστομον μακρὰν ἀπάγουσι τῆς ὠφελείας, εἰς ἐπιθυμίας καθέλκουσαι τῆς ἀπωλείας. Αἰσχροὺν γάρ, λέγει, ῥημάτων ἀνάπλεοι τυγχάνουσι καὶ ἀθέσμων ὀρέξεων ἔμπλεοι». Ἰδίως δὲ θεωροῦσιν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες ὡς ὄλως μὴ προσήκοντα τῇ θρησκευτικῇ λατρείᾳ καὶ μουσικῇ τὰ κεκλασμένα μέλη καὶ λυγίσματα, τὰ μέλη δηλ. ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα περιέχουσιν ἀφρονίαν κομπισμῶν καὶ μελισμῶν, ἢ ὅπως ἐν τῇ σήμερον ἱεραῖ μουσικῇ λέγουσιν ἀφρονίαν γοργῶν, διγόργων, τριγόργων καὶ τετραγόργων, ἐξ ὧν εἶνε ἀνάπλεα τὰ καλούμενα σήμερον στιχηραρικά καὶ ἀργὰ μέλη. Τὴν τοιαύτην μουσικὴν, ἥτις καὶ παρὰ τῶν ἀρχαίων ἀπεδοκιμάζετο, ὀνομάζουσι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες πορνικὴν καὶ χαῦνον, ἔκλυτον καὶ ἠδουπαθῆ, ἐναντίον τῆς ὁποίας ἀντεπεξέρχονται πάσῃ δυνάμει. Πλὴν δὲ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ὁ μὲν Γρηγόριος ὁ θεολόγος πρὸς Σέλευκον γράφων λέγει·

Ναὶ μὲν ἐκεῖνο σφόδρα σοὶ τηρητέον
Μῖσει θεάτρων, θηρίων, ἵπποδρόμων·
Ἄσεμον φθῆν, δύσεριν κακῶν θέαν·
Τὶ δ' ἂν λέγοι τις ἄσμάτων αἰσχροῦν νόσους
Μέλη τε θηλύνοντα καρδίας τόνον
Ἀύλους, χορέας πορνικῶν βοσκημάτων
Οἷς καὶ γέρας νέμουσιν οἱ τρισάθλιοι;
Ταῦτ' οὖν ἐπαίνων καὶ θέας καὶ τέρψεως
Ἡ δακρῶν τε καὶ στεναγμῶν ἄξιαι;

Ὅ δὲ συγγραφεὺς τῆς πρὸς τοὺς νέους παραινέσεως λέγει ὡσαύτως· «Κάθαρος δὲ ψυχῆς, ὡς ἀθρόως τε εἰπεῖν καὶ ὑμῖν ἱκανῶς, τὰς διὰ τῶν αἰσθησεων ἡδονὰς ἀτιμάζειν, . . . μὴ διὰ τῶν ὧτων διεφθαρμένην μελωδίαν τῶν ψυχῶν καταχεῖν. Ἀνελευθερίως γὰρ δὴ καὶ ταπεινότητος ἔκγονα πάθη

ἐκ τοῦ τοιοῦτου τῆς μουσικῆς εἴδους ἐγγίγνεσθαι πέφυκεν». Ὁ δὲ Μέγας Βασίλειος κακίζων τὴν μουσικὴν τῆς ἐποχῆς του, ἐκθέτει τὰ ἐξ αὐτῆς προκύπτοντα κακὰ διὰ τῶν ἐξῆς: «Εἰσὶ τινες πόλεις παντοδαποῖς θεάμασι θυυματοποιῶν ἀπὸ βιθῆως ὄρθρου μέχρι ἐσπέρας αὐτῆς ἐστιῶσαι τὰς ὄψεις. Καὶ μὲν τοὶ καὶ μελῶν τινῶν κεκλασμένων καὶ διεφθαρμένων καὶ παντάπασι πολλὴν ἀκολασίαν ταῖς ψυχαῖς ἐντικτόντων, ἐπὶ πλεῖστον ἀκούοντες οὐκ ἐμπίπλονται. . . οὐκ εἰδότες ὅτι ὀρχήστρα εὐθυνομένη θεάμασιν ἀκολάστοις κοινὸν καὶ δημόσιον ἀσελγείας τοῖς συγκαθημένοις ἐστὶ, καὶ τὰ παναρμόνια τῶν αὐλῶν μέλη καὶ ἄσματτα πορνικὰ, ἐγκαθιζόμενα ταῖς τῶν ἀκουσάντων ψυχαῖς οὐδὲν ἕτερον ἢ πάντας ἀσχημονεῖν ἀναπειθεῖ, τὰ τῶν κιθαριστῶν κρούματα μιμουμένους». Ὡσαύτως δὲ καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος ἀναφωνεῖ: «Ἀνακλάβωμεν ὕμνους ἀντὶ τυμπάνων, ψαλμῶν ἀντὶ τῶν αἰσχρῶν λυγισμάτων καὶ ἄσματων, κρότον εὐχαριστήριον ἀντὶ κρότων θεατρικῶν». Ὁ δὲ Χρυσόστομος, ὁ ἄσπονδος πολέμιος τῆς θυμέλης καὶ τῆς μουσικῆς αὐτῆς, διὰ ζοφερωτάτων χρωμάτων μετὰ τῆς χαρκατηριζούσης αὐτὸν εὐγλωττίας περιγράφων τὸ ἐπιβλαβὲς τῆς ἐκλύτου καὶ μαλακῆς δημῶδους καὶ θυμελικῆς μουσικῆς τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, προκαλεῖ τοὺς πιστοὺς νὰ ἀντεπεξέλθωσι κατ' αὐτῆς διὰ τῆς ἱερᾶς μουσικῆς.¹

1 Χρυσός. Ταῦτα δὲ λέγου οὐκ ἵνα ἐπαινήτε μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ παῖδας καὶ γυναῖκας τὰ τοιαῦτα διδάσκηται ἄσματα ἔδει, οὐκ ἐν ἰστοῖς μόνον, οὐδὲ ἐν τοῖς ἄλλοις ἔργοις, ἀλλὰ μάλιστα ἐν τραπέζῃ. Ἐπειδὴ γὰρ ὡς τὰ πολλὰ ὁ διάβολος ἐφεδρεύει μέθην καὶ ἀθηφαγίαν ἔχων αὐτῶν συμμαχοῦσαν, καὶ γέλωτα ἄτακτον καὶ ψυχὴν ἀνεμμένην, μάλιστα τότε δεῖ καὶ πρὸ τραπέζης, καὶ μετὰ τράπεζαν, ἐπιτελεῖσθαι αὐτῶν τῆ ἀπὸ τῶν ψαλμῶν ἀσφάλειαν, καὶ κοινῇ μετὰ τῆς γυναῖκος καὶ τῶν παιδῶν ἀναστάντας ἀπὸ τοῦ συμποσίου τοὺς ἱεροὺς ἔδει ὕμνους τῷ Θεῷ. Ὡσπερ γὰρ οἱ μίμοι καὶ ὀρχηστᾶς, καὶ πόρνας γυναῖκας εἰς τὰ συμποσία εἰσάγοντες, δαιμόνας καὶ τὸν διάβολον ἐκεῖ καλοῦσι, καὶ μυρίων πολέμων τὰς αὐτῶν ἐμπιπλῶσαι οἰκίας (ἐνεῦθεν γὰρ ζηλοτυπία καὶ μοιχεῖαι καὶ πορνείαι καὶ τὰ μυρία δεινὰ) οὕτως οἱ τὸν Δαβὶδ καλοῦντες μετὰ τῆς κιθάρας, ἔνδον τὸν Χριστὸν δι' αὐτοῦ καλοῦσι. . . Ἐχόμεθα τοῖνον τῆς ἀρετῆς, μὴ μέχρι τέρψεως τὰ λεγόμενα ἔστω, μηδὲ μέχρι παραμυθίας τινός. Οὐκ ἔστι τὸ θεᾶτρον τοῦτο ἀγαπητοῦ μου κιθαρωδῶν οὐδὲ τραγωδῶν, ἐνθα μέχρι τέρψεως ὁ καρπός, καὶ τῆς ἡμέρας παραδραμοσύνης, παρήλθεν ἡ τέρψις. Καὶ εἴθε ἦν τέρψις μόνη, καὶ μὴ καὶ βλάβη μετὰ τῆς τέρψεως· ἀλλ' ὅμως ἄπεισι ἐκεῖθεν οἴκαδε ἕκαστος, καθάπερ ἀπὸ τινος λύμης ἀναμαζάμενος πολλὰ αὐτόθι· καὶ ὁ μὲν νέος ἀπολαβὼν τινα τῶν σατανικῶν ἄσματων μέλη, ὅσα ἴσχυσε τῇ μνήμῃ καταθέσθαι συνεχῶς ἐπὶ τῆς οἰκίας ἔδει· ὁ δὲ πρεσβύτερος τοῦτο μὲν οὐ πο εἶ, τῶν δὲ ἐκεῖσε λεγομένων ῥημάτων μέμνηται πάντων. Καὶ οἱ μὲν νόμοι οἱ παρ' Ἑλλήσι γραφέντες ἀτίμους αὐτοὺς εἶναι βούλονται· οὐ δὲ ὅλη τῇ πόλει δέχη, ὥσπερ πρεσβύτερος καὶ στρατηγός, καὶ ἅπαντας καλεῖς ἵνα δέξωνται κόπρον ταῖς ἀκοαῖς. . . Καὶ γὰρ τὸν βόρβορον ἅπαντα τὸν ἐκχυθέντα ὑμῖν ἐκεῖ διὰ τῶν ῥημάτων, διὰ τῶν ᾠδῶν, διὰ τοῦ γέλωτος, εἰς τὴν οἰκίαν ἕκαστος συνάγοντες φέρετε. . . Καὶ γὰρ καὶ ῥήματα αἰσχρὰ αὐτόθι, καὶ σχήματα αἰσχρότερα, καὶ κούρᾳ τοιαύτη, καὶ βάδιαι, καὶ στολή, καὶ φωνή, καὶ μελῶν διάκλασις, καὶ ὀφθαλμῶν ἐκστοφαί, καὶ σύριγγες, καὶ ἀλλοί, καὶ δράματα, καὶ ὑποθέσεις, καὶ πάντα ἀπλῶς τῆς ἐσχάτης ἀσελγείας ἀνάμιστα. . . Καὶ γὰρ καὶ μοιχεῖται, καὶ γάμων ἐκεῖ κλοπαί, καὶ γυναῖκας ἐκεῖ πορνεύουσαι, ἄνδρες ἡταιρικοί, νέοι μαλακίζομενοι, πάντα παρνομίας μεστά, πάντα τερατωδίας, πάντα αἰσχύνης. Οὐκ ἄρα γελᾶν ἐπὶ τούτοις τοὺς καθημένους ἔχρη, ἀλλὰ δακρύειν καὶ στένειν πικρῶν. Τί οὖν; ἀποκλείσομεν τὴν ὀρχήστραν φησί, καὶ τῷ λόγῳ τῷ σφί πάντα ἀνατραπήσεται; Νῦν μὲν οὖν πάντα ἀνατέτραπται. . . Καὶ ἡμεῖς

Ὁ σφοδρότατος οὗτος πόλεμος κατὰ τῆς μουσικῆς τῆς θυμέλης καὶ τῆς κοσμικῆς δυστυχῶς οὐ μόνον δὲν ἐπέφερε οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην μεταβολὴν καὶ βελτίωσιν, ἀλλ' οὐδὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ἠδυνήθη νὰ τηρήσῃ ἀλώβητον ἐκ τῶν σφοδρῶν ἐπιθέσεων τῆς θυμελικῆς μουσικῆς, οὐδὲ νὰ κωλύσῃ τὴν ἀρξάμενην εἰσβολὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Οὔτε οἱ Φιλιππικοὶ τοῦ δεινοτάτου καὶ ἀσπονδοτάτου ἐχθροῦ τῆς θυμέλης Χρυσόστομου, οὔτε οἱ ἐκδοθέντες συνοδικοὶ κανόνες καὶ τὰ κατὰ διαφόρους καιροὺς δημοσιευθέντα ἐπιτίμια τῶν Πατριαρχῶν καὶ Μητροπολιτῶν, οὔτε τὰ δικτάγματα καὶ οἱ νόμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἠδυνήθησαν οὐ μόνον τὸν λαόν, ἀλλὰ οὐδ' αὐτοὺς τοὺς κληρικούς νὰ κωλύσωσι ἐκ τῶν τερπνῶν ἀπολαύσεων τῆς θυμέλης, τῶν θεάτρων, τῶν ἀγῶνων τοῦ ἵπποδρόμου καὶ τῶν ἐορτῶν αὐτοῦ, καὶ νὰ καταργήσωσι τὰς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐραζομένης ἀρχαίας ἐθνικᾶς ἐορτᾶς. Ἡ ἠδονικωτάτη μουσικὴ τῆς θυμέλης ἐξέκενου πολλάκις τὰς ἐκκλησίας, ὡς καὶ αἱ ἐθνικαὶ ἐορταί,¹ καὶ ἀπέστη ἀπ' αὐτῆς παρασύρουσα ἀκατασχέτως οὐ μόνον τὸν λαόν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς κληρικούς εἰς τοιοῦτον βυθμόν, ὥστε οὐ μόνον διάφοροι σύνδοι ἀποτρεπτικούς ἐξέδωκαν κανόνες, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς ἀναγκάζεται νὰ ἐκδώσῃ ἐπικνελημμένως θεσπίσματα καὶ δικτάγματα, καὶ ἐπὶ τέλους νόμον, ἀπαγορεύοντα τοῖς κληρικοῖς τὴν εἰς τὰ θεᾶτρα καὶ τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἵπποδρόμου φοίτησιν καὶ συμμετοχὴν.² Ὅτι δὲ διὰ τῶν

τοίνυν, φέρε παρετάσωμεν τὸν χορὸν τὸν ἐκ τῶν πορνευομένων γυναικῶν καὶ τῶν ἡταιρικών νέων συνεστώτα ἐν τῇ σκηνῇ καὶ τοῦτον αὐτὸν τῶν μακαρίων τούτων εἰς ἠδονῆς λόγον, δι' ἣν μάλιστα πολλοὶ τῶν βυθῶν νέων ἀλίσκονται ταῖς ἐκείνων παγίσι. Τοσοῦτον γὰρ τὸ μέσον εὐρήσομεν ὅσον εἰ ἀγγέλων τις ἤκουσεν ἄδόντων ἄνω τὴν παναρμόνιον μελωδίαν ἐκείνην, καὶ κυνῶν καὶ χοίρων ἐπὶ τῆς κοπρίας κατορουμένων καὶ γρυζόντων. . .

1 Ἀστερίου ἐπισκόπου Ἀμασειᾶς Ὁμ. Δ' (λόγοι κατηγορικοὶ τῆς ἐορτῆς τῶν Καλανδῶν σελ. 216). Δύο κατὰ ταῦτον ἐορταὶ συνέδραμον ἐπὶ τῆς χριστικῆς καὶ τῆς ἐγεστώσης ἡμέρας, οὐ σύμφωνοί τε καὶ ἀδελφαί, πᾶν δὲ τοῦναντίον ἐχθρῶς τε καὶ ἐναντίως πρὸς ἀλλήλας ἔχουσαι. . . Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ προτιμώντες τὴν ἐκ τῆς ματαιότητος τροφὴν δὲ ἀσχολίαν, ἀπελήφθησαν τοῦ κατὰ τὴν ἐκκλησίαν συλλόγου, φέρεται κτλ. Αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀστερίου τούτου κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ζώντος ἀναφερόμεναι δύο συμπεσοῦσαι ἐορταὶ εἰσὶν ἡ τῶν Φώτων καὶ τῆς Χριστοῦ γεννησεως καὶ ἡ τῶν καλανδῶν, περὶ τῆς ἐορτῆς τῶν ὁποίων λέγει τὰ ἐξῆς: «Δημόται γὰρ ἀγύρται καὶ οἱ τῆς ὀρχήστρας θαυμαστοί, εἰς τάξεις καὶ συστήματα ἑαυτοὺς καταμερίσαντες, ἐκάστην οἰκίαν διοχλοῦσιν» καὶ δὴθεν μὲν εὐφημοῦσι καὶ ἐπικροτοῦσιν, μίμουσι δὲ πρὸς ταῖς πύλας τῶν πρακτικῶν ἐντωνώτερον, μέχρις ἂν ἀποκναίσθαι ὁ ἔνδον πολιορκούμενος, προῆται τὸ ἀργύριον, ὅπερ ἔχει καὶ οὐ κέκτηται. Ἀμοιβᾶν δὲ προσόντες ταῖς θύραις, ἀλλήλους διαδέχονται, καὶ μέχρι δείλης ὀψίας ἄνεσις οὐκ ἔστι τοῦ κακοῦ· ἀλλὰ φατριὰ φατριὰν καταλαμβάνει, καὶ βοῆ βοῆν καὶ ζημία ζημίαν. Τοὺς δὲ ἱεροὺς καὶ βελτίστους γεωργούς, οἷα διατίθῃσιν αὐτῇ ἡμέρα. . . Καὶ οἱ τῆς κορυφῆς τῶν ἀξιομάτων ἀνθρωπικῶν ἐπιδάντες, οἱ πολυθρόλλητοι ὑπατοί. . . Καὶ ἀλληλαῖς κακοδαίμοσι, καὶ μίμοις, καὶ ὀρχησταῖς, καὶ ἀνδρογούνοις, καὶ γυναῖξί πόρνας, ὄνιον παρεούσαις τῷ δήμῳ τὸ σῶμα κτλ.

2 Ἡ μὲν γ' τῶν καλουμένων ἀποστολικῶν διατάξεων λέγει: «Θεατρομανία εἴ τις πρόσκειται ἢ κυνηγίαις, ἢ ἵπποδρομικοῖς ἀγῶσι παυσάσθω ἢ ἀποβαλλέσθω». Ἐν δὲ τῷ 62 κεφαλαίῳ τοῦ δευτέρου βιβλίου αὐτῶν ἀναφέρεται: «Φεύγετε δὲ καὶ τὰ ἀπρεπῆ τῶν θεαμάτων, τὰ θεᾶτρα φημι καὶ τὰς ἐλληνικὰς πομπὰς, ἐπαιοῦς κτλ.» Ἐν τῷ 61 κεφαλαίῳ αὐτῶν διη-

τοιούτων μέσων οὐδὲν κατωρθώθη, ἀποδεικνύεται ὅτι αἱ ἑορταὶ αὐταὶ δὲν ἔπκυσαν νὰ ἑορτάζωνται μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ζῶντος Μαρτύριου τοῦ Βλαστάρειος, καθ' ὅν, «αἱ μὲν Καλάνδαι ἑορτάζοντο τῇ 1 Ἰανουαρίου. . . τὰ Βοτὰ δὲ Πανί. . . τὰ Βρουμάλια ἢ Ρουσάλια, καὶ τὸ τῆμερον εἶναι μετὰ τὸ ἅγιον Πάσχα ἐν τοῖς ἀγρόταις γενόμενα ἴδιοι τις ἂν ἄπερ ἐτελοῦντο ποτε τῷ Διονύσῳ παρὰ τοῖς Ἑλλησι κτλ.» Ὡσαύτως δὲ Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης λέγει: «Τὰς νῦν καλάνδας πανηγυρίζουσι πάντες, οἷς τὰ Ῥωμαίων προσδύεται, καὶ τῶν εἰς χαρμονὴν συντελουσῶν ἡμερῶν ταῖς μεγίσταις ἐγκρίνουσι, καὶ οὐκ ἔσθ' ὅστις αὐτὰς οὐκ ἄγει γλυκεῖον ἑορτήν, εἰ μὴ βούλεται καὶ αὐτὸς ἡδυσμὰ τι παρακεῖσθαι τῇ πανηγύρει, καὶ τῇ τῶν ἑορ-

γαίται. «Σὺ δὲ καταλιπὼν τῶν πιστῶν τὸ συνήθειον, τοῦ Θεοῦ τὸν ἐκκλησίαν, καὶ τοὺς ἐκείνου νόμους. . . καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ πομπαῖς Ἑλλήνων συντρέχεις, καὶ ἐπὶ τὰ θέατρα ἐπέιγες, ἐπιθυμίας εἰς τῶν εἰσπορευομένων ἐκεῖ λογισθῆναι καὶ μετασχεῖν ἀκραμάτων ἀρεπῶν, ἵνα μὴ λέγωμεν, μυσαρῶν». Ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος ἐξέδωκε τὸν ἘΔ' κανόνα λέγοντα: «Μὴ ἐξέστω τίς τῶν ἐν ἱερατικῇ καταλεγόμενων τάγματι, ἢ μοναχῶν ἐν ἱποδρομίαις ἀνίενα ἢ θυμελικῶν παιγνιδίων ἀνέχεσθαι». Ἡ ἐν Λαοδικαίᾳ τὸν ΝΔ'. «Οὐ δεῖ ἱερατικούς ἢ κληρικούς τινας θεωρεῖν ἐν γάμοις ἢ δαιπνοῖς, ἀλλὰ πρὸ τοῦ εἰσερχέσθαι τοὺς θυμελικούς ἐγειρεσθαι καὶ ἀναχωρεῖν ἐκεῖθεν. Ἡ 123 νεαρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς: «Interdicimus autem sanctissimis episcopis, presbyteris, et diaconis, lectoribus, et omnibus aliis cujuslibet venerandi collegii aut schematis constitutis, ad fabulas ludere, aut aliis ludentibus participes ac inspectatores fieri, aut quodlibet spectaculorum spectandi gratia venire». Πρὸς δὲ Ἐπιφάνιον τὸν οἰκουμενικὸν Πατριάρχην γράφει περὶ τούτου τὰ ἐξῆς: «Οἱ δὲ κληρικοί καὶ ἀποκαλύπτως ἢ ταῖς τῶν ἱππων ἀμίλλαις παραβάλλουσιν ἢ τῶν ἐν σκηνῇ καὶ θυμέλαις θεατὰ γίνονται παιγνιδίων, ἢ ταῖς ἐν θεάτροις τῶν μαχομένων πρὸς θηρία μάχαις παρκύνονται. Πολλάκις μὲν αὐτοῖς τὰ τοιαῦτα φυλάττεσθαι προηγορεῖσασμεν, δρῶντες δὲ τὴν περὶ τούτων γενομένην ἡμῖν προσαγγελίαν εἰς ἀνάγκην ἤλλομεν ἐπὶ τὸν παρόντα νόμον διὰ τὴν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀφικέσθαι σπουδὴν, καὶ ἅμα μὲν ὑπὲρ τῆς ἱερωσύνης αὐτῆς, ἅμα δὲ ὑπὲρ τοῦ κοινῆ συμφέροντος». Ὡσαύτως χαρακτηριστικὸν τῆς ἡθικῆς καταστάσεως τινῶν τοῦ κλήρου εἶνε καὶ τὰ ἐξῆς ἐν τοῖς κανόσι τῆς πρώτης καὶ δευτέρας συνόδου ἐν τῷ ναφ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων περὶ τῶν μοναχῶν ἀναφερόμενα: «Ἐπειδὴ τινες τὸν μονήρη βίον ὑποδέσθαι σχηματίζονται, οὐχ ἵνα τῷ Θεῷ καθαρῶς δουλεύωσιν, ἀλλ' ἵνα τῇ σεμνότητι τοῦ σχήματος δόξαν εὐλαθείας προσλάβωσι καὶ τῶν οἰκείων ἐντεθῆν ἡδονῶν ἀφθονον εὐρίσωσι τὴν ἀπόλαυσιν κτλ.» Ὡσαύτως ἢ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος ἐπειράθη νὰ καταργηθῆ τὰς τότε ἑορταζόμενας ἐθνικὰς ἑορτὰς διὰ τοῦ ἘΙ' κανόνος λέγοντος: «Τὰς οὕτω καλουμένας καλάνδας καὶ τὰ λεγόμενα βοτὰ, καὶ τὰ καλούμενα βρουμάλια, καὶ τὴν ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ Μαρτίου μηνὸς ἡμέρᾳ ἐπιτελουμένην πανηγυριν, καθάπαξ ἐκ τῆς τῶν πιστῶν πολιτείας περιαιρεθῆναι βουλόμεθα. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὰς τῶν γυναικῶν δημοσίας ὀρχήσεις, ὡς ἀσέμνους καὶ πολλὴν βλάβην ἐμποεῖν δυναμένας, ἔτι μὴν καὶ τὰς δνόματι τῶν παρ' Ἑλληνισι ψευδῶς ὀνομασθέντων Θεῶν, ἢ ἐξ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν γινομένας ὀρχήσεις, κατὰ τι ἔθος παλαιὸν καὶ ἀλλότριον τοῦ τῶν χριστιανῶν βίου, ἀποπεμπόμεθα ὀρίζοντες, μηδένα ἄνδρα γυναικεῖαν στολὴν ἐνδιδύσκεσθαι, ἢ γυναῖκα τὴν ἀνδράσιν ἀρμόδιον, ἀλλὰ μήτε προσωπεῖα κωμικὰ, ἢ σατυρικά, ἢ τραγικὰ ὑποδέσθαι, μήτε τὸ τοῦ βδελυκτοῦ Διονύσου ὄνομα, τὴν σταφυλὴν ἐκθλίβοντας ἐν τοῖς ληνοῖς ἐπιβοᾶν, μηδὲ τὸν οἶνον ἐν τοῖς πίθοις ἐπιχέοντας γέλωτα ἐπικινεῖν ἀγνοίας τρόπῳ ἢ μεταότητος τὰ τῆς δαιμονιώδους πλάνης ἐνεργούντας. Τοὺς οὖν ἀπὸ τοῦ νῦν τῶν προειρημένων ἐπιτελεῖν ἐγχειροῦντας, ἐν γνώσει τούτων καθιστάμενους, τούτους, εἰ μὲν κληρικοί εἶεν, καθαιρεσθαι προστάσσομεν, εἰ δὲ λαϊκοὶ ἀφορίζεσθαι.»

ταστῶν ἱλαρότητι παραρτίειν τὸν γέλωτα». Ἔτι δὲ ὀλιγώτερον ἡδυνήθησαν οἱ κατὰ τῆς θυμελικῆς μουσικῆς Φιλιππικοὶ τοῦ Χρυσοστόμου νὰ κωλύσωσι τὴν εἰσβολὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὴν ἀρξαιμένην ἐκδάκχουσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ζῶν ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ὁ δεινὸς τῆς θυμέλης ἀντίπαλος, ὅστις μετὰ μεγίστης ἀγανακτήσεως ὁμολογεῖ τὴν ἐπὶ μέρος ἐπικράτησιν αὐτῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τῶν ἐξῆς: «Εἰσὶ τινες τῶν ἐνταῦθα, καταφρονούντες μὲν τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ τοῦ πνεύματος λόγια κοινὰ ἠγούμενοι, φωνὰς ἀτάκτους ἀφιᾶσιν, ὄλω τῷ σώματι δονούμενοι, καὶ περιφερόμενοι, καὶ ἀλλότρια τῆς πνευματικῆς καταστάσεως ἐπιδεικνύμενοι τὰ ἤθη. Ἄθλια καὶ ταλαίπωρα! Σὺ τὰ μίμων καὶ ὀρχηστῶν ἐνταῦθα παράγεις, ἀτάκτως μὲν τὰς χεῖρας ἐπικνατεῖων, καὶ τοῖς ποσὶν ἐφαλλόμενος καὶ ὄλω περικλώμενος τῷ σώματι ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς θεάτροις ἀκουσμάτων τε καὶ θεαμάτων τὸν νοῦν συνεσκοτίσθης, καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἐκεῖσε πραττόμενα τοῖς τῆς ἐκκλησίας ἀναφύρεις τόποις». Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν λέγει: «Καὶ σατανικὰς μὲν ὠδὰς καὶ ὀρχήσεις αἰροῦσιν οἱ παιδες οἱ ἡμέτεροι, ψαλμὸν δὲ οὐδεὶς οὐδένα οἶδεν, ἀλλὰ καὶ αἰσχρὴν τὸ πρᾶγμα δοκεῖ εἶναι καὶ γέλως». Ὁ δὲ σύγχρονος αὐτοῦ ἅγιος Νεῖλος ἐπιστέλλων πρὸς Θεόδωρον τὸν Τριβούνον λέγει: «Πῶς οὐ δέδοικας εἰς τὸν νῆδον τοῦ Θεοῦ κόπρον εἰσφέρων πορνικῶν ἀσμύτων καὶ γελοίων ῥυπαρῶν καὶ συρφετίαις πολλῆς καὶ λόγων ψυχοβλαβῶν;» Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χρυσοστόμου φαίνεται ὅτι ἡ θυμελικὴ μουσικὴ, εἰσβολοῦσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν μετὰ πεισματώδη ἀγῶνα, καὶ κυρίᾳ τοῦ πεδίου τῆς μάχης γενομένη, διέμεινεν ἐν αὐτῇ πολυτρόπως καὶ ποικίλως ἀναπτυσσομένη μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἦδη οἱ κληρικοὶ δὲν ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ φοιτῶσιν εἰς τὰ θέατρα χάριν τῆς θυμελικῆς μουσικῆς, ὁ δὲ κατὰ τὸν ἑννατον αἰῶνα ζῶν Πατριάρχης Θεοφύλακτος πράττει ὄλω τὸ ἀντίθετον τοῦ Χρυσοστόμου, διότι κατὰ τὸν Κεδρηνόν, «Ἔργον ἐκείνου καὶ τὸ νῦν κρατοῦν ἔθος ἐν ταῖς λαμπραῖς καὶ δημοτελέσιν ἑορταῖς ὑβρίζεσθαι τὸν Θεὸν καὶ τὰς τῶν ἁγίων μνήμας διὰ λυγισμάτων ἀρεπῶν καὶ γελώτων καὶ παραφύρων κρυγῶν τελουμένων τῶν θείων ὕμνων, οὓς ἔδει μετὰ κατανύξεως καὶ συντριμμοῦ καρδίας ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν ἡμᾶς σωτηρίας προσφέρειν. Πληθος γὰρ συστησάμενος ἐπιρρήτων ἀνδρῶν, καὶ ἔξαρχον αὐτοῖς ἐπιστήσας Εὐθὺμίον τινα Κασσῆν λεγόμενον, ὃν αὐτὸς δομέστικον τῆς ἐκκλησίας προὔβαλετο, καὶ τὰς σατανικὰς ὀρχήσεις καὶ τὰς ἀσέμνους κωμὰς γὰς, καὶ τὰ ἐκ τριόδων καὶ χαιμαυπεῖων ἠρκασιμένα ἄτμκα τελεῖσθαι ἐδίδαξε». Περὶ δὲ τοῦ Πατριάρχου Ἡσαίου Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς διηγείται τὰ ἐξῆς: «Ἐκεῖθεν ἀπέρχεται ὁ Ἀνδρόνικος εἰς τὴν μονὴν τῶν Μαργάνων, ἐνθα ἐν ἀδέσμῳ φυλακῇ εὐρίσκειτο ὁ Πατριάρχης Ἡσαίας. Τοῦτον οὖν ἄρας ἐκεῖθεν, καὶ ἐρ' ἐν τῶν βασιλικῶν ὀχημάτων ἀναβιβάσας, ὡς εἶχε τῶν ἐρυθροβαφῶν κοσμημάτων, τῷ πατριαρχικῷ φέρων ἀποδίδωσι

θρόνῳ, οὐκ ἐπισκόπων τινῶν, οὐδὲ πρεσβυτέρων προοδευόντων καὶ ἐπομέ-
νων, ἀλλ' αὐλητῶν καὶ αὐλητρίδων, καὶ ὄρχηστῶν καὶ ὄρχηστρίδων σὺν
ῥοδαῖς χαρμωσύναις τὴν πομπὴν ποιουμένων ἐκείνην. Ἐκ τῶν ὁποίων μί-
αι, ἢ μάλιστα τῶν ἄλλων αὐλητρίδων δοκιμωτάτη, ἔππου ἐν ἀνδρικῷ
σχῆματι ἐπιβλήνουσα . . . εἶπετο καὶ νῦν προπέμπουσα τε τῷ Πατριάρχῃ
καὶ ταῖς συνήθεσι καὶ πορνικαῖς φλυαρίαις τὸν τε Πατριάρχῃν καὶ ὅσοι
τότε παρῆσαν, εἰς γέλωτας ἀσήμους ῥᾶστα παρασύρουσα». Ὁ δὲ Ζωναρᾶς
ὑπομνηματίζων τὸν 75 κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου λέγει, ὅτι «Ἀ-
παγορεύει ὁ κανὼν οὗτος τὸ ἐπιλέγειν ἀνοικεῖον τι καὶ ἀνάρμοστον τῇ
ἐκκλησίᾳ, ὅποια εἶνε τὰ κεκλασμένα μέλη καὶ μυνιρίσματα, καὶ ἡ πε-
ριττῇ τῶν μελῶν ποικιλία, ἐκτρεπομένη εἰς ῥοδάς θυμελικὰς καὶ εἰς ᾄ-
σματα πορνικὰ, τὰ νῦν ἐν ψαλμωδίαις ἐπιτηδεύμενα μάλιστα». Τὰ αὐτὰ
περίπου ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Βαλσαμών, καὶ ἕτερός τις ἀνώνυμος λέγει·
«Σημείωσαι τὸν παρόντα κανόνα, ὅστις κωλύει τὰς θυμελικὰς ψαλμωδίας
καὶ τὰ λεγόμενα διαπλάσματα, καὶ θαύμασον πῶς γίνεται ἡ τούτου κα-
ταφρόνησις». Καὶ Ματθαῖος δὲ ὁ Βλάσταρις ἐξηγούμενος τὸν ΟΕ' τῆς Γ',
συνόδου κανόνα λέγει· «Μηδὲ τοῖς κεκλασμένοις καὶ ἀσέμνοισι μέλεσι χρῆ-
σθαι, καὶ τῇ περιττῇ τῇ τῶν ᾄσματων ποικιλίᾳ, καὶ ῥοδῶν τερετίσμασιν,
ἃ θυμελικὰς οὐχ ἦμισα, καὶ τοῖς ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἢ ἐκκλησίᾳ προσήκει
Θεοῦ· πολλάκις δὲ ταῦτα καὶ πρὸς πολλῶν κεκώλυται Πατριαρχῶν μετὰ
σοφῶν τῶν ἐπιτιμίων παρήγγελται δὲ τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀποίκιλον τῆς
ψαλμωδίας ἀσπάζεσθαι, ἐν δὲ ταῖς πχνυχίσι καὶ ταῖς τελεταῖς τῶν ἀποι-
χομένων, ὡς τὸ ἀρχαῖον ἔθος καὶ θεοφιλὲς εἶχεν, ἀλλ' οὐδὲν γέγονεν
πλέον». Ἡ πραγματώδης ἀλήθεια τῶν ἱστορικῶν τούτων μαρτυριῶν ἀπο-
δεικνύεται καὶ ἐπικυροῦται πληρέστατα διὰ τῶν σωζομένων μελῶν καὶ
μελωδιῶν τῆς τοῦ μεσαιῶνος ἐλληνικῆς ἐκκλησίας. Αἱ μὲν πρὸ τοῦ Η'.
αἰῶνος μελωδίαι τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἄλλων κο-
σμικῶν ἐκκλησιῶν φέρουσιν ἔχνη τινὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς θυμελικῆς μου-
σικῆς, αἱ δὲ μετὰ τὸν Η'. αἰῶνα μεμελοποιημέναι ἔχουσι παντελῶς διά-
φορον ὕφος τοῦ τῶν πρὸ αὐτοῦ, διακρινόμεναι διὰ τῆς ἀφθόνου καταχρή-
σεως τῶν μελισμῶν καὶ κομπισμῶν καὶ λυγισμάτων. Τὸ γνήσιον ὕφος τῆς
ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς διετήρησαν αἱ μελωδίαι τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἱε-
ρουσαλήμ, ἧτις δὲν εὗρίσκετο ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς θυμελικῆς καὶ δη-
μῶδους μουσικῆς, καὶ ὑπὸ τὴν αὐθαρεσίαν καὶ ἐπιρροὴν τῆς αὐλῆς, ὡς ἡ
τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἱερὰ μουσικὴ τῆς ἐκκλησίας Ἱε-
ρουσαλήμ, καλουμένη καὶ ἀγιοπολιτικὴ, περιέχεται ἐν χειρογράφοις, τὰ
ὅποια ἀποτελοῦσιν ἰδίαν οἰογένειαν· ταύτης αἱ μελωδίαι εἰσι παρασση-
μασμένοι καὶ διὰ συστήματος μουσικῶν σημείων ἐπὶ μέρους διαφόρου τοῦ
τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντα
ὑφ' ἡμῶν χειρογράφα τῶν μελωδιῶν καὶ μελῶν τῶν παρασσημασμένων

διὰ μουσικῶν σημείων, ἢ ἱερὰ μουσικὴ φαίνεται ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ
Γ'. αἰῶνος διηρέθη εἰς τὴν τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ἣν ἡμεῖς
πρὸς διάκρισιν ὀνομάζομεν βυζαντικὴν, ἀπὸ τὸν χρόνον συνταχθεῖσαν
μετὰ τῆς θυμελικῆς, καὶ εἰς τὴν τῆς ἐκκλησίας Ἱερουσαλήμ, διατηρήσα-
σαν τὸ γνήσιον ἐκκλησιαστικὸν ὕφος, καὶ πρὸς διάκρισιν κατὰ τὴν βυζαν-
τικὴν ἔτι ἐποχὴν καλουμένην ἀγιοπολιτικὴν. Μεταξὺ ἀμφοτέρων ὑπόρ-
χοισι διαφοραὶ οὐ μόνον εἰς τὴν παρασημαντικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰ
ἄλλα, ἅτινα αἰνίττεται Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος λέγων· «Εὐχὰς δὲ καὶ ψαλ-
μωδίας οὐ τὰς αὐτάς, ὡς εἴρηται, ἀπασαι αἱ ἐκκλησίαι ἔχουσιν, ἀλλ'
οὐδὲ τὰς αὐτὰς βίβλους καὶ ἀναγνώσματα».

(τὸ Β' μέρος ἐν προσεχεί τεύχει.)

Ι. Α. Τζετζης

ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ ΑΝΑ ΤΗΝ ΤΡΩΑΔΑ

ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΑΙΟΝ ΤΟΥ 1881

ὑπὸ τοῦ δόκτορος

ΕΡΡΙΚΟΥ ΣΧΑΙΕΜΑΝ

I

ΑΠΟ ΔΑΡΔΑΝΕΛΛΙΩΝ Εἰς ἸΣΣΑΡΑΙΚ

Πολλάκις ἐπεσκεψάμην τὴν Τρωάδα· πέντε ἔτη ἀνέσκηψα ἐκεῖ ἐπὶ πολ-
λοὺς μῆνας καὶ ὅμως ἐπισκέπτομαι αὐτὴν πάντοτε ἐκ νέου μεθ' ἡδονῆς,
διότι τὸ κάλλος τῆς τρωικῆς χώρας εἶναι κατ' ἐξοχὴν θελκτικόν, ἕκαστον
δὲ ὄρος καὶ ἐκάστη κοιλάς, ἢ θάλασσα, ὁ Ἑλλήσποντος, καὶ ἕκαστος πο-
ταμὸς ἀνακαλοῦσιν εἰς τὴν μνήμην τὸν Ὅμηρον καὶ τὴν Ἰλιάδα. Ἀλλὰ
ταύτην τὴν φορὰν ὅμως τὸ ταξείδιόν μου ἐν τῇ Τρωάδι εἶχεν ὅλως ἰδιαι-
τερον ἐνδιαφέρον· ἐσκόπων νὰ ἐρευνησω ὅποια ἄλλα ἀρχαῖα τοποθεσίαι
ἐκτὸς τοῦ Ἰσσηρλίκ ἦσαν κατάλληλοι πρὸς ἀρχαιολογικὰς ἐρεῦνας.

Ἀνεχώρησα τὴν 13 Μαΐου ἐ. ἔ. ἔφιππος τὴν πόλιν τῶν Δαρδανελλίων
συνοδευόμενος ὑφ' ἐνὸς ὑπηρετοῦ, τοῦ ἰδιοκτήτου τῶν ἵππων καὶ μίαις συ-
νοδείαις ἐκ δύο χωροφυλάκων τοὺς ὁποίους ὁ διοικητὴς τῆς ἐπαρχίας εἶχεν
εὐγενῶς θέσει ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου, ἐπειδὴ ἡ χώρα δὲν ἦτο ἐντελῶς
ἀσφαλῆς. Ἡ θερμοκρασία ἦτο κατὰ τὴν ἀναχώρησίν μου 26 1/2 Κ. Ἐξελ-
θόντες τῆς πόλεως, διήλθομεν τὸν μικρὸν ποταμὸν τῶν Δαρδανελλίων,
ὅστις καὶ κατ' αὐτὸ τὸ θερμώτατον θέρος ἔχει ῥέον ὕδωρ καὶ περὶ τῆς

ταυτότητος τοῦ ὁποίου μετὰ τοῦ Ὀμηρικοῦ Ῥοδίου¹ οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ, διότι τοῦτο τὸ ὄνομα ἔφερον ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Στράβωνος² ἀνακοινοῦντος ἡμῖν ὅτι ἀπέναντι τοῦ στομίου του ἐπὶ τῆς θρηκτικῆς χερσονήσου ἦτο τὸ γνωστὸν Κυρὸς σῆμα ὅπερ ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ τάφος τῆς Ἐκάβης, ἣτις κατὰ τὸν μῦθον μετὰ τὸν θάνατόν της μετεμορφώθη εἰς κύνα. Πράγματι δὲ βλέπει τις ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἀναφερομένης θέσεως ἓνα μικρὸν κωνοειδῆ λόφον· ἀλλ' ὁ Φρ. Κάλβετ ὅστις ἀνέσκαψεν αὐτὸν εὗρεν, ὅτι συνίσταται ἐκ φυσικοῦ βράχου καὶ μόνον τὸ σχῆμα τύμβου ἔχει.

Ἐλαύνοντες ἔφιπποι κατὰ μήκος τῆς ἀκτῆς τοῦ Ἑλλησπόντου διήλθον διὰ μέσου δύο τύμβων, τοῦ μὲν δεξιόθεν, τοῦ δὲ ἀριστερόθεν ἐνὸς ἄλλου, οἵτινες ἀμφότεροι ἔτι εἰσὶν ἀνερέυνητοι· εἶτα ἐκλίναμεν δεξιᾶ ἐπὶ τινος ἀκρωτηρίου ὅπου ὑπάρχει ἡ θέσις τῆς αἰολικῆς πόλεως Δαρδάνου, ἣτις πολλὰκις ὑπὸ τοῦ Στράβωνος³ μνημονεύεται καὶ δὲν πρέπει νὰ συζητήται μετὰ τῆς Ὀμηρικῆς πόλεως Δαρδανίαις.⁴

Ὡς ἀναφέρει ὁ Στράβων⁵ συνήλθον ἐνταῦθα ὁ Κορήλιος Σύλλας καὶ ὁ Μιθριδάτης ὁ Εὐπάτωρ ἵνα συνθηκολογήσωσι περὶ εἰρήνης. Αἱ ἐνταῦθα τῆ ἐμῆ προτροπῇ ὑπὸ τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ τῶν Δαρδανελλίων γενόμεναι ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ἐπισῶρευσις τῶν χωμάτων συνίσταται ἐκ βάρους 0,60 μέχρις 0,90 μέτρων καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐκ μὴ στερεοῦ χύματος, ἐνεκα δὲ τούτου ἐνταῦθα διὰ τὸν ἀρχαιοδίφην οὐδὲν ὑπάρχει πρὸς ἔρευναν.

Μετὰ ταῦτα ἐβαδίσκαμεν ἐπὶ τινος πρὸς ἀριστερὰ ὑψώματος, τοποθεσίας ἀρχαίας πόλεως, ἐχούσης ἓνα ἀνερέυνητον τύμβον· ταύτην ὁ Κάλβετ ὑπολαμβάνει ὡς τὴν ἀρχαίαν πόλιν Ὀφρύνειον, ὡς τοιαύτη δὲ εἶναι ἐγγεγραμμένη καὶ ἐπὶ τοῦ χάρτου τῆς Τρωάδος ὑπὸ τοῦ Σπράτ. Ἡ τοποθεσία ὅμως διακρίνεται διὰ τινων κεράμων ἐλληνικῶν ἀγγείων καὶ σωρῶν λίθων· ἐκεῖ οὔτε σωρὸν χωμάτων εὐρίσκει τις οὐδὲ ἔχνος τειχῶν. Ἐκτὸς τούτου ἐν γένει αὕτη ἡ τοποθεσία δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Στράβωνος⁶ ὅστις λέγει ὅτι πλησίον τοῦ Ὀφρυνείου εἶναι τὸ ἔλος ἢ ἡ λίμνη Πτελεδς, ἣτις ἐνταῦθα βεβαιοτάτα δὲν ὑπάρχει. Τοιαύτη ὅμως εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν ἡμίσεος περίπου μιλίου ἐντεῦθεν, πλησίον τῆς νῦν Παληόκαστρον ὀνομαζομένης, τοποθεσίας ἀρχαίας τινὸς πόλεως, τὴν ὁποίαν μᾶλλον ἐγὼ ἐνεκα τούτου ἠθέλον ἐκλάθει ὡς τὸ Ὀφρύνειον· αὕτη εἶναι περιεσπαρμένη μὲ θραύσματα ἐλληνικῶν ἀγγείων, ἐν τούτοις ἡ ἐπισῶρευσις τῶν ἐκεῖ χωμάτων μόλις ἔχει βάθος 0,90 μ. Εἶτα ἦλθον εἰς τὸ χωρίον Ῥέγκιοι (τ. ε. χρωματοχώριον) τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ βρόμετρόν μου κεῖται 188 μέτρα ὑπὲρἄνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης. Ἐπὶ τῆς ἐκεῖθεν

1 Ἰλιάδ. XII, 20. 2 XIII, 595. 3 XIII, 587, 590, 595, 600. 4 Ἰλιάδος XX 216. 5 XIII, 595. 6 XIII, 595.

ὁδοῦ πρὸς τὸ Ἰσθαρικὸν διέβημεν τὸν ῥύκκα τοῦ Ῥέγκιοι, ὅστις οὐδεμίαν πηγὴν ἔχει καὶ μόνον ἐν καιρῷ ῥαγδαίως βροχῆς, εἰς πᾶσιν δὲ ἄλλην ἐποχὴν εἶναι ἐντελῶς ξηρὸς. Ὁ Brentano ἵνα ὑποστηρίξῃ τὴν ἀβάσιμον αὐτοῦ θεωρεῖν ὅτι ἡ ἀρχαία Τρωὰς ἔκειτο ἐπὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Δουμβρέκ¹ προβιβάξει τὸν ῥύκκα τοῦτον εἰς τὸν Ὀμηρικὸν Σιμόντα καὶ δίδει αὐτῷ ἐπὶ τοῦ χάρτου ὅλως ψευδῆ θέσιν. Ὁ δρόμος τούτου τοῦ χειμάρρου ἐσημειώθη ὀρθότατα ἐπὶ τοῦ χάρτου τοῦ Σπράτ ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ Βίρχωφ.² Ἐν Ἰσθαρικῷ διενυκτέρευσα εἰς ἓνα τῶν οἰκίσκων μου ὅπου εἶδον μετ' εὐχαριστήσεως, ὅτι αἱ τάφοι μου ἀφ' ὅτου ἀφησα αὐτὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1879 οὐδεμίαν μεταβολὴν ὑπέστησαν, διότι αἱ ὑπ' ἐμοῦ πρὸς διοχέτευσιν τοῦ ὕδατος τῆς βροχῆς σκαφεῖσαι διώρυγες εἶχον πληρέστατα ἀνταποκριθῆ πρὸς τὸν σκοπὸν μου.

Ἐθαύμασα ὅτε εἶδον ὅλους τοὺς τοίχους τῶν οἰκίσκων μου μέχρι τῆς ὀροφῆς κεκαλυμμένους διὰ μελαίνης τινὸς ὕλης ἣτις ἐφάνετο ὅτι κινεῖται. Ἐπειδὴ ὅμως κατὰ τὴν ἀφιξίν μου ἦτο σκοτεινὴ νύξ δὲν ἐγνώρισα ἀμέσως τὸ τί ἦτο. Μόλις τὴν ἀκόλουθον πρωτὴν εἶδον ὅτι ἦσαν ἀκρίδες, αἵτινες κατὰ τοῦτο τὸ ἔτος εἰσὶν ἐν Τρωάδι πολυκριθμώτεροι ἢ ἄλλοτε ποτε καὶ ἐπροξένησαν ἐπὶ τῶν σιτοφόρων ἀγρῶν καὶ λειμώνων τρομερὰν καταστροφὴν. Ἐν τούτοις οὐδέποτε εἶδον ἀγρὸν ὅστις νὰ ἦτο ἐντελῶς καταστραμμένος ὑπ' αὐτῶν, διότι οὐδέποτε κατατρώγουσι πλέον τῶν δύο τρίτων, ἢ τὰ τρία τέταρτα τῶν πρώτων σπαρτῶν, καὶ εὐχαριστοῦνται ἵνα καταναλίσκωσιν ἐξ ὧων ἀφίνουσι μόνον τὰ φύλλα οὐχὶ δὲ καὶ τοὺς στάχους. Φαίνονται δὲ προτιμῶσαι τὸ χόρτον τοῦ σίτου, διότι πολλάκις κατὰ τὸ ταξιειδίον μου διηρχόμην μεγάλας διαστάσεις χωρῶν ἐφ' ὧν οὐδ' ἐν χόρτον εἶχον ἀφήσει.

II

ΑΠΟ ΙΣΣΑΡΑΙΚ ΕΙΣ ΚΕΣΤΑΜΠΟΥΑ

Εἰσήλθον εἰς τὴν διὰ τοῦ Καλιφατλί καὶ τοῦ Οὐγιέκκιοι ὁδόν. Τὸ ὕδωρ τοῦ Σκαμάνδρου κατὰ τὴν διέβασιν ἡμῶν εἶχε βάθος 0,60 τοῦ μέτρου. Ὡς σχεδὸν εἰς ὅλα τὰ ἄλλα τουρκικὰ χωρὶα τῆς Τρωάδος ὑπάρχουσι καὶ εἰς τὸ Οὐγιέκκιοι πολλὰ καλιαὶ πελαργῶν, τοὺς ὁποίους ἐνταῦθα οὐδέποτε βλέπει τις ἐν τοῖς μόνον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατακρημένους χωρίοις, ὡς π. χ. εἰς τὸ Καλιφατλί, τὸ Γενί-κιοι Γενί-σερ κτλ. Οἱ Τοῦρκοι ἀποδίδουν εἰδός τι λατρείας εἰς τὸν πελαργὸν διὰ τοῦτο ὀνομάζουσιν αὐτὸν οἱ Ἕλληνας «τὸ ἱερὸν πτηνὸν τῶν Τοῦρκων» καὶ δὲν ἐπιτρέπουσιν

1 Hion in Dumbrekthale (ἐν Στουτγάρτη 1881). 2 Beiträge zur Landes-kunde der Troas (ἐν Βερολίνῳ 1880).

αὐτῶν νὰ κτίσῃ τὴν καλιάν του ἐπὶ τοῦ οἴκου των. Μεταξὺ τῶν ἀξιεπαί-
νων ιδιοτήτων τῶν Τούρκων πρέπει πρὸς τούτοις ν' ἀναφέρω καὶ τὴν με-
γάλην φροντίδα τὴν ἁποὶν καταβάλλουσιν ὅπως προμηθεύσωσιν εἰς τὸν
διψῶντα ὁδοιπόρον καὶ τὸν ἵππον του ἀφθονον καλὸν πόσιμον ὕδωρ. Τῶ
ὄντι οὐδὲν χωρίον εἶναι τόσον μικρὸν καὶ πτωχὸν ὥστε νὰ μὴ ἔχη του-
λάχιστον μίαν πηγὴν ἣτις περιβάλλεται πάντοτε μὲ τοῖχον ἐν εἶδει μνη-
μείου καὶ τὸ ὕδωρ ῥέει εἰς ἐν τετράγωνον ἀγγεῖον ἐκ τραχίτου ἐκ τοῦ
ὁποίου ῥέει πάλιν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ εἰς διαφόρους λάρνακας ἐξ ὁμοίου
λίθου, αἵτινες κεῖνται ἐν τῇ αὐτῇ σειρᾷ καὶ χρησιμεύουσι πρὸς ποτισμὸν
τῶν ζώων. Εἰς ὅλας τὰς ὁδοὺς ὑπάρχουσι τοιαῦται πηγαὶ ἢ καθ' ὅμοιον
τρόπον ἀκοδομημέναι, εἰς ἐκάστην τῶν ὁποίων εἶναι προσδεδεμένον διὰ
τινος ἀλύσεως δοχεῖον ἢ κύπελλον ἐκ ξύλου ἢ ὀρειχάλκου πρὸς εὐκολίαν
τῶν διψῶντων. Ἐνωθεν πολλῶν τοιούτων πηγῶν καὶ ἰδίως ἄνωθεν τῶν
πηγῶν ἐν τοῖς πλουσιωτέροις χωρίοις βλέπομεν μικρὰς ἐπιγραφὰς, αἵτινες
ἐμπεριέχουσιν ἐκτὸς γωνιακῶν ἐκ τοῦ Κορνίου, τὸ ὄνομα τοῦ εὐεργέτου
δαπάνῃ τοῦ ὁποίου κατασκευάσθη ἡ πηγὴ, καθὼς καὶ τὴν χρονολογίαν
τοῦ γεγονότος. Ὅταν ὑπάρχει τοιαύτη πηγὴ κατὰ τὴν τοποθεσίαν ἀρ-
χαίας τινὸς πόλεως ἢ πλησίον αὐτῆς τότε βλέπομεν πάντοτε διάφορα
γεγλυμμένα τεμάχια μαρμάρων ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πηγῆς.

Ἄλλη τις ἐξαιρετος ιδιότης τῶν Τούρκων εἶναι τὸ σέβας αὐτῶν πρὸς
τοὺς νεκροὺς, διότι παρ' αὐτοῖς δὲν ἰσχύει ἡ ἡμετέρα βάρβαρος εὐρωπαϊκὴ
καὶ ἀμερικανικὴ συνήθεια τοῦ μὴ ἐπιτρέπειν εἰς τὸν νεκρὸν ἢ ἐνὸς μόνου
ἔτους ἀνάπαυσιν ἐν περιπτώσει καθ' ἣν τὸ κενοτάφιον δὲν ἔχει ἀγορασθῆ-
ᾶν ἐναντίας δὲ θεωροῦνται οἱ τάφοι ἐν Τουρκίᾳ, ὡς ἱερὸν ἕδαφος καὶ οὐ-
δέποτε ταράσσονται. Τοιοῦτρόπως ὑπάρχει ἐνταῦθα πλῆθος νεκροταφείων,
ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ τάφοι τῶν πλουσιωτέρων κοσμοῦνται πάντοτε μὲ δύο
ὀρθίας λευκὰς μαρμαρίνους πλάκας, ὧν ἡ μὲν μικροτέρα τίθεται εἰς τοὺς
πόδας, ἡ δὲ μεγαλειτέρα ἔχουσα, τὴν ἄνω ἄκρην γεγλυμμένην εἰς εἶδος
τιάραι, τίθεται κατὰ τὴν κεφαλὴν. Αὕτη ἡ τελευταία πλάξ ἔχει συνή-
θως ἐξωγραφημένην κυανῆν ἢ πρασίνην ταινίαν, καὶ πάντοτε ἔχει μακρὰν
ἐπιγραφὴν μετὰ εὐσεβῶν γωνιακῶν, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀπαθανάτου ὡς
καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ τάφου, ὃν κοσμεῖ, αἱ δ' ἐπιγραφαὶ αὗται εἶναι
πολλάκις ἐπικεχρυσωμέναι. Τοὺς δὲ τάφους τῶν πτωχῶν σχηματίζουσι
δύο τοιαῦται πλάκες ἐκ συνήθους ἀπελεκήτου λίθου ἄνευ ἐπιγραφῆς. Παν-
ταχοῦ ὅπου εὐρίσκεται τουρκικὸν νεκροταφεῖον πλησίον τῆς τοποθεσίας
ἀρχαίας τινὸς πόλεως, βλέπομεν πάντοτε τοὺς τάφους τῶν πτωχῶν κε-
κοσμημένους διὰ γεγλυμμένων λίθων, ὡς π. χ. εἶναι ὑπερπληρωμένα ὅλα
τὰ τουρκικὰ νεκροταφεῖα τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου μὲ μαρμαρίνους στήλας καὶ
γλυφὰς ἐκ τοῦ νέου Ἰλίου. Πλησίον ἐκάστου τουρκικοῦ νεκροταφείου βλέ-
πομεν πάντοτε τράπεζαν συνισταμένην ἐκ δύο ὀρθῶς ἰσταμένων τεμαχίων

λίθων ἐφ' ὧν κεῖται μεγάλη γεγλυμμένη λιθίνη πλάξ. Πλὴν δὲ σπανίων
ἐξαίρεσεων πᾶσαι αὗται αἱ μεγάλαι πλάκες ἀφῆρηθησαν ἀπὸ τινος μνη-
μείου καὶ συνίστανται ἐκ λευκοῦ γεγλυμμένου μαρμάρου· τοῦτ' αὐτὸ δὲ
συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ὀρθῶς ἰτάμενα τεμάχια λίθων. Ἐπὶ ταύτης τῆς
λιθίνης τραπέζης τίθεται πάντοτε νεκροθήκη μετὰ τοῦ νεκροῦ καὶ προ-
φέρονται προσευχαὶ ἐπ' αὐτοῦ πρὶν ἢ καταδιδοθῆ εἰς τὸν τάφον.

Ἀπὸ τοῦ Οὐγιέκκιοι διῆππεύσαντες διὰ στενῆς καὶ ἀνωφεροῦς ἀτραποῦ
κειμένης πρὸς νότον καὶ πεφυτευμένης δι' ἀρκούτων, δρυῶν καὶ ἐλατῶν
ἐφθάσαμεν ἐντὸς 55 λεπτῶν τῆς ὥρας εἰς τὸ χωρίον Βόσκιζι (46,8 μ.
ὑψος ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης) παρὰ τῶ ὁποίῳ ἀρχεται δάσος
δρυῶν. Ἐν τούτῳ τῶ πτωχῶ χωρίῳ βλέπει τις πολλὰ τεμάχια λίθων
ἀρχαίων οἰκοδομῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ εἰσὶ τόσον μεγάλῃ ὥστε δυσκό-
λως δύναται τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι μικρόθεν μετεκομίσθησαν ἐνταῦθα. Οὕτω
βλέπομεν π. χ. εἰς τὴν κλίμακα τοῦ Τζαμίου πολὺ μεγάλα τεμάχια γρα-
νίτου λίθου, τῶν ὁποίων τὸ ἐν εἶναι κατώφλιον θύρας, ἔχει δὲ ὅπας ἐπὶ
τῶν ὁποίων ἐστηρίζετο ἡ θύρα. Ἐν τῶ προκλάμφ τοῦ οἰκοδομήματος
τούτου βλέπει τις τέσσαρας στήλας τῶν ὁποίων αἱ δύο ἐκ γρανίτου λίθου
φαίνεται ὅτι ἀφῆρηθησαν ἀπὸ ἀρχαίου μνημείου, ἡ μία τῶν δύο ἄλλων
ξυλίνων στηλῶν ἰσταται ἐπὶ ἐνὸς ἰωνικοῦ, ἡ δὲ δευτέρα ἐπὶ κορινθιακοῦ
κιονοκράνου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Δευτέρα τις κλίμαξ ἔχει παρομοίως ἐν
κατώφλιον ἐκ λευκοῦ μαρμάρου καὶ ἄλλα τεμάχια λίθων ἀφαιρεθέντων
ἀπὸ ἀρχαίων μνημείων· ἐπίσης βλέπομεν στήλην τινὰ ἐκ λευκοῦ μαρμά-
ρου καὶ ἄλλην ἐκ γρανίτου ἐντὸς τοῦ περιτειχίσματος· ἐκτὸς τούτου κεῖν-
ται ἐπὶ τῶν ζυστῶν δύο τουρκικῶν οἰκιῶν κιονόκρανα ἐκ γρανίτου λίθου.
Πάντα δὲ ταῦτα τὰ ἐκ μνημείων τεμάχια λίθων φαίνεται ὅτι μετεκομί-
σθησαν ἐκ τῆς θέσεως μιᾶς ἀρχαίας πόλεως τὴν ὁποίαν βλέπει τις πε-
ρίπου εἰς 1000 βήματα μακρὰν μεσημβρινῶς τοῦ Βόσκιζι, δεξιᾷ τῆς ὁδοῦ
Ταύτην ὅμως δὲν δύναμαι νὰ ταυτίσω μὲ οὐδεμίαν τῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων
μνημονευθεισῶν κλασικῶν πόλεων τῆς Τρωάδος. Ἐτι βλέπει τις ἐκ τῆς
οδοῦ μίαν μεμονωμένην στήλην ἐπὶ ἐκείνης τῆς τοποθεσίας ἣτις εἶναι κε-
καλυμμένη μὲ πλεῖστα θραύσματα ἀρχαίων ἀγγείων· ἐν τούτοις ἡ ἐν-
ταῦθα ἐπισώρευσις τῶν χωμάτων εἶναι κατ' ἐξοχὴν μικρὰ καὶ φαίνεται
ὅτι δὲν ἔχει περισσότερον παρὰ δακτύλων τινῶν βάθος. Μόνον 32,5 μ.
ὑπερῶν τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης εἶναι τὸ χωρίον Γκιουκλί-κιοὶ εἰς
τὸ ὁποῖον ἐφθάσαμεν ἐντὸς 50 λεπτῶν τῆς ὥρας ἀπὸ τοῦ Βόσκιζι.

Ἐνταῦθα βλέπει τις παρομοίως διαφόρους στήλας ἐκ γρανίτου καὶ τινὰ
γεγλυμμένα τεμάχια μαρμάρων, ἅτινα φαίνεται νὰ μετεκομίσθησαν ἐκ τῆς
Ἀλεξανδρείας τῆς Τρωάδος· διότι οὔτε ἐν Γκιουκλί-κιοὶ οὔτε εἰς τὴν ἄμε-
σον περιφέρειαν αὐτοῦ ὑπάρχει τοποθεσία ἀρχαίας τινὸς πόλεως. Ἡ ὁδὸς
ἐκτείνεται διὰ χώρας ἐν μέρει καλλιεργημένης, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον

διά βαλκανιδίων κεκαλυμμένης μέχρι τῶν θερμῶν πηγῶν τῶν καλουμένων Λιγιά Χαμάμ, αἵτινες κείνται εἰς μαγευτικὴν ὄρεινὴν κοιλάδα μεσημβρινοανατολικῶς τῆς Ἀλεξανδρείας τῆς Τρωάδος καὶ εἰς ἀπόστασιν τριῶν τετάρτων περίπου μιλίων ἐκεῖθεν. Ὑπάρχει ἐνταῦθα ἐν λουτρῶν διὰ γυναικῶν καὶ ἐν δι' ἄνδρας· τὸ πρῶτον κωνοειδὲς ὅμοιον πρὸς τζαμίον, καὶ ἐπὶ τοῦ περιτειχίσματος βλέπει τις πολλὰ τεμάχια λίθων ἀφκιρεθέντα ἐξ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Ἐν δὲ τῷ μέσῳ τοῦ λουτροῦ ὑπάρχει μία λεκάνη τετράγωνος 3,90 μέτρων μήκους καὶ πλάτους, εἰς τὴν ὁποῖαν ῥέει θερμὴ πηγὴ, ἥτις ἄμικ ἐκρεύσασα ἐκ τοῦ βράχου ἔχει θερμότητα 53 1/2 K. Ἐντὸς τοῦ περιτειχίσματος τούτου τοῦ λουτροῦ βλέπει τις ἐν ἀκέραιον τεθραυσμένον γυναικειὸν ἀγάλμα ἐκ λευκοῦ μαρμαρίου. Περίπου 39 μέτρα νοτιοδυτικῶς ταύτης τῆς πηγῆς εἶναι ἄλλη τις ἥτις κατὰ τὴν ἐκ τοῦ βράχου ἐκροὴν εἶναι οὕτω θερμὴ ὥστε οὐδόπως ἠδυνήθηεν νὰ τὴν μετρήσω μὲ τὸ θερμόμετρόν μου, ἐπειδὴ ὁ ὑδράργυρος ἀνέβη ἐντὸς ὀλίγων δευτερολέπτων πλέον τῶν 60° K. Αὕτη ἡ πηγὴ ῥέει εἰς τὸ λουτρὸν τῶν ἀνδρῶν, ὕπερ εἶναι ἐλευσινὸν οἰκοδομημα μὲ τρία υπερβολικῶς ῥυπαρὰ δωμάτια ἀνευ παραθύρων πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ἀσθενῶν, οἵτινες πρέπει νὰ ἐξ-απλωθῶσιν ἐπὶ τοῦ ἀνωμάλου λιθοστρώτου ἐδάφους, διότι οὔτε κἂν λίθιναι θρανία ὑπάρχουσιν. Εὐρίσκει τις δὲ ἐνταῦθα μέγα πλῆθος μικροτέρων πηγῶν, ἀναβλουσῶν ἐκ τῶν χαρκαδρῶν τῶν βράχων πρὸς τὸ βόρειον μέρος τῆς φάραγγος· τὸ ὕδωρ πασῶν τῶν θερμῶν πηγῶν ἐνοῦται εἰς τὸν βυθὸν τῆς φάραγγος καὶ σχηματίζει μικρὸν ῥύακα, ὃν οἱ Ἴπποι δὲν θέλουσι νὰ διαβῶσιν, ἐπειδὴ τὸ θερμὸν ὕδωρ τοὺς φοβίζει.

Τὸ ὕδωρ τῶν πηγῶν εἶναι ἐνταῦθα ἀνευ ἐξαίρεσεως ἀλμυρὸν καὶ σιδηροῦχον καὶ διὰ ῥευματικὰ πάθη καθὼς καὶ τὰς τῆς ἐπιδερμίδος ἀσθενείας ἰδιαζόντως ἰαματικόν. Μάλιστα ἐὰν ὑπάρχη ἐνταῦθα ἡ ἀναγκαία διαρρυθμισίς καὶ περιποίησις ὡς καὶ καλῆς τις ἰατρὸς ὅστις νὰ ὀδηγή τούς ἀσθενεῖς πῶς νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ὕδωρ, τότε ἤθελεν εἶσθαι οὗτος ὁ τόπος τῆς θεραπείας ἴσως εἰς τῶν περιφημοτέρων τοῦ κόσμου, ἐνῶ τῶρα εἶναι ἐντελῶς παρημελημένος· μάλιστα αὕτη ἡ παραμέλησις εὐρίσκεται εἰς τοιοῦτον βυθὸν ὥστε δὲν εὖρον ἐγὼ ἐνταῦθα οὐδὲν ζῶν ὃν ἐκτὸς κόρακος καὶ κόκκυγος, ὧν ἡ κραυγὴ διέκοψε τὴν ἐν ταύτῃ τῇ φάραγγι κρατοῦσαν νεκρικὴν σιγὴν.

Βεβαίως ὅμως ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἄλλως εἶχον τὰ πράγματα ἐνταῦθα· διότι ἀμφότεροι οἱ κρημνοὶ τῆς ὄρεινης φάραγγος, καὶ ἰδίως ὁ βόρειος, εἰσι κεκαλυμμένοι μὲ ἐρείπια κτιρίων, ἅτινα κείνται ἐκεῖ ὡς βωβοὶ μάρτυρες ἀποδεικνύοντες ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχε ποτὲ σημαντικὴ πόλις. Μεταξὺ τούτων τῶν ἐρείπιων προσελκύουσι κυρίως τὴν προσοχὴν μας τὰ γιγαντιαῖα λείψανα τῶν Ῥωμαϊκῶν λουτρῶν. Περὶ τῶν λουτρῶν βλέπομεν ἀρτίως ἐσκευασμένους τάφους τοῦθ' ὕπερ οὐδένα ἄλλον σκοπὸν δύναται νὰ εἶχε παρὰ τὸ

νὰ ἀφκιρεθῶσιν αἱ μαρμαρίνοι πλάκες δι' ὧν ἦσαν κεκαλυμμένοι. Τὸ τεῖχος πάντων τούτων τῶν λουτρῶν συνίσταται ἐκ μικρῶν μετ' ἀσβέστου ἢ ἀμμοκονίας ἠνωμένων λίθων μεταξὺ τῶν ὁποίων ποῦ καὶ ποῦ βλέπομεν μεγάλα πελεκητὰ τεμάχια γρανίτου, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ στοὰ, τὸ καθ' αὐτὸ δηλ. λουτρὸν, εἶναι πάντοτε ἐκ μεγάλων λελαξυμένων τεμαχίων λίθων ἠκοδομημένη, καὶ συνίσταται τὸ ἐσωτερικὸν θόλωμα τοῦ τοίχου μόνον ἐξ ἀσβέστου ἢ ἀμμοκονίας. Ἐν τοῖς τοίχοις βλέπομεν πολλὰ κολώματα ἅτινα πρέπει νὰ ἐχρησίμευον εἰς ἀναθήματα. Τινὰ τῶν λουτρῶν καὶ πιθανῶς πάντα εἶχον ἐπὶ στηλῶν ἐστηριγμένους στοὰς, διότι βλέπομεν ἐκεῖ πλῆθος στηλῶν ἐκ γρανίτου λίθου, καθὼς καὶ μίαν ῥαβδωτὴν μαρμαρίνον στήλην, αἵτινες μᾶλλον ἢ ἦττον εἰσὶν ἐν τοῖς χώμασι τεθαμμέναι. Ἐπίσης βλέπει τις ἐκεῖ τὰ ἐρείπια τῶν λουτρῶν καὶ οἰκιῶν, ἅτινα καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα κατὰγονται ἐκ τοῦ μεσαιῶνος. Ὅθεν δυνάμεθα ὡς βέβαιον νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ἡ πόλις μόλις ἐν μεταγενετέροις χρόνοις τοῦ μεσαιῶνος ἐγκατελείφθη. Ἡ ἐπισώρευσις τῶν χωμάτων εἶναι μικρὰ, διότι ἡ πόλις ἔκειτο ἐπὶ τῶν κατωφερειῶν τοῦ ὄρους, ἀλλ' εἰς τινὰ μέρη ὅμως δύναται νὰ ὑπολογισθῇ ὡς ἔχουσι βάθος δύο μέτρων. Τὸ δὲ ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θλάσσης ὕψος τοῦ Λιγιά Χαμάμ εἶναι 23,2 μ. ἢ δὲ θερμοκρασία ἦτο 21 1/2 K.

Εἰς τὰς 5 ὥρας καὶ 28 λεπτὰ τῆς ἐσπέρας ἀφίχθημεν εἰς τὸ χωρίον Κεσταμποῦλ, τὸ ὁποῖον κείται 185,4 μ. ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θλάσσης· ἡ θερμοκρασία ἦτο 18° K. Τοῦτο τὸ χωρίον κατοικεῖται μόνον ὑπὸ Τούρκων καὶ ἐπομένως ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα πολλαὶ φωλαὶ πελαργῶν, συχνὰ μάλιστα καὶ δύο ἐπὶ μιᾷ στέγῃ. Ἐν τοῖς τοίχοις τῶν οἰκιῶν βλέπει τις πολλὰ γεγλυμμένα τεμάχια μαρμαρίων καθὼς καὶ κιονόκρανα ἐκτισμένα. Τὸ μεγαλύτερον θέλγητρον ὕπερ ἔχει ἡ Κεσταμποῦλ, εἶναι βρύσις ὑπὸ λαμπρῶν πλατάνων ἐπεσκιασμένη. Τὸ περιτειχισμα ταύτης ἔχει σχῆμα μικροῦ τετραγώνου πύργου ἐν ταῖς τρισὶ πλευραῖς τοῦ ὁποίου εἰσὶν διπλοὶ ἀλέκτορες, καθὼς καὶ ἀγγεῖον ἐκ λευκοῦ κασσιτέρου δεδεμένον δι' ἀλύσεως. Ἐν ἐκάστη πλευρᾷ ὑπάρχει γλυφὴ παριστάνουσα κοσμήματα ἐξ ἀνθέων, καὶ ὑπεράνω ταύτης μαρμαρίνη πλάξ ἔχουσα 0,43 μέτρα μήκους καὶ 0,70 μ. πλάτους μετὰ γνωμικῶν ἐκ τοῦ κορανίου, τοῦ ὀνόματος τοῦ εὐεργέτου ὅστις ἔκτισε τὴν βρύσιν, καὶ τῆς χρονολογίας τῆς οἰκοδομῆς ἥτοι τοῦ 1193 τῆς Ἑγείρας. Ἐπειδὴ δὲ νῦν ἔχομεν τὸ ἔτος 1298 τῆς Ἑγείρας ἄρα ἡ πηγὴ ἔχει ἡλικίαν 105 ἐτῶν.

Ἐν ἄλλῃ βρύσει τοῦ αὐτοῦ χωρίου ὑπάρχει ἐπιτετειχισμένος μέγας τις ἀρχαῖος σαρκοφάγος ἐκ βυβαλτίου λίθου ἐπὶ τοῦ ἄνω χεῖλους τοῦ ὁποίου ἀνγκινώτομεν τὴν ἐπιγραφὴν,

POSTUMIAVERIA

κάτωθεν τῆς ὁποίας βλέπομεν ῥόδον καὶ στέφανον ἀνθέων, δύο ἀνθρωπί-

νους μορφάς και ἐν πτηνόν μετὰ δένδρου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Αὐταὶ αἱ γλυφαί, καθὼς και τὸ ἐπίγραμμα εἰσὶν ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ μεσαιῶνος. Δεξιᾷ εὔρηται ἄλλο τεμάχιον μαρμάρου μετὰ γεωμετρικῶν σχημάτων ὅπερ πιθανῶς εἶναι ἀρχαιότερον. Ἡ ὑψηλὴ θέσις τούτου τοῦ χωρίου, τὰ πολλὰ ἀρχαῖα λείψανα ἅτινα εἶναι ἐκτισμένα ἐν τοῖς τοίχοις τῶν οἰκιῶν, τὰ πολλὰ τεμάχια ἀρχαίων ἀγγείων ἅτινα βλέπομεν ἐν τοῖς κήποις και ἐπὶ τῶν ἀγρῶν πέριξ, και ἰδίως τὸ ἀπειρον πλῆθος τῶν πελωρίων ἐκ γρανίτου λίθων ὧν τὰ πλεῖστα ἔχουσι σχῆμα μνημείου· πάντα ταῦτα μὲ πείθουσι ὅτι τὸ Κεστάμποῦλ εἶναι ἡ τοποθεσία τῆς ἀρχαίας πόλεως Κολωναί. Ἡ θέσις συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὰς ἀφηγήσεις τοῦ Στράβωνος¹ ὅτι αὐταὶ ἦσαν εἰς ἄμεσον συνάφειαν μὲ τὸ Ἀχαιῶν τὸ ὄποιον ἔκειτο πλησίον τῆς Ἀλεξανδρείας και ὅτι ἡ ἀπόστασις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Ἰλίου ὑπελογίζετο εἰς 140 στάδια. Αἱ Κολωναί πρέπει νὰ ἔλαβον τὸ ὄνομα τῶν ἐκ τοῦ ἀπειρου πλήθους τῶν πελωρίων ἐκ γρανίτου λίθων δι' ὧν ὅλοι οἱ ἀγροὶ τῶν περιχώρων εἶναι κεκλυμμένοι, και οἵτινες ἔχουσι σχῆμα γιγαντικῶν σημάτων. Ἡ Κεστάμποῦλ ἔχει 110 τουρκικὰς οἰκίας.

III

ΑΠΟ ΚΕΣΤΑΜΠΟΥΛ ΕΙΣ ΒΑΒΑ

Ἐξηκολουθήσαμεν τὸ ταξίδιον πρὸς τὸ χωρίον Ἀλάμψα, ὅπερ ὑπῆρξεν ἐν ἔτει 1880 τὸ θέατρον τραγικοῦ τινος συμβάντος. Ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ κατοικεῖ ὁ Τούρκος ἔμπορος Χατζῆ Οὐζῖν, περὶ τοῦ ὁποίου ἐλέγετο ὅτι ἐκέκτητο περιουσίαν 30,000 ἀγγλικῶν λιρῶν και ὅστις εἶχε μόνον ἐν τέκνον, υἱὸν εἰκοσιπενταετῆ. Εἰκοσι λησταὶ ἀπεβιδάσθησαν διὰ μεγάλης λέμβου. Παρὰ τὴν εἰσόδον εἰσπέραι ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ῥαμαζανίου και ἐπορεύθησαν εἰς τὸ χωρίον Ἀλάμψα ὅπερ κεῖται μόνον ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῆς θαλάσσης. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς καθ' ἣν ἤξευρον ὅτι ὁ Χατζῆ Οὐζῖν ἦτο ἐν τῷ Τζαμίῳ μετέβησαν εἰς τὴν οἰκίαν του, ἤρπασαν τὸν υἱὸν του, και ἀπήγαγον αὐτὸν, ἵνα ζητήσωσι μεγάλη λύτρα. Δυστυχῶς ἀντέστησαν οἱ δύο νυκτοφύλακες και ἐπυροβόλησαν τοὺς ληστὰς πληγώσαντες ἕνα τούτων. Ἀλλ' ἕνεκα τῶν πυροβολισμῶν ὅλον τὸ χωρίον ἀνεστατώθη και οἱ λησταὶ φοβηθέντες μὴ καταδιωχθῶσιν, ἐφόνευσαν ἀμφοτέρους τοὺς νυκτοφύλακας, ὡς και τὸν υἱὸν τοῦ Χατζῆ Οὐζῖν, ὅστις εὐχάριστος ἤθελε θυσιάσει ἅλην του τὴν περιουσίαν χάριν τῆς ζωῆς τοῦ υἱοῦ του, μετὰ δὲ τοῦτο ἔφυγον. Ὁμοία συμπλοκὴ ἐν ἣ δύο ἐργάται και λησταὶ ἐφονεύθησαν συνέβη τὸν

Ἰούλιον τοῦ 1879 ἐν τῷ χωρίῳ Καλιφατλή, 20 λεπτά τῆς ὥρας μόνον ἀπέχοντος τοῦ Ἰσσαρλίκ.

Ἡμίσειαν ὥραν ἀπὸ τοῦ Κεστάμποῦλ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸ Ἀλάμψα, βλέπει τις ἐννέα στήλας ἐκ γρανίτου λίθου διαμέτρου 1,35 μ. και 11,40 μ. μήκους ἐπὶ τῆς γῆς κειμένας. Ἡ χώρα εἶναι δι' ὠραίων βλαάνων κατὰ φύτον. Διήλθομεν εἰς ὕψος 239 μέτρων ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης τὸ χωρίον Ταδκκλή - Κιοὶ και ἐφθάσαμεν ἐντὸς τεσσάρων ὡρῶν ἀπὸ τοῦ Κεστάμποῦλ εἰς τὸ μέγαλον χωρίον Κοῦς - Δερεσί, ὅπερ ὄνομα σημαίνει *πηρογάκιον*. Τοῦτο κεῖται μίαν ὥραν μακρὰν τῆς θαλάσσης πλησίον μικροῦ ποταμοῦ εἰς ὕψος 56,3 μ. ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, συνίσταται δὲ ἐκ 200 οἰκιῶν ὧν 190 κατοικοῦνται ὑπὸ Τούρκων και 10 ὑπὸ Ἑλλήνων. Ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ ἡ ἐπισώρευσις τῶν χαμάτων ἔχει βάθος 2—3 μέτρα και βλέπει τις πλῆθος ἀρχαίων γεγλυμμένων τεμαχίων μαρμάρων ἐν τοῖς τοίχοις τῶν οἰκιῶν και τῶν κήπων, καθὼς ἐπὶ τοῦ τείχους τῆς γεφύρας ὑπεράνω τοῦ ποταμοῦ. Πλὴν δὲ τούτου εὐρίσκονται ἐνταῦθα πολλὰ νομίσματα ἑλληνικῶν και ῥωμαϊκῶν χρόνων και τοῦ μεσαιῶνος. Ἐγὼ δ' ἴδιος ἠγόρασα ἐνταῦθα ὠραῖα χάλκινα νομίσματα τῆς Ἀσσοῦ.

Κατὰ ταῦτα οὐδεμίαν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἔκειτό ποτε ἐνταῦθα σημαντικὴ τις πόλις, ἣτις κατὰ τὴν γνώμην μου οὐδεμίαν ἄλλην δύναται νὰ ἦναι ἢ ἡ Λάρισσα. Ὁ Ὅμηρος¹ ἀναφέρει ὅτι κατοικεῖτο ὑπὸ Πελασγῶν οἵτινες ἦσαν σύμμαχοι τῶν Τρώων. Ἡ θέσις αὐτῆς ἀνταποκρίνεται πληρέστατα πρὸς τὰς ἀφηγήσεις τοῦ Στράβωνος,² λέγοντος ὅτι ἡ Λάρισσα ἔκειτο πλησίον τοῦ Ἀχαιῶν και τῆς μεταγενεστέρως Χρύσης. Τὸ Τουρκικὸν νεκροταφεῖον τοῦ Κοῦς - Δερεσί εἶναι ἐκ τῶν μεγαλειτέρων ἅτινα ἐγὼ εἶδόν ποτε· ἔχει περίπου 1000 μέτρων μήκος, 200 μέτρων πλάτος και εἶναι πεφυτευμένον ὡς τὰ πλεῖστα τουρκικὰ νεκροταφεῖα μὲ κυπαρίσσους. Ἐχει ὑψηλὸν τινα τοῖχον ἐν τῷ ὁποίῳ εἶδον πολλὰ γεγλυμμένα τεμάχια μαρμάρου. Ἡ κλίμαξ συνίσταται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐκ τεμαχίων μαρμάρου ἀρχαίων οἰκοδομῶν ἐπὶ ἐνὸς τῶν ὁποίων βλέπει τις ἐπιγραφὴν, ἣς τὰ γράμματα εἶναι ἀμυδρότατα.

ΦΕΡΜΟ
ΒΡΑΠΟΥ
ΟΜΗΡΟΥ

Ἐντὸς μιᾶς και ἡμισείας ὥρας ἐκεῖθεν ἐφθάσαμεν εἰς τὰς θερμὰς ἀλατούχους πηγὰς κειμένας ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τοῦ Τρόζλα, ὧν 40 περίπου κεῖνται εἰς τὴν πρώτην θέσιν. Ἡ πρώτη ἦν ἐμέτρησα εἶχε θερμοκρασίαν 60° K. ἄλλη τις εἶχε 40°. Δύο ἄλλας δὲν ἠδυνήθη νὰ μετρήσω ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτῶν θερμότητος, ἐπειδὴ τὸ θερμομέτρον ἀνέβη ἐντὸς τι-

νων δευτερολέπτων άνω των 62 1/2° Κ. Ο βράχος εκ του οποίου αναβλύζουν αι άλατοϋχοι πηγαί έχει χρωμα ρυπαρόν ερυθροκίτρινον ή λευκόν, και ως προς τοϋτο ομοιάζει πολύ με τους βράχους τους περί τής Νεκρής Θαλάσσης. Έν ταύτη τή θέσει μόνον μία πηγή υπάρχει εμπεριέχουσα ζέον άλατοϋχόν ύδωρ, έντός του οποίου είδον ένα άκανθόχοιρον έντελώς βρυσμένον. Βλέπει τις ταύτας τας πηγάς αναπηδώσας εκ του βράχου μέχρις ύψους 18 μέτρων· άλλ' αι πλείσται τούτων εισιν κυρίως άσήμαντοι, διότι αναβλύζουναι κατά σπυγνάς. Μικραί τινες άλατοϋχοι πηγαί εκπηγάζουσιν εκ του δμκλου έδάφους έως εις τους πρόποδας του βράχου. Πλήν πικτών τούτων όμως των πηγών υπάρχουν αι άλικαι έν αις ουδένα είδον ένασχολούμενον. Ημίσειαν ώραν έντεύθεν εφθάσαμεν εις τδ χωρίον Τόζλα εις ύψος 64,9 μέτρων υπεράνω τής επιφανείας τής θαλάσσης, ύπερ μόνον εκ 30 οικιών συνίσταται και κείται έντός φάραγγος, έξ άμφοτέρων δέ των πλευρών ταύτης έξέρχονται θερμαι πηγαί άλατοϋχοι· ως εκ τούτου εξηγεΐται ή θερμοκρασία των 25° Κ. έν τή σιαι. Κατά τδ άκρον τής φάραγγος υπάρχει άφθονος πηγή ζέοντος άλατοϋχου ύδατος, ήτις μετά μεγίστης δυνάμεως αναβαίνει εις ύψος 0,40 του μέτρου υπεράνω του επιπέδου του βράχου.

Έν Τόζλα τδ πλήθος των εκ γρανίτου στηλών λίθου μαρτυρεΐ την ποτέ σπουδαιότητα και λαμπρότητα τής πόλεως Τραγάσης ή Τραγασών ήτις ποτέ έκείτο ένταύθα και ήτις άναφέρεται υπό του Στράβωνος¹ μετά του Τραγασαίου άλοπηγίου. Βλέπομεν προσέτι μεγάλους όγκους λελαξευμένων και γεγλυμμένων τεμαχίων μαρμάρων εις την κλίμακα και έν τοις τοίχοις του Τζακίου, ύπερ ύπηρξε ποτέ βυζαντινή εκκλησία. Έπί τής όροφής αύτου εύρίσκειται φωλεά τις πελαργού· άλλη υπάρχει επί του μεμονωμένου μιναρé και μάλιστα τόσον πλησίον του έξώστου ώστε ο Δερβίσης πρέπει να ίσταται κυρτός, όταν κληΐ τους πιστούς εις προσευχήν, ένα μη ένοχλή τόν πελαργόν και βλάψη την φωλεάν του· τρίτην φωλεάν βλέπει τις επί μιξς πλησίον ίσταμένης κυπαρίσσου.

Η Τόζλα κείται δύο ώρας μακράν τής θαλάσσης· άλλά και εις απόστασιν 1 1/2 άγγλικού μιλίου νοτίως τούτου του χωρίου αναβλύζουναι πηγαί άλατοϋχοι εκ του βράχου, ως αι έντός και άνωθεν τής φάραγγος, έχουσαι χρωμα ρυπαρόν ερυθρόν, κίτρινον ή λευκόν. Δεκαπέντε λεπτά τής ώρας μακράν τής Τόζλα διέβημεν τόν ποταμόν Σατνιόνεντα παρά τή όποιω έκείτο κατά τόν Όμηρον² ή υπό των Λελέγων κατωκημένη πόλις Πήδασος. Άλλ' όμως πρέπει να εκαλύφθησαν τά έρείπια ταύτης τής ήδη κατά την εποχήν του Στράβωνος³ έρήμου πόλεως υπό των προσχώσεων του ποταμού.

Αναβαίντες τά ύψώματα επί τής νατίου πλευράς τής κοιλάδος του Σατ-
1 ΧΙΙ, 605. 2 Ίλις, XXI 87. 3 ΧΙΙΙ 605.

νιδέντος εφθάσαμεν έντός δύο ώρων εις τδ γραφικόν χωρίον Κουλακλί-κιοι ύπερ κείται κατά τόν κρημόν βράχου, και φαίνεται ότι κείται την τοποθεσίαν ακριβώς τής μεθομηρικής πόλεως Χρύσης. Τδ ύψιστον σημεΐον του χωρίου έχει 147,9 μέτρων ύψος υπεράνω τής επιφανείας τής θαλάσσης. Είς τους πρόποδας του όρους εισιν ώραϊοι κήποι έν οις βλέπει τις τά έν έτει 1866 υπό του Πούλλαν δαπάνη τής έν Λονδίω εταιρίας των Διλετταντών ανασκαφέντα θεμέλια του ναού του Σμινθέως Απόλλωνος, όστις ήτο εκ λευκού μαρμάρου και Ίωνικου ρυθμού δικτάστυλος και ψευδοδίπτερος. Τινά κιονόκρανα και άετώματα κείται έν τοις κήποις περίξ, και τινα παραδόξως γεγλυμμένα τεμάχια μαρμάρου ήτινα φαίνονται ότι είναι θραύσματα μεγάλων λυχνοστατών. Ο Στράβων άφηγεΐται,¹ ότι τδ άγαλμα του Απολλωνος ήτο εκ ξύλου κατεσκευασμένον υπό του Σκόπα, και είχεν ένα μυν υπό τόν πόδα. Οι κίονες είχον 11,1 μέτρα μήκος και επί τής βάσεως 1,12 μ. διάμετρον. Τά θεμέλια του ναού ήτινα έχουσι 34,8 μ. μήκος και 29,4 μ. πλάτους κείται εις ύψος 27,1 μέτρου υπεράνω τής επιφανείας τής θαλάσσης. Τδ κατώφλιον θύρας τινός τούτου του ναού, τδ όποιον βλέπει τις εις τόν δρόμον έχει 2,57 μήκος και 1,5 πλάτος· όλίγον ύψηλότερον άνω βλέπει τις δύο δεύτερα κατώφλια όμοίων διαστάσεων. Πολλά μεγάλα λελαξευμένα τεμάχια λίθων καθώς και μίαν στήλην βασαλτίου ήτινα φαίνονται ότι ανήκουσιν εις άλλην τινά οικοδομήν βλέπει τις έν τοις τοίχοις των γειτονικών κήπων. Η στενή άτραπός από του Κουλακλί - Κιοι προς τδ Βαβά έχουσα μήκος τριών ώρων φέρει διαρκώς κατά μήκος των δια κέδρων και δρυϊνων θάμνων και πιτσουών καταφύτων βράχων. Τδ νέον χωρίον Βαβά, ύπερ κείται άνωθεν τής θαλάσσης επί τής δυτικής παραφυάδος του άκρωτηρίου Λεκτού όνομαζόμενου νυν Βαβά κατοικείται αποκλειστικώς υπό Τουρκων, έχει δέ 180 οικίας. Ίδρύθη πιθανώς μόλις πρό 157 έτών διότι τδ έτος 1140 τής Εγείρας έσημειώθη υπεράνω τής πύλης του φρουρίου και επί τής αρχαιοτέρης πηγής. Τδ ύψος του μετρηθέν παρ' έμου επί του φρουρίου του προμαχώνος υπεράνω τής επιφανείας τής θαλάσσης είναι 38,0 μέτρων. Αύτόθι ουδέποτε ύπηρξεν αρχαία τις πόλις. Έντεύθεν ή άποψις προς νότον τουτέστι προς την Λέσβον και προς βορράν τής Τενέδου είναι λαμπρά, φθάνει τις δ' έντεύθεν εις Λέσβον με ουρίον άνεμον έντός μιξς και ήμισείας ώρας.

IV

ΑΠΟ ΒΑΒΑ ΕΙΣ ΑΣΣΟΝ

Έκείθεν εξηλάσαμεν την 16 Μαΐου 5¹2 ώραν τής πρωίς δια στενής
1 ΧΙΙ 604.

ελικοειδούς ὁδοῦ ἀνὰ τὸν ἀπότομον βράχον ὅστις ἐπικρέμνεται τοῦ χωρίου καὶ συνίσταται ὡς καὶ ὅλη ἡ ῥάχις τοῦ ὄρους ἢ ἐκτεινομένη μέχρις ὀπισθεν τῆς Ἄσσου ἐξ ἀρχαίας λάβας. Ἐχειάσθη 1' $1\frac{1}{2}$ ὥραν ἵνα φθάσω τὴν κορυφὴν ἔχουσαν ὕψος 274 μέτρων ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ κορυφὴ ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐκληφθῆ ὡς τὸ καθ' ἑαυτὸ ἀκρωτήριον Λεκτὸν, ἐπειδὴ πρὸς ἀνατολὰς ὑπάρχει ἐν ἔτι ὑψηλότερον σημεῖον. Ἐχειάσθη πάλιν μίαν ὥραν καὶ 10 λεπτά ἵνα φθάσω ταύτην τὴν κορυφὴν ἔχουσαν ὕψος 355,7 μέτρων ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης ἣτις σχεδὸν κάθετος ἐπικρέμνεται. Βεβαίως ταύτην μόνον τὴν ὑψίστην κορυφὴν ἠδύνατο νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν ὁ Ὅμηρος διηγούμενος ὅτι ἡ Ἥρα καὶ ὁ Ὑπνος ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν Ἰδὴν ἀνέβησαν τοῦτο τὸ ἀκρωτήριον :

Λεκτὸν ὅτι πρώτην λιπέτην ἄλα· τὴ δ' ἐπὶ χέρσου
βείτην, ἀκροτάτη δὲ ποδῶν ὑπο σείετο ὕλη. 1

Ἐγὼ αὐτὸς ἤμην λίαν πεπεισμένος ὅτι τοῦ Στράβωνος ἡ παράδοσις² καθ' ἣν «ἐπὶ τῷ Λεκτῷ βωμὸς τῶν δώδεκα θεῶν ἵδρυται καλοῦσι δ' Ἀγαμέμνονος Ἰδρυμα» μόνον εἰς φαύτην τὴν ὑψίστην κορυφὴν ἠδύνατο νὰ ἀναφερθῆ. Καὶ τῷ ὄντι εὗρον ἐκεῖ τὰ εἰρηπια ἀρχαίου τινὸς οἰκοδομήματος 5,5 μ. μήκους καὶ 4,5 μ. πλάτους, ὑπερ συνίσταται ἐκ μεγάλων καὶ μικρῶν ἄνευ ἀσβέστων καὶ ἀμμοκονίας συντεθειμένων λίθων, καὶ σχηματίζει στερεὸν τοῖχον. Τὸ νῦν ὕψος τοῦτου τοῦ μνημείου ὑπεράνω τοῦ ἐδάφους εἶναι 0,45 τοῦ μέτρου· ἐν τούτοις τὸ πραγματικὸν ὕψος αὐτοῦ μόνον δι' ἀνασκαφῆς δύναται νὰ δριστηθῆ. Φαίνεται δὲ ὅμως ὅτι δὲν ὑπῆρξε πολὺ ὑψηλότερον. Ὅτι δὲ οὗτος εἶναι ὁ ἀληθῶς τῷ Ἀγαμέμνονι ἀποδοθεὶς βωμὸς τῶν δώδεκα θεῶν, περὶ τοῦτου οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἐν τούτοις πολλῶ ἀφίσταμαι τοῦ νὰ πιστεύσω ὅτι τῷ ὄντι ὁ ἥρωας οὗτος ἔχει ἐγείρει αὐτὸν, καὶ ὁ ἀριθμὸς δὲ δώδεκα ἀντίκειται εἰς τοῦτο. Ἐπίσης δὲν πιστεύω ὅτι δύναται τοῦτο τὸ μνημεῖον νὰ ἀναφερέρηται εἰς τόσον μεμακρυσμένην ἀρχαιότητα, διότι οὐδὲν εὗρον ἔχνος προϊστορικῶν τεμαχίων ἀγγείων, συνέλεξα ὅμως μεταξὺ τῶν λίθων πολλὰ θραύσματα ἐστιλβωμένων ἐρυθρῶν ἐλληνικῶν ἀγγείων, εἰς ἃ μόνις δύναμαι ν' ἀποδώσω ἐποχὴν ὀλίγον ἀνωτέραν τῆς Μακεδονικῆς. Πρέπει δὲ νὰ προσθέσω ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ μόνον ἀρχαῖον κτίριον, ἐπὶ τῆς ὅλης ἀποστάσεως μεταξὺ Χρύσης (Κουλακλί κιοί), Βαβᾶ καὶ Ἄσσου καὶ ὅτι ἐν ὅλη ταύτῃ τῇ χώρᾳ οὐδὲν ἔχνος ὑπάρχει ἀρχαίας ἀνθρωπίνης κατοικίας. Ὁ βωμὸς τῶν δώδεκα θεῶν ἵσταται ἐν τῷ μέσῳ ὑψηλοῦ τετραγώνου περιτειχίσματος ἐκ μεγάλων λίθων ὕψους 0,90—1,5 μ. οἵτινες εἶναι συντεθειμένοι ἄνευ ἀμμοκονίας, ἀλλ' ὅμως παραινῶ τὸν περιηγητὴν νὰ θεωρῆ ὡς ἀρχαῖα ταῦτα, ἢ τὰ τέσσαρα ἀμέσως ἐπόμενα ὅπως ὅμοια περιτει-

1 Ἰλιάς XIV, 284, 285. 2 XIII, 605.

χίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ ἔχουσι δύο ἢ τρεῖς μικρὰς θύρας, οὐδὲ σχετικῶς καθ' οἷονδήποτε τρόπον πρὸς τὸν βωμὸν τῶν δώδεκα θεῶν. Πράγματι ταῦτα τὰ περιτειχίσματα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ περιβολαὶ διὰ πρόβατα ὅπως νέας κατασκευῆς· πολλοὺς δὲ ἄλλους ὁμοίους περιβόλους βλέπει τις μόνον δεκαπέντε λεπτὰ τῆς ὥρας βορείως τούτου καὶ τοιούτους ἀπήντησα μέχρι τῆς Ἄσσου· πλησίον δὲ τοῦ βωμοῦ τῶν δώδεκα θεῶν ὑπάρχει φέαρ μετὰ μεγάλων καὶ μικρῶν λίθων ἄνευ ἀμμοκονίας περιτειχισμένον καὶ κεκαλυμμένον διὰ μεγάλης γεγλυμμένης λευκῆς πλακῆς μαριάρου, ὅπερ ἀκρυφιδῶως εἶναι ἀρχαῖον, ἐπειδὴ καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν δὲν ὑπάρχει μάρμαρον καὶ οἱ ποιμένες εἶναι πολὺ πτωχοὶ καὶ ἀπέριττον ὥστε νὰ φέρωσι τοῦτο πόρρωθεν, ἐν ᾧ ἔχουσι πρόχειρον λάβαν ἐν πλήθει.

Ἐξηκολουθήσαμεν τὸ ταξίδιον διὰ τῶν χωρίων Παῖντενλι κιοὶ ἔχοντος ὕψος 278,4 μέτρων ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης καὶ Κοῖουν Ἐβί οὗ τὸ ὕψος εἶναι 286,1 μέτρων. Ἐπὶ τῆς ἠφρασιτιῶδος τέφρας δι' ἧς οἱ ἐκ λάβας βράχοι εἶναι κεκαλυμμένοι, ἀνεβλάστησαν ἀκκνωδῆς θάμνοι καὶ σπάνια πεῦκκι. Καὶ ταύτην δὲ τὴν ἀκαρπὸν χώραν ἐπισκέπτονται αἱ ἀκρίδες, αἵτινες μόνις ἀφῆσαν τοῖς ποιμνίοις χλόην καὶ χόρτον πρὸς τροφήν. Πολλάκις βλέπει τις αὐτάς κατὰ ἑκατομμύρια διὰ μέσου πλουσίου ἀγροῦ ὁρμώσας πρὸς λειμῶνα τινὰ χωρὶς νὰ βλάψωσι τὸν πρῶτον, καὶ μετὰ ταῦτα ἐπιστροφούσας πρὸς τοῦτον ἀφοῦ κατατρέψωσιν ἐκείνον. Ἡ χώρα ἔχει πανταχοῦ γραφικὴν καλλονὴν· ὅπου καὶ ἂν στρέψῃ τις τὸ βλέμμα· διότι πανταχοῦ βλέπει τις γιγαντιαίους ὄγκους ὑπερμεγέθων τεμαχίων λάβας, ἅτινα κείνται εἴτε μεμονωμένα εἴτε κατὰ σωρούς, μάλιστα πολλάκις εἰς τρεῖς, πέντε ἢ καὶ δέκα ἀλλεπκλήλους σειρὰς, ὁμοιάζοντας πρὸς ἰσχυρὰ τεῖχη. Ἐνίοτε βλέπει τις ταῦτα τὰ τεμάχια τὰ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου ὀρθίως ἱστάμενα οἷονεὶ στήλας διαφόρου ὕψους. Ἄλλοτε πάλιν βλέπει τις αὐτὰ ἐν σχήματι πύργων εἰς μικρὰς σειρὰς πυκνῶς πλησίον ἀλλήλων ἱσταμένας. Ἡ ὠραιότης τῆς χώρας αὐξάνει διὰ τῆς συνεχοῦς θέας πρὸς τὴν θάλασσαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μάλιστα ἐβλέπομεν ταυτοχρόνως τὸ Αἰγαῖον πέλαγος καὶ τὸν Ἀδριαμύτιον κόλπον.

Διέβημεν τὸ Ἀρχεβλάρ-κιοὶ ὅπερ ἔχει ὕψος 277,7 μ. ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης καὶ ἐφθάσαμεν περὶ τὴν 4 ὥραν μ. μ. εἰς Ἄσσον ἣτις καλεῖται νῦν Βεράν, καὶ ἧς τὸ ὑψίστον σημεῖον ἔχει 232,7 μέτρα ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης. Ἐπὶ τούτου τοῦ ὑψηλοτέρου σημείου φαίνεται νὰ ὑπῆρχον τρεῖς ἢ τέσσαρες ναοί, ὧν τὰ γήπεδα φαίνονται καθαρῶς, καὶ ἀνασκάπτονται ὑπὸ τῆς ἐν Βοστώνῃ ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας. Ἐν τούτοις μοὶ φαίνεται ὅτι ἡ ἐνταῦθα ἐπισώρευσις τῶν χωμάτων μόνις δύναται νὰ ἔχη βάθος τριῶν ποδῶν καὶ ἐκ τούτου οὐδεμίαν ἐλπίδα ἔχω ὅτι δυνατὸν νὰ εὐρεθῶσιν ἐνταῦθα ἀντικείμενα ἀρχαιολογικῆς ἀξίας.

βάλλουσα θέσις τῆς πόλεως ἀνωθεν τῆς θαλάσσης· μᾶς δίδει ἀφορμὴν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἤδη κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους πρέπει νὰ ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἀποικίαι τις. Δύναμαι νὰ πικραδέχθω ὅτι ἡ Ἄσσοις ἦτο ἡ ἀρχαία Χρῦση ἣτις εἶχε περίφημον τινὰ ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Σμινθέως καὶ ἀναφέρεται συχνάκις ἐν τῇ Ἰλιάδι. Τοῦτο πιστεύω τοσοῦτον μᾶλλον ὅσον κατὰ τὴν Ἰλιάδα (I, 431.) ἡ ἀρχαία Χρῦση εἶχε λιμένα τινὰ, ὅστις ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (XIII, 612.) ἀποδίδεται αὐτῇ, ἐνῶ εἰς ὅλην τὴν βόρειον περσικὴν τοῦ Ἀδραμυττείου κόλπου, ἡ Ἄσσοις εἶνε ὁ μόνος τόπος ὅστις ἔχει λιμένα. Ὁ Στράβων (XIII, 612.) ἀναφέρει, ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος Σμινθέως μετεβιβάσθη ἀπὸ τῆς περσικῆς Χρῦσης εἰς τὴν νέαν ὡς ἤδη εἶπόμεν. Πᾶν ὅ,τι ἠξέυρομεν περὶ Ἄσσοις εἶνε ὅτι ἀφ' οὗ ἡ χώρα περιήλθεν ὑπὸ τὴν Περσικὴν κυριαρχίαν ἐπεβλήθη ταύτῃ τῇ πόλει τὸ καθήκον, ἵνα προμηθεύσῃ εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Περσίας σίτον. Κατὰ τὸν Στράβων (XIII, 610.) ἀπέκτησεν ἡ Ἄσσοις τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐν ἔτει 350 π. χ. ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Εὐνούχου Ἐρμεία ὅστις προσεκάλεσε τοὺς φιλοσόφους Ξενοκράτην καὶ Ἀριστοτέλην παρ' ἐκυτῶ, καὶ εἰς τὴν τελευταίον ἔδωκε τὴν ἀνεψιάν του εἰς σύζυγον. Ταχέως ὅμως ἔπεσε πάλιν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Περσῶν οἵτινες ἐφόνευσαν τὸν Ἐρμείαν. Αὕτη ἀπετέλεσε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου μέρος τοῦ βασιλείου τοῦ Λυσιμάχου, ἀργότερον δὲ περιήλθεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν βασιλέων τῆς Περγᾶμου καὶ προσεκολλήθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀττάλου τοῦ Γ' τῷ 130 π. χ. τῷ Ρωμαϊκῷ κράτει. Τὴν Ἄσσαν ἐπεσκέφθησαν οἱ ἀπόστολοι Παῦλος καὶ Λουκᾶς.¹

V

ΑΠΟ ΑΣΣΟΥ ΕΙΣ ΠΑΡΝΑΣΣΗ.

Τὸ ταξίδιον ἀπὸ Ἄσσοις πρὸς ἀνατολάς εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἐπίπονον. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν βλίνει ἡ ὁδὸς ἐπὶ τινος διὰ λίθων κεκαλυμμένης στενῆς ἀτραποῦ, διὰ μέσου ἀκκνωθῶν θάμνων. Μετὰ δύο δὲ ὥρας στρέφεται αὕτη ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων πρὸς τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης ὅπου ἔπρεπε νὰ ἐλαύνωμεν ὅλην τὴν ἡμέραν ἐντὸς τῆς βραδείας ἄμμου τῆς περσικῆς. Ἐντὸς τεσσάρων ὥρων ἀπὸ τῆς Ἄσσοις ἐφθάσαμεν εἰς φρέξρ τι ὅπερ κεῖται περίπου 18 μέτρα μακρὰν τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ ὁποίου τὸ ὕδωρ εἶχε 16 Κ. θερμοκρασίαν καὶ λίαν δριμεῖν γεῦσιν θείου· τριάκοντα δὲ περίπου βήματα πρὸς ἀνατολάς ἵσταται στήλη ἐκ γρανίτου καὶ ἐπὶ τοῦ βορείου ὑψώματος ὀπισθεν κωνοειδῆς τύμβος, ὁ μόνος τὸν ὁποῖον εἶδον κατὰ ταύτην τὴν περσικὴν. Ἐνταῦθα φαίνεται

1) Πράξεις τῶν Ἀποστόλων 20, 13, 14.

ὅτι ὑπῆρξε ποτὲ πόλις τις καὶ εἰκόζω ὅτι ἦτο τὰ Γάργαρα πόλις ἣτις κατὰ τὸν Στράβων (XIII, 606.) ἀπέχε 140 στάδια τῆς Ἄσσοις ἡ δὲ ἀπόστασις αὕτη συμφωνεῖ πληρέστατα.

Ἡ χώρα εἶνε ἐνταῦθα πενταχοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐνδικρέουσα, διότι δτε μὲν πλησιάζει ἡ ῥάχισ τοῦ ὄρους εἰς τὴν περσικὴν καὶ ἐπικρέμαται αὐτῆς σχεδὸν καθέτως, ὅτε δὲ ἀπομακρύνεται ἐν τέταρτον ἢ ἡμισυ μίλιον ἀπ' αὐτῆς, καὶ σχηματίζει τοιοῦτοτρόπως μακρὰς κοιλάδας ἐν αἷς φύονται ἐλαιῶνες ἢ εἶνε ἐσπερμένοι καρποὶ δημητριακοί. Ὡς ἐκ τοῦ φόβου τῶν περσικῶν οὐδὲν χωρίον εἶνε ἐκτισμένον εἰς τὴν περσικὴν ἀπὸ τῆς Ἀλεξάνδρειας τῆς Τρωάδος μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Λεκτοῦ καὶ εἰς ἀμφοτέρους τὰς πλευρὰς τοῦ Ἀδραμυττείου κόλπου. Πάντα δὲ τὰ χωρία κεῖνται ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων περίπου μίαν ὥραν μακρὰν τῆς περσικῆς, ἀλλ' ὅμως ἕκαστον τούτων ἔχει εἰς τὴν θάλασσαν ξύλινον περσικὸν ὅπερ χρησιμεύει ὡς ἀποθήκη ξύλων καὶ ἐκ τῆς ὁποίας μεταφέρουσι δὲ πλοίων σάνιδας καὶ δοκοὺς καὶ ὡς καὶ φλοιοὺς πευκῶν. Πλησίον τοῦ περσικῆς ὑπάρχει πάντοτε παντοπωλεῖον ὅπου πωλεῖται ἄρτος τυρὸς ἄλλας καὶ κωνοειδῆς, οὐχὶ ὅμως καὶ οἶνος, διότι δὲν πίνει οἶνον ὁ κοινὸς λαὸς τῶν Τούρκων, οὐδὲ ἀμπελώνες ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα. Τοιαῦται θέσεις προσορμηθεὺς ὀνομάζονται ἰταλιστὶ «Σκάλα». Ἐντὸς ἐπτὰ ὥρων ἀπὸ τῆς Ἄσσοις ἐφθασα εἰς τὴν Σκάλαν τοῦ Ἀρχιλλῆ ὅπερ ὄνομα δὲν δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς τουρκικόν, φαίνεται δὲ νὰ ἦνε περσικὸν τῆς ἐλληνικῆς λέξεως Ἡράκλειον· ἐν τούτοις δὲν ἀναφέρεται ἐνταῦθα πόλις τις φέρουσα τοῦτο τὸ ὄνομα ὑπὸ οὐδενὸς ἀρχαίου συγγραφέως. Ἡμίσειαν ὥραν περικιτῶ διεβην τὴν Σκάλαν τοῦ Μουσακρατλὶ πλησίον τοῦ ὁποίου ὁ ῥύξξ ὁ κελούμενος Μουσακρατλὶ - Τσαί ῥέει εἰς τὴν θάλασσαν. Μίαν ὥραν ἐντεῦθεν ἐφθασα εἰς τὴν Σκάλαν τοῦ Χεπνέ ἣτις περιέχει πολλὰς ἀποθήκας ξύλων καὶ φαίνεται ὅτι προμηθεύει πολλὴν οἰκοδομησίμω ξυλείαν. Ὡς ἤδη ἀνεφέραμεν, οὐδαμοῦ ὑπάρχει λιμὴν πλὴν τῆς Ἄσσοις, καὶ μόνον ἐν νηεμὶα δύναται νὰ γίνῃ ἡ φόρτωσις τῶν ξύλων, ἀν καὶ ταῦτα τὰ ἐμπορεῖα προφυλάττονται πως ὑπὸ τῶν νήσων Μασκονησι, Αἰβχλί καὶ τῆς Λέσθου. Ἐντὸς 45 λεπτῶν τῆς ὥρας ἀπὸ Χεπνέ ἐφθασα εἰς τὴν Σκάλαν τοῦ Ἀδᾶ, ὅπου ἐπληροφορήθη ὅτι εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας, οὐ μακρὰν τοῦ Ἀδᾶ ὑπάρχει ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὄρους τινὸς μεγάλη λελεξευμένη δεξαμενὴ, εἰς τὰ κάτω τῆς ὁποίας φέρεται κλίμαξ· ἀλλ' ὅτι οὐδὲν ἐκεῖ ἀρχαῖον ἐρείπιον ὑπάρχει. Ἐπιμελῶς ἐπληροφορήθη εἰς ἕκαστον σταθμὸν μήπως ὑπάρχουσιν εἰς τὰ περίχωρα ἕλην τειχῶν, ἀλλ' οὐδαμοῦ ὑπάρχουσι τοιαῦτα. Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ ταξιδίου εἶχομεν καθ' ἐκάστην βροχὴν ἐπὶ ὥρας ὄλας καὶ ἠκούσαμεν ἐκ διαλειμμάτων μακρόθεν βροντάς. Εὐθὺς μετὰ τὴν Σκάλαν τοῦ Ἀδᾶ διεβημεν τὸν ποταμὸν Μοχλί - Τσαί ὅστις ἔχει 90 μέτρα βάθος καὶ 18 μέτρα πλάτος· μετὰ ταῦτα δὲ

εις τριάκοντα λεπτά τῆς ὥρας τὴν σκάλκν τοῦ Ναρλί μετὰ τὴν ὁποίαν ἤλθομεν εἰς τὸν μικρὸν ποταμὸν Κουτσούκ-Τσάι τοῦθ' ὅπερ σημαίνει «Μικρὸν ποταμὸν». Ἐκεῖθεν ἀνέβημεν ἐφ' ἵππου εἰς τὸ μέγαλον χωρίον Παπασλί ὅπερ ἔχει 123, 2 μέτρων ὕψος ὑπεράνω τῆς θκλάσσης. Τοῦτο τὸ χωρίον ἔχει λαμπρὰν τοποθεσίαν ἐπὶ τοῦ κρημνοῦ ὑψηλοῦ τινος ὄρους, ὃν κατάφυτον ὑπ' ἐλαίων, αἵτινες φύονται ἐνταῦθα πολὺ πυκνὰ, καὶ φθάνουσι τὸ μέγεθος μεγαλοπρεπῶν δένδρων τῶν δασῶν. Ἡ θέα πρὸς τὴν κοιλάδα καὶ τὴν θάλασσαν εἶνε τῷ ὄντι ἐξαισία. Ἐγγύτατα τοῦ Παπασλί εἶνε ὁ μικρὸς ποταμὸς Τσακτσιντερεσί. Τὸ χωρίον κατοικεῖται ὑπὸ Τούρκων καὶ τινῶν Ἑλλήνων, ἐξ ὧν οἱ τελευταῖοι δὲν διακρίνονται πολὺ ἐπὶ ἐκτάκτῳ καθαριότητι. Τῷ ὄντι ὅσον κεκμηκὸς καὶ ἂν ἦνε ὁ ὁδοιπὸρος δὲν δύναται οὐχ' ἤττον νὰ διέλθῃ τὴν νύκτα ἀνενόχλητος ἐπὶ τοῦ κατὰ τοῦ ἐδάφους ἐστρωμένου σκεπάσματός του, ἂν μὴ περιβόλη ὄλον τὸ σῶμα του διὰ προχόματος· ἐντομοφθόρου κίνεως, διότι σμήνη ὄλα ἐνοχλητικωτάτων ἐντόμων πίπτουσι ἀπὸ τῆς στέγης ἐπ' αὐτόν. Αὐστηχῶς δὲν εἶνε φρόνιμον νὰ κοιμηθῇ τις ἐν ὑπκίθρῳ, διότι αἱ νύκτες εἶνε ψυχραὶ καὶ ὑγραί.

Ἐρωτήσας ἂν ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς περιχώροις ἀρχαῖα ἐρείπια, ἤκουσα ὅτι ὑπάρχει ἐν ἀρχαίῳ φρούριον ἀπέχον ἐκεῖθεν μόνον μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν.

VI

ΑΠΟ ΠΑΠΑΣΛΙ ΕΙΣ ΑΔΡΑΜΥΤΤΙΟΝ.

Ἐπεσκέφθην τὸ φρούριον τὴν ἐπομένην πρωΐαν μεθ' ἐνὸς δδηγοῦ· ἡ ἐκεῖσε ὁδὸς ἦτο κατ' ἐξοχὴν δυσχερὴς ἀγούσα ἐπὶ στενῆς ἀτραπῶ ἀδικολεῖπτως ἀνωφερῶς καὶ κατωφερῶς, καὶ ἔδει μάλιστα μέγα μέρος τῆς ὁδοῦ νὰ πορευθῶ πεζός.

Πράγματι εὗρον τὸ φρούριον ἐκ λευκοῦ μαρμαροῦ ὀπισθεν ὄρεινης τινὸς φάραγγος ὑπ' ἀγρίων ἐλαίων καὶ ὀπωροφόρων δένδρων καταφύτου, καὶ ἀκριβῶς ἄνωθεν τῆς πηγῆς τοῦ Τσαντσιντερεσί. Ἄλλ' εἶδον ὅμως τὰς ἐλπίδας μου παντελῶς ψευθεύσας· διότι τὸ κτίριον ἀπεδείχθη ὡς μικρὸν φρούριον τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων καὶ πιθανῶς ὑπὸ τῶν Γενουησίων ἐκτισμένον. Τὰ τεῖχη ὡς καὶ ἡ πύλη εἶνε κκλῶς διατετηρημένα. Κεῖται δὲ τὸ φρούριον τοῦτο 162,8 μέτρα ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θκλάσσης. Μετέβην ἐκεῖθεν εἰς τὴν Σκάλκν τοῦ Παπασλί· μοι ἔδειξεν εἰς ἀπόστασιν μιᾶς καὶ ἡμιτείας ὥρας ἀνατολικῶς ἐκεῖθεν τὴν τοποθεσίαν ἀρχαῖας τινὸς πόλεως ἣτις ἐκτείνεται περὶ τὰ 100 βήματα ΑΔ. καὶ ΒΜ. καὶ φθάνει μέχρι τῆς παραλίας. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ὑπάρχει μικρὸς τις λόφος μετὰ λειψάνων ἀρχαίων τειχῶν, ὅστις μόλις ἔχει ὕψος

πλέον τι τῶν δέκα μέτρων ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θκλάσσης. Ἄν καὶ αὕτη ἡ τοποθεσία εἶνε κατὰφυτος ὑπὸ μεγάλων ἐλαιοδένδρων καὶ οὐδεμίαν ἐνυπάρχει ἀνθρώπινος κατοικία, οὐχ' ἤττον ὀνομάζεται Δεβρέντ ὅπερ οὐδόλως δύναται νὰ πράξηται ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ, φαίνεται δὲ νὰ ἦνε παραφθορὰ τοῦ Ἄντανδρος, τότε μᾶλλον ὅτῳ ἐν ἐπιγραφῇ ἐντέτειχισμένη ἀνάποδα ἐν τινὶ τζαμίῳ τοῦ ἀμέσως πλησίον κειμένου χωρίου Ἄβγιλάρ ἀναφέρονται. Ἄντανδρος καὶ Πέλται ὡς γείτονες πόλεις, διχονοῦσσι περὶ ὁρίων. Ἐπειδὴ δὲ παρὰ τὸν ποταμὸν Μοναστίρ-Τσάι (ποταμὸς τῆς μονῆς) πλησίον τοῦ Ἄβγιλάρ εἶνε ὁμοίως ἡ τοποθεσία ἀρχαῖας τινὸς πόλεως, διὰ τοῦτο ὑποθέτω ὅτι τὸ Δεβρέντ εἶνε ἡ Ἄντανδρος, καὶ ἡ τοποθεσία τοῦ Μοναστίρ-Τσάι αἰ Πέλται. Ἡ Ἄντανδρος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (N. 26. VII, 42.) Σκύλακος (Περίπλους 96, καὶ τοῦ Στράβωνος (X, 470. XIII, 606, 612, 613.) Τὸ ἔδρανος καλύπτεται ὑπὸ θρυσιμάτων ἐλληνικῶν ἀγγείων, καθὼς καὶ μεσαιωνικῶν· ὅθεν φαίνεται ὅτι ἡ πόλις κατὰφυτο μέχρι τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων. Μέγα πλῆθος νομισμάτων ἀνευρίσκειται ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἀροτρίαν καὶ τὰ πλεῖστα τούτων εἰσὶ δωρικὰ, αὐτοκρατορικὰ νομίσματα, πρὸς τούτοις παρουσιάζονται καὶ πολυάριθμα νομίσματα μακεδονικῶν χρόνων· ἀργυρὰ νομίσματα τῆς Ἄντανδρου δὲν εἶνε σπάνια, εὐρίσκονται δὲ ἐπίσης χάλκινα νομίσματα ἐκ τοῦ μεσαιωνοῦ πολυπληθῆ. Ἐν Παπασλί καὶ Ἄβγιλάρ ἠγόρασαν πολλὰ νομίσματα εὐρεθέντα ἐνταῦθα, μεταξὺ δὲ τούτων ἐν ἀργυροῦν τετραδραχμὸν Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου ἀντὶ τεσσάρων φράγκων καὶ ἐν δίδραχμον Φιλίππου τοῦ Β' ἀντὶ 2 φράγκων. Ἡ συστῶρευσις τῶν χωμάτων φαίνεται ἐνταῦθα ὅτι οὐδμοῦ ὑπερβαίνει τὰ τρία μέτρα· ἀλλ' οὐχ' ἤττον ὑπάρχει ἐνταῦθα διὰ συστηματικῆς ἀνασκευῆς βεβαίως κατὰλλήλοτερον πεδῖον ἢ ἄλλοθι που τῆς Τρωάδος, τουτέστι τοῦ Ἰσκαρλί μετὰ τοῦ νέου Ἰλίου καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας τῆς Τρωάδος.

Ἐφθάσα τὸ Ἄβγιλάρ¹⁾ τὴν πρώτην μ.μ. Τοῦτο τὸ χωρίον κεῖται 144, 2 μέτρα ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θκλάσσης. Ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα ἐπιγραφὴ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τεῖχος τοῦ τζαμίου λέγει προσέτι ὅτι τὰ ὀνόματα ἀμφοτέρων τῶν πρὸς ἐξομάλυνσιν τῆς διχονοίας ἕνεκα τῆς ὀρθοτικῆς γραμμῆς ἐξ Ἀθηναίων προσκληθέντων δικιτητῶν ἦσαν Σατύριος καὶ Δημήτριος, καὶ ὅτι οὗτοι πρὸς γενικὴν εὐχαρίστησιν ἐχώρισαν τὰ ὄρια, συνεπέειχ τοῦ ὁποῖου ὁ λαὸς ἀνήγειρεν αὐτοῖς ἀνδριάντας καὶ βάρβα χαλκᾶ μετ' ἐπιγραφῆς. Ἐκ τινος δὲ ἄλλης μαρμαρίνης πλακῶς ἣτις φαίνεται νὰ ἦνε σῆμα τάφου ἀντέγραφεν τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν ἣτις πιθανῶς ἀνέγραψεν εἰς τὸν μεσαιωνικόν.

1) Τὸ ὄνομα τούτου τοῦ χωρίου εἶνε κυρίως Ἐβγιλάρ, ὅπερ σημαίνει Θερευτῆς· ἐν τούτοις κοινῶς καλεῖται, «Ἄβγιλάρ» πρὸς διάκρισιν τῶν δύο ἄλλων τῶν γειτονικῶς κειμένων χωρίων «Ἐβγιλάρ».

ΜΗΤΡΩΕΡΜΑΙΟΥ
ΧΑΙΡΕ
ΦΙΛΙΣΤΑΕΠΙ
ΞΤΡΑΤΟΥ

Ἐν τινι πηγῇ αὐτόθι εἶδον ἐντετειχισμένον τεμάχιον μακμάρου μὲ ἀνά-
γλυφον ὅπερ πικριστῆ δύο καθήμενα πρόσωπα, ὧν τὸ ἐν ἐγείρει ἐν ζῶον,
ἔτω; πτηνόν· πρὸς δὲ τὰ δεξιὰ ἵσταται ἀνὴρ τις ὅστις φαίνεται κρατῶν ἐν
τῇ χειρὶ κύπελλον.

Ἄν καὶ πλεονάζῃ ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς, κατοικοῦσιν ὅμως πλεῖστοι
Ἕλληνες εἰς τὸ Ἀβγιλᾶρ, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ ἔμπορος ἐλαίου Μιχαὴλ
Καζάκης εἶνε ὁ πλουσιώτατος καὶ ἐπιφανέστατος. Πάντες δὲ κατὰγονται
ἐκ Λέσβου. Φημίζοντες δὲ οἱ Λέσβιοι Ἕλληνες ὡς οἱ πικνουργότατοι ἔμ-
ποροὶ τοῦ κόσμου· εἰς ἀπόδειξιν τούτου ἀναφέρουσιν ὅτι εἰς τὰς πόλεις
τῶν ὁποίων τὸ ἐμπόριον εὐρίσκεται εἰς χεῖρας τῶν Λεσβίων οὐδέποτε εὐ-
ρίσκεται Ἰουδαῖος. Πάντες οἱ Ἕλληνες τῆς μικρᾶς Ἀσίας πάσης τάξεως,
ἔχουσι θερμὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἶνε τῶ ὄντι συγκινητι-
κὸν νάκούη τις αὐτοὺς δμιλοῦντας μετὰ δακρύων ἐν τοῖς ὀρθοκλιμοῖς περὶ
τῆς ἀγάπης αὐτῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα τὴν ὁποίαν αὐτοὶ ὀνομάζουσι
προσφιλή μητέρα, καίπερ οὐδέποτε ἐπισκεφθέντες αὐτήν. Πάντες ἔχουσι
τὴν ἐνθουσιωδεστέρην ἐλπίδα ὅτι στρεφόμενων τῶν τροχῶν τῆς τύχης θὰ
ἔλθῃ ἡμέρα ἣτις δὲν δύναται ἦνε μακρὰν κατὰ τὴν ὁποίαν πᾶσαι αἱ με-
γάλα ἐπαρχίαι τῆς μικρᾶς Ἀσίας θὰ προσκατηθῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα,
τὴν ὁποίαν αὐτοὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν καὶ ὥραν μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπι-
ποθοῦσι. Λέγουσι δὲ, «ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες εἴμεθα λίαν φιλόπονοι ἄνθρωποι·
οἱ Τούρκοι ὅμως οὐδόπως ἐργάζονται καὶ εὐρίσκονται πάντοτε εἰς χρημα-
τικὰς περιπετείας, ἡμεῖς δὲ δανείζομεν αὐτοῖς μὲ ὑπερόγκους τόκους ἐπὶ
ὑποθήκῃ τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν ἀγρῶν τῶν μὴ ἀπκλασσομένων· δὲ τῶν
ὑποθηκῶν κηθιστῶμεν αὐτοὺς ἐκπροθέσμους καὶ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον
μεταδραίνει ἢ περιουσία τῶν ὀλίγων κατ' ὀλίγον εἰς τὰς ἡμετέρας χεῖρας».
Ἐκτὸς τούτου μειοῦνται οἱ Τούρκοι πολὺ ταχέως. Ἐν π. χ. παρατηρή-
σαμεν τὴν Σμύρνην, αὕτη εἶχεν ἀκόμη πρὸ 35 ἐτῶν 80,000 Τούρκους
καὶ 8,000 Ἕλληνας, ἐνῶ σήμερον ἀριθμεῖ μόνον 23,000 Τούρκων καὶ
76,000 Ἑλλήνων· εἰς ὅλας τὰς πόλεις εὐρίσκει τις ὁμοίαν ἀναλογίαν· καὶ
ἐν ταῖς χωρίοις μειοῦνται οἱ Τούρκοι, ἀλλ' ἦττο ταχέως.

Οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες ἐκδηλοῦσι τὰς ἐνθουσιώδεις ἐλπίδας τῶν διὰ τῶν
εἰκόνων, δι' ὧν κοσμοῦσι τὰ καταστήματά τῶν. Ἐν τῶ μέσῳ βλέπει τις
τὸν βασιλέα καὶ τὴν βασίλισσαν τῆς Ἑλλάδος, πέριξ δὲ ὑπάρχουσιν ἐν εἴ-
κοσι τέσσαρσιν ἢ καὶ πλειοτέροις κύκλοις τὰ ὀνόματα τουρκικῶν ἐπαρχιῶν,
ἢ μεγάλων πόλεων, π. χ. Σάμος, Χίος, Κρήτη, Σμύρνη, Ῥόδος κτλ.
Ἐπειδὴ ὁμιλῶ περὶ τοῦ χωρίου Ἀβγιλᾶρ πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι ἐν-

ταῦθα ὑπάρχουσιν ἔτι δύο χωρία ὀνόματι Ἐβγιλᾶρ, δηλ. τὸ ἐν οὐχὶ μα-
κρὰν τοῦ Μπεϊραμίτς, ὁπόθεν συνήθως γίνεται ἡ ἀνάγκαις τῆς Ἰδης, καὶ
δεύτερον ἐν τῶ διαιμερίσματι τῶν μεταλλείων ἀνατολικῶς τοῦ Ἀδραμυτ-
τίου. Ἡ ἐντεῦθεν ἀπόστασις τοῦ Μπεϊραμίτς εἶνε μόνον ὀκτὼ ὥρων, ἔπτα
δὲ ὥρων μέχρι τοῦ Ἐβγιλᾶρ κατὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ἰδης.

Ἡ ἔκτασις τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐν τῶ Μοναστήρ-Τσαὶ τὴν ὁποίαν ἐγὼ
ἐκλαμβάνω ὡς τὰς Πελάτας εἶνε μόνον μικρὰ καὶ καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα
ἢ ἐκεῖ συσσωρεύσεις τῶν χωμάτων, εἶνε πολὺ μικρὰ καὶ μόλις ἔχει βῆθος
ἐνὸς ποδός.

Ἐφιπποὶ μετέβημεν ἀπὸ τοῦ Ἀβγιλᾶρ εἰς τὰ θερμὰ λουτρά, ἅτινα
κεῖνται κατὰ τὴν πεδιάδα τοῦ Ἀδραμυττίου, πλησίον τῆς παραλίης καὶ
ὀνομάζονται Λούγια Χαμάμ πρὸς διάκρισιν τῶν ἀρτίως περιγραφέντων
λουτρῶν τοῦ Λύγια Χαμάμ. Ἄλλ' οὔτε ἡ λέξις Λύγια, οὔτε ἡ Λούγια εἶνε
τουρκικαί, καὶ ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ γλώσσῃ εὐρίσκωμεν τὴν ἐτυμολογίαν τῶν.

Ἐνταῦθα διατηρεῖται ὁ λουτρῶν εἰς καλλιτέραν κατὰστάσιν καὶ ἐπι-
σκέπτονται αὐτὸν πολλοί· συνίσταται ἐξ ἐνὸς κωνοειδοῦς οἰκοδομήματος
ἔχοντος τετράγωνον λεκάνην ἐν τῶ μέσῳ. Δύο πηγαὶ ἀναβλύζουσι ταύ-
τοχρόνως εἰς τὴν λεκάνην διὰ σωλήνων, οἵτινες κεῖνται ὁ εἰς ὑπὲρ τὸν ἄλ-
λον. Ἡ ἄνω πηγὴ εἶνε ψυχρὰ καὶ ἔχει θερμοκρασίαν 14⁰ Κ. ἡ δὲ κάτω
θερμὴ καὶ ἔχει 52 1/2⁰ Κ. Ὁ διευθυντὴς τοῦ λουτροῦ μ' ἐβεβίωσεν ὅτι
ἡ θερμὴ πηγὴ ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως ὅπου ἀναβλύζει διὰ τοῦ μικροῦ σι-
δηροῦ σωλήνος εἰς τὴν λεκάνην ἔρχεται ἐκ τῆς γῆς· ἐν τούτοις δὲν ἠδυ-
νήθη νὰ συνεννοηθῶ μὲ αὐτὸν περὶ τῆς ἰαματικῆς δυνάμεώς τῆς. Ὅτι
ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα ἔτι περισσύτεραι θερμοὶ πηγαὶ ἀποδεικνύεται ὑπὸ τῆς
ὑπάρξεως πληθῶδους λουτροῦ εἰς ἀπόστασιν τριάκοντα μέτρων ἐντὸς τοῦ
λειμῶνος· συνίσταται δὲ ἐξ ἐνὸς μικροῦ ἐπιπέδου τέλματος, ἔχοντος διά-
μετρον περίπου τριῶν μέτρων καὶ ἔχει θερμοκρασίαν 37 1/2⁰ Κ. Τοῦτο τὸ
πληθῶδες λουτρὸν μοὶ παρέστησαν, ὅτι ἐμπεριέχει θαυμασίους ἰαματικὰς
ιδιότητας καὶ εἶνε ἰδίως θεραπευτικὸν τῆς ποδάγρας καὶ τῶν ρευματι-
σμῶν. Πράγματι δὲ ἀποδεικνύεται ἡ ἰαματικὴ του δυνάμεις διὰ τῶν εἰς
τοὺς κλώνους τῶν τοῦτον τὸν λουτρὸν περικλαζόντων πλατάνων ἀνηρ-
τημένων ἀναθημάτων, ἅτινα συνίστανται ἐκ ῥακῶν χιτώνων καὶ ἄλλων
ὑφασμάτων. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ παράδοξα ἀναθήματα ἐκ τῶν ὁποίων
ἠρίθμησα 150, ἀνηρτήθησαν ὡς μὲ διαβεβίωσεν ὁ διευθυντὴς τοῦ λου-
τροῦ ὑπὸ τῶν ἀσθενῶν ἀμέσως, μετὰ τὴν ἐπίτευξιν τελείας ἀναρρώσεως.
Ἄν λοιπὸν ἀποδίδεται εἰς τοῦτον τὸν πληθὸν τοιαύτη θαυμασιὰ ἰαματικὴ
δυνάμεις τότε πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν βεβαίως, ὅτι τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ
εἰς τὴν ἀμέσως ἐκεῖ πλησίον εὐρίσκομένην θερμὴν πηγὴν. Ἐπειδὴ ὅμως
ἀμέσως πλησίον δὲν ὑπάρχει χωρίον, διὰ τοῦτο οὐδαμῶς πρέπει νὰ πα-
ραδεχθῶμεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι σωρηδὸν συβῆρουσι πόρρωθεν ἀπλῶς μόνον

ὄπως λουσθῶσιν εἰς θερμὸν λουτρόν· ὅτε ἐγὼ εἰσῆλθον, ἦσαν καθόσον ἐν-
θυμοῦμαι μάλιστα ἐξ ἄνθρωποι εἰς τὴν λεκάνην τοῦ λουτροῦ. Οὐχ ἤττον
φκίνετκι, ὅτι τοῦτο τὸ λουτρόν ἐφημίζετο καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς πολὺ
διότι τὰ μεγάλα γενουήνσια ἐρείπια ἄτινα βλέπει τις ἐνταῦθα ἀποδει-
κνύουσι τὴν ἐν τῷ μεσαιῶνι σπουδαιότητα καὶ σημαντικότητα του.

Ἐπειδὴ τὸ ἔδαφος ἐνταῦθα εἶνε ἐλώδες, διὰ τοῦτο ἀυξάνει ἡ πρότχωσις
πολὺ τυχέως· διὰ τῶν κατκακισμάτων τῶν φυτικῶν οὐτιπὼν, οὕτω δὲ τὰ
πλεῖστα τῶν γενουήνσιων τειχῶν, ἄτινα βεβήκως εἶχόν ποτε ὑψηλὰ ὑπὲρ
τὴν γῆν μάλιστα νῦν ὑπερέχουσιν αὐτῆς καὶ μέλλουσι τέλειον νὰ κατκακλυ-
φθῶσι.

Τοῦτο τὸ Λούγικ Χαμῆμ κεῖται ἐν τῷ λειμῶνι εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ
κωνοειδοῦς λόφου τοῦ ὀνομαζομένου Λουγκτέπεσι ἢ Λουγκτέπεσι περίπου
50 μέτρων ὑψηλοῦ, ὅστις εἶνε κατάρυτος μὲ πύκκας. Ἄλλ' ἄρα γε δὲν
ἔφερε ποτε ὁ λόφος οὗτος τὸ ὄνομα Πλάξ καὶ δὲν ἔκειτο ἡ Θήβη τοῦ
Ἡετίωνος, ὁ γενέθλιος τόπος τῆς Ἀδραμύχης εἰς τοὺς πρόποδας αὐτοῦ
ἐντὸς τοῦ λειμῶνος, ὅθεν ἔλαβε τὸ ἐπίθετον Ἰποπλακίη ὅπερ φέρεται καὶ
πρὸ Ὀμήρω;

Ἐνθ' ἀλοχας πολὺδωρος ἐναντίη, ἤλθε θεόσσα
Ἀδραμύχη, θυγάτηρ μεγαλήτορος Ἡετίωνος,
Ἡετίωνος ὅς ἐναίεν ὑπὸ Πλάκω ὑληέσσῃ,
Θήβη ὑποπλακίη Κιλίεσσ' ἀνδρεσσὶν ἀνάσσων.
τοῦπερ δὴ θυγάτηρ ἔχεθ' Ἐκτορι χαλκορουσίη. 1)

Εἰκάζω δὲ τοῦτο ἐπειδὴ ὑπάρχουσι λόγοι ἀναγκάζοντές με νὰ παραδε-
χθῶ ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ θέσει ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πρέπει νὰ ὑπῆρξεν
ἀποικία καὶ διότι ἐκτὸς τούτου καθ' ὅλην τὴν πεδιάδα τοῦ Ἀδραμυττίου
οὐδεὶς ἄλλος μονήρης λόφος ἢ βουνὸν ὑπάρχει. Αὕτη ἡ πικντέλης ἔλλειψις
τοιούτου τινὸς λόφου ἢ ὄρους φκίνετκι ἐπιβεβαιωμένη καὶ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος
(XIII, 614) ὅστις μεταθέτει πολὺ ὀρθῶς τὴν Θήβην εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ
Ἀδραμυττίου, ἀλλ' ὀρθολοφικῶς εἰς ἄλλην τινὰ θέσιν, διότι λέγει ὅτι
ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει οὔτε Πλάκος οὔτε Πλάξ τις οὔτε ὑπερκείμενον δάτος.
Ἄν δὲ, ὡς μοι φκίνετκι πιθανώτατον ὁ δαπώδης οὗτος λόφος εἶνε ἡ Ὀμη-
ρικὴ Πλάκος ἐλίεσσα, καὶ ἡ Θήβη ἔκειτο εἰς τοὺς πρόποδας αὐτοῦ, καὶ
ἀπ' αὐτοῦ ἔλαβε τὸ ἐπίθετόν της, τότε ἔνευ ἀμφιβολίας τὰ ἐρείπια τῆς
περιφήμου ταύτης πόλεως εἶνε τεθαμμένα ὑπὸ τὸ ἐλώδες ἔδαφος τούτου
τοῦ λειμῶνος. Ἄλλ' αἱ δαπάναι ἀνσκαφῆς ἤθελον εἶναι πολὺ μεγά-
λα, ἐπειδὴ ἤδη δακτύλους τινὰς ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν ὑπάρχει ὕδωρ, καὶ
θὰ ἐχρειάζοντο ἰσχυρόταται ἀντλίας δι' αἵματος.

Ἐντὸς πέντε λεπτῶν τῆς ὄρας ἀπὸ τοῦ Λούγικ Χαμῆμ διήλθον τὴν
ποταμὸν Γουρελιότσια, τοῦ ὁποίου ἡ ἔτυμολογία μοι εἶνε ἀνεξήγητος· τὸ

1 Ἰλιάς VI 394—398.

ὄνομα δὲν εἶνε τουρκικόν, φαίνεται δὲ ὡς ἰταλικόν. Ὀλίγον τι περαιτέ-
ρω ἀνατολικῶς διήλθομεν τὴν μέγαν ποταμὸν Κιζίλκεδζιλι, ὅστις ἔχει
0,90 μ. βῆθος, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ ὁποίου εὐκόλως ἀναγνωρίζομεν
παραθρογὸν τοῦ ὀνόματος Κίλλος. Παρὰ τὸν ποταμὸν τοῦτον ἔκειτο ἡ
πολις Κίλλα ἧτις ἐπίσης εἶχεν ὀνομαστὸν νῆον τοῦ Ἀπόλλωνος Σμιν-
θέως:

Κλῶθι· μευ, ἀργυρότοξ', ὁ Χρύστην ἀμφιέδηκας
Κίλλαν τε Ζαθήην, Γενέδοιό τε Ἴφι ἀνάσσει,
Σμινθεῦ, εἴ ποτέ τοι χαρίεντ' ἐπὶ νηὸν ἔρεψα,
ἢ εἰ δὴ ποτέ τοι κατὰ πύονα μηρὶ ἔκηκ
ταύρων ἢδ' αἰγῶν, τότε μοι κρήνην ἐέλωρ'
τίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεισιν. 4)

Τοῦτο ἐπιβεβαιῶται ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (XIII 612) ἐπὶ τῶν χρόνων
τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε παρὰ τοῦτον τὸν ποταμὸν θέσις εἰσέτι ὀνομαζομένη
Κίλλα, μετὰ ναοῦ τοῦ Κιλλαίου Ἀπόλλωνος. Ὁ Στράβων προσθέτει (XIII,
613) ὅτι πλησίον τούτου τοῦ ναοῦ ὑπῆρχεν ὁ μέγας τύμβος τοῦ Κίλλου.
Ἐάν οὗτος ὑπῆρχεν ἔτι, τότε θὰ ἠδυνάμεθα εὐκόλως νὰ εὑρωμεν τὴν
τοποθεσίαν τῆς πόλεως Κίλλας καὶ τοῦ ναοῦ αὐτῆς. Οὗτος ὁ τύμβος
ὅμως ἀπεπλύθη καθ' ὄλοκληρίαν ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Κίλλου, ὅστις διηνε-
κῶς ἀλλάσσει τὴν κοίτην του, καὶ ἐκάλυψε τὴν πεδιάδα ἐπὶ πολλὰ χι-
λιόμετρα διὰ στρωμάτων λίθων οὕτω πυκνῶν, ὥστε ἡ καλλιέργεια εἶνε
ἐκεῖ σχεδὸν ἀδύνατος. Ὅθεν τὰ ἐρείπια τῆς Κίλλας καὶ τοῦ ναοῦ κεῖν-
ται ἴσως τεθαμμένα εἰς μέγα βῆθος ὑπὸ τὰς προσκλύσεις τοῦ ποταμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Κίλλου ἦλθον ἐντὸς ἡμισείας ὄρας εἰς τὸν ποτα-
μὸν Ζεῖτουνλί-Γασαί, οὕτω πως ὀνομαζόμενον ἀπὸ τῆς εἰς τὴν τουρκικὴν
μεταρρασθείσης ἀραβικῆς λέξεως «Zeitoun» ἐλαϊοδένδρον). Οὗτος ὁ πο-
ταμὸς ὅστις εἶνε ἔτι μεγαλειότερος τοῦ Κίλλου ἀλλάσσει ὁμοίως διηνεκῶς
τὴν κοίτην του· μάλιστα εἰς ἔκτασιν πολλῶν χιλιομέτρων δὲν βλέπομεν
οὐδ' ἐνταῦθα ἄλλο τι ἢ ἀπεξηραμένην κοίτην ποταμοῦ πλήρη κροκαλῶν
καὶ συμπάρεσυρε τὸ βεῖμα ἐκ τῶν ὀρέων Ἡ κάτω πεδιάς τοῦ Ἀδραμυττίου
εἶνε ὅλως ἐξεσκαμμένη ὑπὸ τῶν διαρῶν κοιτῶν τοῦ ποταμοῦ, μεταξὺ
τῶν ὁποίων βλέπομεν τῆδε κλειστὴ μικρὰ τεμάχια γῆς, τὰ ὁποῖα ἐξέ-
χουσιν ὡς δάσεις· καὶ εἶνε κατάρυτα μὲ ἀγριοδάρνας καὶ πλατάνους.
Ἐνταῦθα φυσικῶς οὔτε κλὴν δύναται τις νὰ σκερθῇ περὶ καλλιέργειας.

Ἡ Λυρνητσός,¹ ἢ Ἀστυρα,² τὸ Ἀδραμύττιον³ καὶ ὅσαι ἄλλαι πόλεις
ἔτι ἔκειντο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐν ταύτῃ τῇ πεδιάδι ἴσως κεῖνται τε-
θαμμένα ὑπὸ τὰς ἐπιχώσεις τούτου τοῦ ποταμοῦ. Ὅθεν εἶνε ἐντελῶς

1 Ἰλιάς I, 37—42.

2 Ἀναφέρεται ἐν τῇ Ἰλιάδι: II, 691 XIX, 60 XX, 92, 491 Στράβων XIII, 612.

3 Στράβων XIII, 613. 4 Ἀπόλλων XIII, 603, 611—614.

άνωρελές νά άνερευνήση τις τὰς τοποθεσίας των, διότι ἐπὶ οὐδενὸς τῶν τῆν πεδιάδα περιβαλλόντων ὑψωμάτων εὐρίσκει τις οὔτε τὸ ἐλάχιστον ἔχνος ἀνθρωπίνης τινὸς κατοικίας.

Κατὰ τὴν ἕκτην ἐσπερινὴν ὥραν ἔφθασα εἰς Ἀδραμύττιον, ὅπερ ἔχει 12,7 μέτρα ὕψος ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης καὶ ἀπέχει 1 ἴσῳ ὥραν τῆς παραλίας. Ἡ πόλις ἔχει καλὸν ἐμπόριον ἐξαγωγῆς ἰδίως ἐλαίου Ὑπερέχει δὲ ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς, ἐνυπαρχουσῶν 4,000 τουρκικῶν οἰκιῶν καὶ μόνον 200 ἑλληνικῶν. Σχεδὸν δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες εἶνε Λέσβιοι. Ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων πηγῶν εἶρον σημειωμένον τὸ ἔτος 1101 τῆς Ἐγείρας ἦτοι 1685 μ. χ. καὶ αὕτη εἶνε περίπου ἡ χρονολογία τῆς ἰδρύσεως τῆς πόλεως. Παραδόξως οὐδεμία παράδοσις ὑπάρχει ἐνταῦθα περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀρχαίου Ἀδραμυττίου, τινὲς δὲ φρονοῦσιν ὅτι ἔκειτο πλησίον τῆς ἀκτῆς καὶ ἐκαλύφθη ὑπὸ τῶν πλημμυρῶν τοῦ ποταμοῦ· αὕτη φαίνεται βεβαίως ἡ ὀρθὴ εἰκασία, ἀλλ' ἰσχυρίζονται ὅτι ἔκειτο ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν ὑψωμάτων. Ὡς ἤδη ὅμως ἀνέφερον ἐπὶ οὐδενὸς τούτων τῶν ὑψωμάτων ὑπάρχει ἔχνος οὔτε τειχῶν, οὔτε θραυσμάτων ἀγγείων. Τὸ Ἀδραμύττιον ἔχει ἀφθονίαν ὕδατος, διότι ἐνταῦθα ὑπάρχουσι πλεῖστα πηγαί· ἐκτὸς τούτου διασχίζεται ἡ πόλις ὑπὸ δύο μικρῶν ποταμῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστος διέρχεται μίαν τῶν κυριωτέρων ὁδῶν. Αὗται αἱ ὁδοὶ εἶνε περραγμέναι ὑπὸ χώματος καὶ ἐπομένως ἀνὰ ἐκάστην πλευρὰν ὑπάρχει πεζοδρόμιον ἔχον πλάτος 3—3,30 μέτρων. Ὁ μεγαλειότερος ποταμὸς Ἀδραμύτ-Γοσι ὀνομαζόμενος ἔχει μόνον 4,5 μέτρων πλάτος, ἀλλ' ἡ κοίτη του ἠρύνθη εἰς τὸ διπλάσιον πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῶν πλημμυρῶν. Ὅπως καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς τῆς Πομπηίας διαβαίνει τις καὶ ἐνταῦθα τὰς ὁδοὺς τῶν ποταμῶν ἐπὶ πέντε μεγάλων ἐπιπέδων λίθων, οἵτινες χρησιμεύουσι ἀντὶ γερυρῶν. Ἐπειδὴ δ' αἱ ὁδοὶ δὲν φωτίζονται, διὰ τοῦτο οἱ ἀνθρώποι περιπατοῦσι τὴν νύκτα φέροντες φανούς χαρτίνους, καὶ φαίνονται εἰς τὸν νεωστὶ ἔλθόν· α ξένον ὡς περιπλανώμενα φάσματα. Ἐνταῦθα ὑπάρχουσι πολλαὶ φωλαὶ πελαργῶν. Ὁ πελαργὸς χρεωστεῖ τὴν σημασίαν ἣν ἔχει ἐν τῇ φυσιογνωμίᾳ τῆς χώρας· ἰδίως εἰς τὴν λατρείαν ἣν ἀπολαμβάνει· αὕτη ἡ λατρεία ὅμως εἶνε τόσον μεγάλη ὥστε ἐν πάσῃ τῇ χώρᾳ ἰσχύει ὡς ἀπαραβίαστος, καὶ ἡ παρουσία του θεωρεῖται ὡς καλὸς οἰωνός. Τὸ κατὰ τὴν Ἀγίαν Γραφὴν ὄνομα τοῦ πελαργοῦ Χασιδὰ σημαίνει κατὰ τὸν Ῥοζενμύλλερ «εὐσεβής». Ἀλλ' ἐκ μίσους ἐναντίον τῶν Τούρκων, οἵτινες τρέφουσι εἶδος λατρείας πρὸς τοὺς πελαργούς ὀνομαζοῦσιν αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες ὡς ἤδη ἀνέφερον «τὰ ἱερά πτηνὰ τῶν Τούρκων» καὶ δὲν ἐπιτρέπουσιν αὐτοῖς νά κτίσωσι φωλαὰς ἐπὶ τῶν οἰκιῶν των.

Κατὰ μετάφρασιν Π. Γ. Καστρομένου

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΕΙΣ ΤΑ ΠΕΡΙ ΓΛΩΣΣΟΜΑΘΕΙΑΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ *

Δυσχερές τὸ ἐλέγχειν, ἔτι δὲ δυσχερέστερον παρ' ἡμῶν, διότι οἱ ἐλεγχόμενοι φρονοῦσιν ὅτι ἀντὶ πάτης θυσίας, ὀφείλουσι νά δικαιολογηθῶσι. Τοῦτο συνέβη ὅτε ἠθελήσαμεν νά ἐλέγξωμεν τὰ ἡμικρημένα τοῦ κ. Λαμπρῆλου καὶ τοῦ κ. Παπαζῆ. Ἀμφότεροι ἠθελήσαν ἀντὶ πάτης θυσίας, νά δικαιολογηθῶσιν· ἀλλ' αἱ δικαιολογίαι των ἔτι μᾶλλον ἡμικρημέναι ἐλέγχονται. Ἡμεῖς ἐνταῦθα θέλομεν περιορισθῆ μόνον εἰς τὴν οὐσίαν. Καὶ δὴ πρῶτον πρὸς τὸν κ. Παπαζῆν, ὅστις καὶ πρῶτος ἠθελήσθη ν' ἀπολογηθῆ.

α'.) Γράψαντες ὅτι ὁ πειρώμενος διὰ μόνης τῆς Γραφῆς· νά λύσῃ τὸ ζήτημα περὶ τῆς γλώσσης ἣν ἐλάλει ὁ Ἰησοῦς ἀποτυγχάνει, δικαιοδοῦμεν τὸν κ. Π. ὅτι οὐχὶ αὐτόν, ἀλλὰ τὸν κ. Α. εἶχομεν ὑπ' ὄψιν. Ἡ δικαιοδοσία αὕτη πιστεύομεν καθιστᾶ, πᾶσιν ἄλλην συζήτησιν περιττὴν περὶ τούτου.

β'.) Ἀσχάλλει ὁ κ. Π. διότι ἐγράψαμεν ὅτι αἱ παραπομπαὶ αὐτοῦ ἐδημοσιεύθησαν κακῶς καὶ ἐσφαλμένως. Ἀλλ' εἰς βεβηλίωτιν τῶν ἡμετέρων λόγων ἀνγκράφομεν τὰ ἐξῆς. Ἐν σελ. 360 (Παρκστ. τόμ. Δ') παραπέμπει εἰς *Eusebium* 133, 171 καὶ πλέον οὐ. Διὰ τὸν γινώσκοντα ὅτι ὁ Εὐσέβιος ἐγραψεν ὅλους τὸμους, Ἱστορίας, Χρονολογίας, Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς, Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως, βίου Κωνσταντίνου, καὶ ἄλλ., ἡ παραπομπὴ «Euseb. 133, 171» οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ ὅτι ὀφείλει τις χάριν τοῦ κ. Π. νά ἀναλάβῃ μεθ' ὑπὸ μόνης τὴν φυλλολογίαν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τούτου συγγραφῆς. Ὑποθέτομεν ὅτι παραπέμπει εἰς τὴν Ἱστορίαν, ἀλλ' ὄφειλε ν' ἀνγκράψῃ κεφάλαιον καὶ βιβλίον καὶ οὐχὶ νά γράψῃ ἢ ἀντιγράψῃ δύο ἀριθμούς — Δεύτερον ἐν ἀρχῇ τῆς σελ. 370, παραπέμπει, ὅπως δεῖξῃ ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς σάσαι πρὸς ἀλλοεθνεῖς, εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων Ε', 33· ἀλλὰ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο οὐδὲν ἄλλο ἀνγκινώσκουμεν ἢ ὅτι οἱ δὲ (ἀκροαταὶ τοῦ Παύλου) διεπρόνοντο καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς» οὔτε δὲ παρακατιόντες εὐρίσκειται σχετικὸν πρὸς τὸ θέμα. — Τρίτον· εἰς τὴν αὐτὴν σελ. παραπέμπει εἰς Πραξ. ΚΑ'. 47. Ἄς μὴ θεωρήσῃ ὁ ἀνγκινώστης, ἀν δύνανται, ἀφοῦ μᾶθῃ ὅτι τοιοῦτον χωρίον δὲν ὑφίσταται, διότι τὸ ΚΑ'. κεφ. 40 στίχ. ἔχει. — Τέταρτον· ἐν σελ. 372 λέγων ὅτι ἡ Π. Δ. ἦν μεταγλωττισμένη εἰς τὸ ἀρχαϊκὸν καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνεγίνωσκεν αὐτὴν οὕτω, παραπέμπει εἰς τὸ τοῦ

* Ἰδ. «Παρνασσὸς» τόμ. Δ' (1880) σελ. 357, 477, 849. τόμ. Ε' (1881) σελ. 672, 804 (Πρόβ.) καὶ τοῦ παρόντος τ' τόμου σελ. 347).

Ματθ. α' Ἰωτκ ἐν ἡ μίαι κερκίαι οὐ μὴ πκρέληθι ἀπὸ τοῦ νόμου». Ἄγνωστὸ φαίνεται ὁ κ. Π. ὅτι τὸ ἰωτκ ἰωδ) καὶ ἡ κερκία εἶναι τὰ ἐλάχιστα σημεῖα ἐν τῷ ἐ'ρατὰφ ἀλφκβήτω καὶ ὅτι ἡ ἀρχικὴ διὰ τῶν ἐβραϊκῶν ἐπίσης χερκκτῆρων γράφεται — καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ χωρίον ἐκεῖνο δὲν δύναται ν' ἀποδείξῃ οὐδόλως ἂν ἐνόει τὸ πρωτότυπον ὁ Ἰησοῦς ἢ τὴν ἀρχικὴν μετάρρασιν. — Ἄλλο· ἐν σελ. 372 πκρπήμεπει εἰς Φίλωνος Π Γάϊον καὶ προστίθησι τὸν ἀριθ. 1014, ὅστις οὐδόλως μᾶς ἐχρησίμευσε, διότι ἡναγκάσθημεν ν' ἀναγνώσωμεν ὁλόκληρα κεφάλαια. — Ἐπίσης ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι· λέγων ὁ κ. Π. ἀπροσποτίθησιν εἰς τὸν διδάσκλ. τὴν γνώσιν τῆς γλώσσης, ἣν ὁ διδασκόμενος λαὸς ἐνόει, ἥτοι τῆς ἀρχικῆς πκρπήμεπει εἰς Λουκ. ΚΑ'. 5, ὅπου ἀναγνώσκομεν «καὶ τινῶν λεγόντων περὶ τοῦ ἱεροῦ ὅτι λίθοις κκλοῖς κκοτόμηται, εἶπε». Ἐνταῦθα λοιπὸν οὐδεὶς λόγος περὶ τκύτης ἢ ἐκείνης τῆς γλώσσης· εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ μυρία ἡκουσε καὶ εἶπε τῆς Κ. Δ. καὶ πλέον οὐ. Δικτὶ ἔγινε ἡ πκρπκομπή, ἀγνωστοῦμεν. — Ἐτερον ἐν σελ. 375 πκρπήμεπει εἰς Α'. Κορ. 26 — 31. Ἄλλὰ ποῖον κεφάλαιον; Ὁ θέλων νὰ τὸ εὔρη ὀφείλει νὰ διέλθῃ ὁλόκληρον τὴν Α'. ἐπιστ. πρὸς Κορ. Μὴ ὑποθέσῃ τις ὅτι τὸ 26 σημεῖον κεφάλ. διότι ΚΓ'. κεφάλ. δὲν περιέχει καθόλου ἢ ἐπιστολή. — Ὁμοίως· ἐν σελ. 358 ποιούμενος λόγον ὁ κ. Π. περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου Ι. Χ. πκρπήμεπει εἰς Β'. Πέτρον, στ. 21. Περὶ κεφαλαίου οὐδεὶς πάλιν λόγος. Ἐκ δὲ τῶν 3 κεφαλαίων τῆς ἐπιστολῆς τὸ μὲν α'. καὶ β'. οὐδὲν περὶ τούτου σχετικὸν λέγουσιν ἐν σελ. 21, τὸ δὲ γ'. κεφ. οὐδ' ἔχει κλν στίχον 21. — Ἄλλο· ἐν σελ. 377 πκρπήμεπει εἰς Μάρκ. Ζ'. 82. Ἄλλὰ τὸ Ζ'. κεφάλ. τοῦ Μάρκουδὲν ἔχει πκρπὸς 37 στίχους μόνον εἰς ὅλας τὰς ἐκδόσεις τοῦ κόσμου, οὐδ' αὐτῆς τῆς ἐν 1806. Tivis W. Hassel, Coloniae, ἧς τόσον ἐπιχρότιως μνημονεύει ὁ κ. Π. — Τέλος· ἐν τῇ αὐτῇ ποιούμενος λόγον περὶ λέξεων μὴ ἐλληνικῶν πκρπήμεπει εἰς Ματθ ΚΖ'. 4. Ἄν δὲ λάθῃ τις ἀνὰ χεῖρας τὸν Ματθαῖον θ' ἀναγνώσῃ «λέγων (ὁ Ἰούδας), ἡμῶν πκρπκοῦς αἵμα ἀθῶν. Οἱ δὲ εἶπον, τί πρὸς ἡμᾶς, οὐ ὄψει». — Ποῦ οἱ λόγοι τοῦ Ἰούδα καὶ ποῦ ξένων λέξεις!

Μετὰ τὰ πκρπδείγματκ τκῦτκ ἀς κρίνῃ ὁ ἀναγνώστης, ἂν ἠδικήσωμεν τὸν κ. Π. γράψαντες ὅτι αἱ πκρπκομπὴ κακῶς ἐδημοσιεύθησαν καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου εἰς οὐδὲν χρησιμεύουσιν. Ἡμεῖς θὰ ἐπροτιμῶμεν ὀλιγωτέρως πκρπκομπὰς καὶ ἀκριβεστέρως· διότι λκνθάνονται οἱ νομίζοντες ὅτι ἡ ἀξιὰ τοῦ ἔργου τῶν αὐξάνει κατὰ τὸ πλῆθος τῶν πκρπκομπῶν.

γ.) Κκκίζει ἡμᾶς ὁ κ. Π. πκρπκηρήσαντος ὅτι κακῶς ἐτέθη τὸ ζήτημα

1 Σημειώτεον ὅτι πολλὰ ἀρχικώτατα ἐκδόσεις ἀκολουθοῦσι τὸ τοιοῦτον σύστημα τῆς διαρίσεως, κατὰ σειρὰν ἀριθμῶν ἀτελευτήτων. Παλαιὰ δὲ ἐπίσης συγγράμματα ἔχουσι τοιοῦτου εἴδους παραπομπὰς, ἣδη ἐκπεσοῦσης εἰς ἀχρησίαν διὰ τὴν μεθοδικωτέραν τῶν νέων ἐκδόσεων διαρίσιν.

περὶ τῆς γλώσσης, ἣν ὠμίλει ὁ Ἰησοῦς. Ἐπικναλαμβάνομεν ὅμως ὅτι ἐπειδὴ ἐν Παλαιστίνῃ ἐπεκράτει ἡ Ἀρχικὴ, ὠμίλει καὶ ὁ Ἰησοῦς τκύτην· ἐπειδὴ δὲ ἐλαλεῖτο καὶ ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἄλλαι ξέναι διάλεκτοι, δὲν δύναται νὰ ἐρισθῇ ποῖαν τούτων ὠμίλει ὁ Ἰησοῦς· μόνον δυνάμεθα νὰ συζητήσωμεν ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ὠμίλησε καὶ ἄλλην πλὴν τῆς ἀρχικῆς. Τὸ ἐν διὰ μὲν ὅμως διαφέρει τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ. Διὰ τοῦτο ἐλέγομεν ἐτέθη κακῶς τὸ ζήτημα. Τὰ δὲ συμπεράσματα τοῦ κ. Π. ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἠδύνατο ν' ἀναγνώσκη καὶ νὰ γράψῃ τὴν ἐλληνικὴν, (σχεδὸν φρονῶν τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῆς ῥωμαϊκῆς) εἶναι ἐξ ἐκείνων, ἅτινα κατασκευάζει ὁ νοῦς ἡμῶν, ὅταν ἀχαλίνωτος εἰς τὰς ὑποθέσεις ἀφεθῇ.

δ.) Περὶ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Σταυροῦ ματαιοπονεῖ ὁ κ. Π. θέλων ν' ἀποδείξῃ τὴν σειρὰν τούτου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ὀρθωτέραν ἐκείνου. Τὸ μόνον θετικὸν ἐνταῦθα εἶναι ὅτι οὐδὲν θετικὸν γνωρίζομεν, καὶ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ὀμολογῶμεν, οὐχὶ δὲ νὰ οἰκοδομῶμεν ἐπὶ ὑποθέσεων. Βεβαίως ὁ κ. Π. κατακρίνει πού ἡμᾶς ὅτι ἐπὶ πολλῶν ἀποφαινόμεθα, ὅτι εἶναι ζήτηματα οὐχὶ εὔλυτα, ἐρωτᾷ δὲ τί δεικνύουσιν αἱ ἀβεβαιότητες αὗται· ἡμεῖς ὅμως ἀπαντῶμεν· δεικνύουσιν ὅτι δὲν θέλομεν νὰ ἐπιδεικνύωμεν σοφίαν περὶ πάντων ἀποφαινόμενοι γνώμην μετὰ θετικότητος, διότι ὁ ἀληθὴς ἐπιστήμων ὀφείλει νὰ μὴ αἰσχύνηται τὸ ἀγνωστον νὰ λέγῃ ἀγνωστον, τὸ πιθανόν, πιθανόν καὶ τὸ ἀβεβαῖον ἀβεβαῖον. Ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου, καὶ ἂν ὁ κ. Π. ἢ ὁ κ. Α. μᾶς πείσωσιν ὅτι αὕτη ἢ σειρὰ τῶν ἐπιγραφῶν ἢ ἐκείνη εἶναι ἡ ἱστορικῶς ἀκριβὴς, πάλιν οὐδὲν ἀποδεικνύουσι περὶ τῆς μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπικρατήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν Παλαιστίνῃ.

ε.) Ἐπιμένει ὁ κ. Π. ὅτι τὸ χωρίον τοῦ Ἰωσήπου περὶ Ἰησοῦ εἶναι γνήσιον, ἐνῶ ἐπαναλαμβάνομεν, σήμερον δὲν εἶναι ζήτημα ἢ νοθεῖα του. Ὁ Ἰώσηπος ἦτο Ἰουδαῖος καὶ νομοδιδάσκαλος. Ἐγίνωσκεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς κατεδικάσθη εἰς θάνατον ὡς παραβάτης τοῦ θεοῦ νόμου, ὡς ἀντιποιηθεὶς θεότητα καὶ υἰότητα Θεοῦ. Πλὴν τούτου ἦτο Φαρισαῖος, δηλον ὅτι ἀσθηρὸς τηρητῆς ταῖς διδασκαλαῖς τῶν πατέρων. Γνωστὸν δὲ οἶον ἀγῶνα ἐχρειάσθη ν' ἀναλάβῃ ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς ἀσπόνδρους ἐχθροὺς Φαρισαίους. Πῶς ἠδύνατο αὐτός, Ἰουδαῖος, νομοδιδάσκαλος, Φαρισαῖος νὰ τολμήσῃ νὰ γράψῃ (καὶ ἂν ἦτο πεπεισμένος ἐσωτερικῶς) τοιαῦτα περὶ Ἰησοῦ; δὲν ἐκινδύνευε νὰ κατηγόρηθῃ εἰς τὸ Μ. Συνέδριον καὶ νὰ τιμωρηθῇ ἀσθηρῶς. Ὁ κ. Π. λέγει ὅτι ὁ Ἰώσηπος ἀποκαλεῖ τὸν Ἰησοῦν μόνον θαυματουργόν. Ἄλλὰ δὲν ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν φράσιν «εἶγε ἀνδρα (=ἄνθρωπον) αὐτὴν λέγειν χρῆν»; Δὲν νοεῖ ὁ κ. Π. ὅτι ἡ φρ. δηλοῖ ὅτι ὁ Ἰησοῦς δὲν ἦτο ἄνθρωπος; Ἀφοῦ λοιπὸν ἀρνεῖται ὑπὸ τύπον ἀμφιβολίας, ὅτι ἦτο ἀπλοῦς ἄνθρωπος, ἡμεῖς δὲν γνωρίζομεν τί ἄλλο δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ Θεός. Διὰ τὴν, ἐρωτᾷ ὁ κ. Π. ὁ Φιλίστρατος ὀνομάζει τὸν Ἀπολλώνιον θαυματουργόν καὶ μάγον πεπαιδευμένον. Ἄλλὰ τὸ θαυματο-

γός και μάγος παρασάγγας ὅλας ἀπέχει ἀπὸ τοῦ «εἰ χρὴ ἄνδρα αὐτὸν λέγειν». Καὶ τέλος, λίαν διάφορος ἡ θέσις τοῦ Φιλοστράτου ἀπέναντι τοῦ ἔθνους του τῆς θέσεως τοῦ Ἰωσήπου ἀπέναντι τοῦ ἰδίου ἔθνους και τῆς θρησκείας αὐτοῦ. Τέλος δὲ συνειθισμένος εἰς τὸ ὕφος τοῦ Ἰωσήπου ἀμέσως διαβλέπει τὴν διαφορὰν τοῦ ὕφους τοῦ μνημονευθέντος χωρίου Προστεθεῖστω δὲ ὅτι, διὰ ταῦτα, χειρόγραφα παλαιότατα ἀρχῆθεν, και νῦν πᾶσαι αἱ ἐκδόσεις αἱ νεώτεραι ἐνέκλεισαν τὸ χωρίον ἐν ὄβελοις.

ς.) Ἐν σελ. 677 ὁμολογεῖ ὅτι γράφων ὅσα ἔγραψε δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν σημιτολόγους, ὅτι δὲν ἐπαγγέλεται τὸν γλωσσολόγον και ἀνατολιστήν. Ἀλλὰ τό τε καλῆτερον θὰ ἔπραττεν ἀπέχων τῆς συζητήσεως τοῦ θέματος τούτου.

ζ.) Λόγους πολλοὺς δαπανᾷ ὁ κ. Π. ὅπως εἶπη ὅτι παρελάβομεν ιδέας και κρίσεις τοῦ Ῥενάν. Εἰς τοῦτο δὲ δὲν θέλομεν ἀπαντήσῃ, διότι ἐξέρχεται τοῦ θέματος, ἂν μὴ ἐκινδυνεύομεν νὰ φανῶμεν ἀναπολόγητοι. Οὔτε διανοήθημέν ποτε ν' ἀρνηθῶμεν τοῦτο, οὔτε ἄτοπον τὸ συμβουλευέσθαι τὸν Ῥενάν ἐνομίσσαμεν, και διὰ τοῦτο ὡς εἰς αὐτὸν παρεπέμψαμεν καθὼς και εἰς τοὺς ἄλλους, οὓς συνεβουλευθήμεν, παρεπέμψαμεν. Ἐλάχιστοι ἴσως ἀγνοοῦσιν ὅτι ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς μελέταις ὁ Ρ. εἶναι αὐτὸ τοῦτο ἀξίωμα και αἱ κρίσεις αὐτοῦ πάντοτε ἐπαναλαμβάνονται παρὰ τῶν ἀσιανολόγων. Ἀγνοεῖ ἴσως ὁ κ. Π. ὅτι οὐδεὶς μέχρι τοῦδε, οὔτε γάλλος, οὔτε γερμανός, ἔγραψε μίαν Ἱστορίαν τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν, πλὴν τοῦ Ρ. Αἱ γνώμαι αὐτοῦ ἄς ἐκείθεν παρελάβομεν εἶναι ἤδη παραδεγεγμέναι, οἱ δὲ ἀμφισβητήσαντες αὐτὰς συνετέλεσαν εἰς μείζονα βεβαίωσιν αὐτῶν διὰ τῆς συζητήσεως. Τοιούτου ὄντος τοῦ Ρ. ἐπειδὴ ἡμεῖς δὲν ἐπρόκειτο νὰ γράψωμεν συστηματικῶς περὶ ἀνατολικῶν γλωσσῶν πραγμάτων, ἀλλὰ ἐν ἄρθρῳ νὰ ὑποδείξωμεν τὰ ἡμαρτημένα τοῦ κ. Π. και κ. Α. περὶ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν και ἔθνων δὲν νοοῦμεν κατὰ τί ἡμάρτομεν συμβουλευθέντες τὸν κ. Ρ. ὅστις ἐπαναλαμβάνομεν εἶναι ὁ μόνος μέχρι τοῦδε γράψας συστηματικὴν Ἱστορίαν τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν. Οὔτε εἶχομεν ὑπ' ὄψιν, ὡς ὁ κ. Π. νομίζει τὴν πεπαλαιωμένην ἔκδοσιν τοῦ 1855, ἀλλὰ τὴν χθεσινὴν σχεδόν, τοῦ 1878, πέμπτην, ἐπισημειωμένην και ἐπιδιορθωμένην. Ὅτι δὲ αἱ ιδέαι, ἄς παρὰ τοῦ Ρ. παρελάβομεν, δὲν εἶναι σήμερον κτῆμα αὐτοῦ μόνου, ἀλλὰ τῆς ἐπιστήμης ἤδη, διότι ἐπεβεβαιώθησαν, μαρτυρεῖ ἡ καθημερινὴ ἐπανάληψις αὐτῶν παρὰ τῶν ἀσιανολόγων πάσης ἐθνικότητος· ὁ δὲ βουλόμενος νὰ πεισθῇ περὶ τούτου ἄς ἀναγνώσῃ τὰ συγγράμματα τῶν Δέλιτις, Λέψιους, Ἀσκολη, Σαχάου, Δίλμαν και εἴτινος ἄλλου, μηδὲ τοῦ Μασπερώ και Λενορμάν, οὓς μνημονεύει ὁ κ. Π., ἐξαίρουμένων, και τὸ περιοδικὸν τῆς *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*.

η.) Δὲν συζητοῦμεν πρὸς τὸν κ. Π. περὶ Χαλδαίων· πρῶτον διότι εἶναι

θέμα ὅλως διάφορον τοῦ ἀρχικοῦ, περὶ γλωσσομαθείας τοῦ Ἰησοῦ· και δεῦτερον διότι εἰς δυσχερῆ θὰ εὐρισκόμεθα θέσιν συζητοῦντες, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ κ. Π. ὁμολογεῖ ὅτι δὲν εἶναι ἀσιανολόγος. Διότι τῶν συζητήσεων δὲν εἶναι μόνον σκοπὸς τὸ ἀναγράψαι τὴν γνώμην ταύτου ἢ ἐκείνου τοῦ συγγραφέως· κατ' αὐτὴν τὴν μέθοδον και ἡμεῖς θὰ ἠκολυνώμεθα νὰ συζητήσωμεν μετ' ἰατρῶν—ἀλλὰ πρὸ πάντων οἱ συζητοῦντες νὰ νοῶσιν ἑαυτοὺς και ἑαυτούς. Ἐκ περισσοῦ ὅμως λέγομεν ὅτι οὐδὲν νέον εἶπεν ἡμῖν ὁ κ. Π. λέγων ὅτι οἱ Χαλδαῖοι δὲν εἶναι ἀρίαις καταγωγῆς ἀλλὰ τυρανικής. δύο εἰσιν, ὡς γνωστόν, οἱ μεγάλοι τῶν λαῶν βραχίονες· ἀριοι και σημίται· αἱ δὲ ὑποδικαιρέσεις αὐτῶν δὲν ἀλλάσσουν τὸν γενικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα. Οἱ δὲ Τυρανοὶ ἴ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀριοὶ λαός. Τίς ἀγνοεῖ ὅτι Τυρανοὶ λέγονται πολλάκις οἱ Μῆδοι ἐν τῇ ἀρχαιότητι; τίς δὲ ἠμφισβήτησε τὴν ἀρίαν τῶν Μῆδων καταγωγὴν; Αὐτὸς δὲ Μασπερώ, ἐν φέρει εἰς τὸ μέσον ὁ κ. Π. γράφει ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ α. . . «les peuples de race tourannienne, qui des marais de la Filande aux bords de l'Amour habitent encore aujourd' hui le nord de l' Europe et de l' Asie». Καὶ μετὰ τὰς μεγάλας τῶν λαῶν μεταναστεύσεις, σήμερον ἔτι, τίς ἄλλη φυλὴ κατοικεῖ τὴν Εὐρώπην και τὴν βόρειον Ἀσίαν εἰμὴ ἡ ἀρία; Μὴ τοὺς Ἀγγλοὺς και Γερμανοὺς και Ῥώσους εἶπέ τις ποτε καταγωγῆς σημιτικῆς; Ὡστε περιττὸν ἦτο ὁ κ. Π. νὰ ἀντιγράψῃ ὁραθὸν συγγραμμάτων τοῦ Λενορμάν ἢ τινὰ ἄλλον ἀπὸ τοῦ Μασπερώ.

θ.) Ἐν τέλει παρατηροῦμεν ὅτι ὅσα ὁ κ. Π. διὰ μακρῶν ἀναγράφει περὶ Εὐγενίου και Φριδερίκου και κ. Βαφειάδου και τῆς ἐφημερίδος *Λεολόγος* δὲν εἶναι ἀ πρόπος· συζητοῦντες ἄλλως δὲν πρόκειται νὰ ἀρχίσωμεν κουβέρτα ἀλλὰ μόνον νὰ λέγωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ κύρους τῆς ἐπιστήμης περιβαλλόμενα· τί και πῶς ὁ Εὐγένιος ὠμίλησε μετὰ τὸν Φριδερίκον και πῶς ὁ κ. Π. θὰ συνδιαλεχθῇ ἐν Τουρκίᾳ μετὰ τῶν φίλων του, οὐδόλως μέλει τῇ ἐπιστήμῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

ι.) Ἐν τινι ὑποσημειώσει ὁμολογεῖ ὁ κ. Π. ὅτι ἐλανθάσθη εἰπὼν ἀντὶ τῆς συριακῆς, Συριακῆν ἦτο, λέγει, lapsus calami.. Τὸ ἀληθέστερον ὅμως εἶναι ὅτι ἐν τῆς διατριβῆς τοῦ κ. Π. μαρτυρεῖται πλέον ἢ ἀπαξ φοβερὰ σύγχυσις και βαβυλωνία τῶν ἀνατολικῶν λαῶν και γλωσσῶν και ὀνομάτων.

ια.) Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διατριβῇ ἐζητοῦμεν ἐρμηνεῖαν τοῦ παραδόξου συμπεράσματος ὃ ὁ κ. Π. ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φράσεως οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς ὅτι δηλ. ὁ Ἰησοῦς ἀνεγίνωσκε τὰς γραφὰς ἐκείνας ἄς πᾶς ὁ Ἰσραὴλ ἀνεγίνωσκε» (ὡς εἰ ὑπῆρχον αἱ ἄλλαι Γραφαὶ) και κατὰ τί ἡ φράσις μόνη αὐτὴ συμβάλλεται εἰς τὸ θέμα περὶ πρωτοτύπου ἐβραϊκοῦ

ἴ Ὁ κ. Π. τὰ Touramenne κλ. τοῦ Μασπερώ μεταφράζει Τουράνιος και Τουραγινός!

τῶν Γραφῶν καὶ ἀραμαϊκῆς μεταφράσεως. Ἐπίσης ἐζητήσαμεν νὰ μάθωμεν σύγγραμμά τι ἢ φυλλάδιον ἀσσυριαστὶ ἢ συριστὶ γραφέν ἐπὶ Ἰησοῦ. Εἰς ταῦτα δ κ. Π. δὲν ἔσχε τὴν καλωσύνην νὰ ἀπαντήσῃ.

Μεταβιζόμεν ἤδη εἰς τὸν κ. Λαμπρόλλον.

ιβ.) Καὶ δ κ. Α. ὁμολογεῖ ἀμέσως ἐν ἀρχῇ, ὡς καὶ δ κ. Π. ὅτι δὲν ἠσκολήθη περὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλὰ ἀφοῦ δὲν ἠσκολήθησαν οἱ κύριοι περὶ τὰ τοιαῦτα τίς ἐβίκατεν αὐτοὺς νὰ γράβωσι;

ιγ.) Οἱ ἐν ταῖς Πράξεσιν ἀναφερόμενοι Κρήτες, λέγει δ κ. Α. δὲν εἶναι οἱ γνωστοὶ Ἑλληνες νησιῶται, ἀλλὰ οἱ Κρετῖμ ἢ Κερατῖμ. Πλὴν ὅμως τοῦ ἐπινοήσαντος αὐτὴν οὐδεὶς παραδέχεται τὴν γνώμην αὐτὴν. πάντες δὲ οἱ ἐρμηνευταὶ τῶν Πράξεων, Δεβέττε, Μάυερ κ.λ. οὐδὲ λόγου ἀξιούσιν αὐτὴν. Δὲν εἶναι ἡ μόνη φορὰ καθ' ἣν ἡ Κρήτη καὶ οἱ Κρήτες ἐν τῇ Ν. Δ. μνημονεύονται. Αὐταὶ αἱ Πράξεις (κζ'. 7) λέγουσιν «ἀπεπλεύσαμεν εἰς Κρήτην» καὶ «λιμένα τῆς Κρήτης» (αὐτόθ. 12) καὶ, «κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ» γράφει δ Παῦλος πρὸς τοῦτον (α'. 5) καὶ ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τοῦτον ἐπιγράφεται ἀρχῆθεν «τῆς Κρητῶν ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον» καὶ τέλος τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο «Κρήτες ἀεὶ ψεῦσται» ἐπαναλαμβάνει ἡ Κ. Δ. (Τίτ. α'. 12), εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ νοηθῶσιν ἄλλοι Κρήτες ἐν τῇ περὶ Πεντηκοστῆ περικοπῇ τῶν Πράξεων ἢ οἱ Ἑλληνες νησιῶται; Ἐπειδὴ τότε καὶ πάντοτε ὁ λαὸς τῆς Κρήτης ἦτο γνωστὸς καὶ ἐπίσημος, ἄσημοι δὲ οἱ Kreithim, βεβαίως ὁ Λουκᾶς δὲν ἤθελε ταυτίσῃ, ἐξελληνίζων τὸ ὄνομα, τούτους μὲ ἐκείνους· ἀλλὰ καὶ ἂν ἐπήρχετο αὐτῷ ἡ παράδοξος ἰδέα νὰ ὀνομάσῃ τοῖς Κρετῖμ Κρήτας ἤθελε βεβαίως σαρηνίσῃ τοῦτο. Ἐρωτᾷ δ κ. Α. «Ποῦ ἄλλοῦ ἢ Π. Κ. Δ. ἀποκαλεῖ τοὺς Ἑλληνας Κρήτας;» Ἡμεῖς δὲν εἴπομεν τοιοῦτόν τι, ἀλλ' ὅτι ἡ διάλεκτος, ἣν ἤκουσαν οἱ κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Κρήτες, οὐδεμίαν ἄλλην ἦτο εἰμὴ ἡ ἑλληνικὴ διάλεκτος αὐτῶν.

ιδ.) Ἐπίσης οὐδαμοῦ εἴπομεν, ὅτι ὁ Πέτρος ὠμίλησε δι' ὑπαιτίξιν, ἀλλὰ φανερὰ φανερὰ τὸ χωρίον ἐκάλεσεν Ἀκιδάμα, ἥτοι χωρίον τοῦ αἵματος· «μαρτυρεῖτε, λέγων, διὰ τῆς ὀνομασίας, ὅτι ἐφρονεῖσατε τὸν Ἰησοῦν» ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὴν λέξιν ἀκιδάμα ὤφειλε ν' ἀναφέρῃ δ Π. ὁμιλῶν εἰς οἰανδήποτε διάλεκτον. Ἀλλ' ἔστω· ὁ Πέτρος ὠμίλησεν ἑλληνιστῖ, ὁ Φίλιππος τῷ Κανδάκῃ ἑλληνιστῖ, ὁ Παῦλος ἐπίσης, καὶ εἴ τις ἄλλος. Τοῦτο οὐδὲν ἄλλο δεικνύει ἢ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἦν διαδεδομένη ἐν Παλαιστίνῃ θέμα, τὸ ὅποιον οὐδεὶς ἠρνήθη· τοῦτο ὅμως δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἀποδεικτικὴν δύναμιν ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν ἢ τὰς γλώσσας ἃς ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς. Αἱ ἀποδείξεις ὀφείλουσι νὰ στηρίζωνται ἐπὶ αὐστηρῆς λογικῆς συνεπειᾶς, οὐχὶ ἐπὶ ὑποθέσεων καὶ δυνάται καὶ ἴσως.

ιε.) Ἡ συνήθεια τῶν Ἰουδαίων νὰ φέρωσιν ὀνόματα ἑλληνικά, εἶναι ἰσχυρὰ δικαιολογία τῶν ὀνομάτων τῶν ἐβδομήκοντα, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι

ταῦτα ἀκριβῶς φέρονται — «Εἰς ἐμὲ, λέγει δ κ. Α., δὲν ἔτυχε ν' ἀπαντήσω οὐδένα Ἑλληνα ἢ Ῥωμαῖον φέροντα ὄνομα ἑβραϊκόν.» — Οὔτε εἰς ἐμὲ, ἀπαντῶ ἔτυχε τοῦτο· οὐδ' εἶπον τοῦτο οὐδαμοῦ· εἶπον μόνον ὅτι Ἑβραῖοι καὶ Ῥωμαῖοι ἔφερον ὀνόματα ἑλληνικά.

ισ.) Πόθεν ἐγνώριζον τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἡλία οἱ εἰπόντες «ἄφες ἰδῶμεν κ.λ.» παρὰ τὸν σταυρὸν, ἢ ἦσαν ἐθνικοὶ; ἐρωτᾷ δ κ. Α. — Τὰ ἐγνώριζον καθὼς ἡμεῖς γνωρίζομεν τὴν θρησκείαν τῶν Ἰνδῶν, χωρὶς νὰ εἴμεθα ἐθνικοὶ, — ἡ μελέτη καὶ ἀνάγνωσις τῶν ἰουδαϊκῶν γραφῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ μεταφράσει, ἢ συναναστροφή ἢ καθημερινὴ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐθνικῶν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους καὶ τόσαι ἄλλαι ἀφορμαὶ ἠδύναντο κάλλινα νὰ προσπορίσωσιν αὐτοῖς γνώσεις τῆς ἱστορίας καὶ θρησκείας τῶν Ἰουδαίων.

ιζ.) Τὸ περὶ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου θέμα ἐξέρχεται τοῦ ἡμετέρου. Σημειοῦμεν δὲ τοῦτο μόνον. ὅτι τὰ κριτικὰ λόγια εἶναι αὐτὸ τὸ Εὐαγγέλιον. γραφέν ἀραμαϊστῖ, τάχιστα ἐρμηνευθὲν ἑλληνιστῖ καὶ ἐπικρατήσαν. Τὸ δὲ καθ' Ἑβραίων Εὐαγγέλιον εἶναι αὐτὸ τὸ τοῦ Ματθαίου πρωτότυπον, διαστραφέν διὰ προσθαιρέσεων ὑπὸ τῶν αἰρετικῶν.

Συμπέρασμα (καὶ δι' ἡμᾶς τοῦλάχιστον ἐπίλογος τῆς συζητήσεως) ὁ Ἰησοῦς ὠμίλει τὴν Ἀραμαϊκὴν, γλῶσσαν τοῦ λαοῦ τῆς Παλαιστίνης. Ἡδύνατο νὰ νοῆ ἢ καὶ νὰ ὀμιλῇ καὶ τὴν ἑλληνικὴν, διότι ἦτο γνωστὴ ἐν Παλαιστίνῃ διάλεκτος· ἂν ὅμως πράγματι αὐτὸς ἐνόει ἢ ὠμίλει τὴν ἑλληνικὴν, ἐκ τῆς Γραφῆς οὔτε ἀμέσως οὔτε ἐμμέσως μαρτυρεῖται.

Σ. Κ. Παπαγεώργιος.

ΠΕΡΙ ΠΟΥΛΥΣΑΡΚΙΑΣ

Η ΤΟΥ ΛΕΓΟΜΕΝΟΥ ΚΟΙΝΩΣ ΠΑΧΟΥΣ

Τὰ μέσα τὰ πολεμοῦντα τὴν πολυσαρκίαν ἐπὶ πολλὸν καιρὸν ἐπησχόλησαν τοὺς ἰατρούς. Μέχρι σήμερον δὲ τὰ ἀποκτηθέντα ἀποτελέσματα εἰσὶ τοσοῦτον ἀβέβαια, ὥστε ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἤττον ἐχώρησεν. Ἐν τούτοις ἡ ὑγιεινὴ παρέχει ἡμῖν μέθοδον ἀξίαν νὰ ἀκολουθήσωμεν, εἰ ἐπιθυμοῦμεν νὰ περιστείλωμεν τὴν κατάστασιν ταύτην, ἐπὶ τοσοῦτον ἐγγὺς οὖσαν ἐπικειμένης νοσοποιῶ αἰτίας τοῦ ὄργανισμοῦ.

Τὰ αἴτια τῆς πολυσαρκίας εἰσὶ διάφορα· κατὰ πρῶτον λόγον ἀρμόζει νὰ κατατάξωμεν τὴν πρωτόγονον τοῦ ὄργανισμοῦ κατάστασιν, ἣτις διευκολύνουσα τὴν ἐναπόθεσιν λίπους γεννᾶται πολλάκις αὐτομάτως, εἶναι πάντοτε κληρονομικὴ. Ἡ ἡλικία ἔχει μεγίστην ἐπήρειαν ἐπὶ τῆς πολυ-

σαρκίας, παρατηρήθη οὐ μόνον ἐν τῇ παιδικῇ καὶ ἀνδρικῇ ἡλικίᾳ, ἀλλὰ καὶ εἰς γέροντας. Ἡ λυμφατικὴ κράσις φαίνεται ὅτι διευκολύνει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λίπους· ἡ οὐκ ἀπολυμφοποιηθεὶς βίον ἤρεμον καὶ καθεστηκότα, ἀπηλλαγμένα δὲ ἀνησυχιῶν καὶ διανοητικῶν ἐνασχολήσεων εἰσι εἴπερ τίς καὶ ἄλλος προδιαθεθεῖται νὰ κατασταθῶσι πολυσάρκα. Ἐν τοῖς θετικωτέροις αἰτίοις κατατάττομεν ἐν γένει α') τὴν ἀφθονον θρεπτικὴν καὶ ἐρεθιστικὴν τροφήν· β') τὸν ἀπηλλαγμένον ἠθικῶν συγκινήσεων χαρακτῆρα καὶ γ') τὸν ἐπὶ πολὺ παρατεταμένον χρόνον τοῦ ὕπνου. Ἡ σωφροσύνη τοῦ λίπους ἐν τοῖς ἰστοῖς δύναται νὰ γεννήσῃ πληθὺν ἀνικανότητων· αἰκινήσεις τοῦ σώματος καθίστανται δύσκολοι ἔστιν ὅτε καὶ λίαν δυσχερεῖς, ὁ ἐλάχιστος περίπατος πεζῇ ἐπιφέρει δύσπνοϊαν, ὁ ὕπνος καθίσταται βαρὺς καὶ πιεστικός· τὸ ἐναντίον δὲ συμβαίνει καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὄρεξιν καὶ πέψιν, αἵτινες τελοῦνται μετὰ τῆς μεγαλειτέρας εὐκολίας. Εἶναι δὲ δυστύχημα τὸ τοιοῦτον, διότι ἄτομα πολυσάρκα εὐρίσκοντα ὠρισμένην τινὰ εὐχαρίστησιν ἐκ τῆς ἡδονῆς τῆς τραπέζης δὲν ἔχουσι ποσῶς τὴν δύναμιν οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην θέλησιν πρὸς ἀντίδρασιν τῶν ὀρέξεων τῶν, αἵτινες καθίστανται τοσοῦτον θανάσιμοι. Τὸν χρόνον τῆς πέψεως συνοδεύει συνήθως κατὰστασις τις ὑπνηλίας, συνέπεια δυσάρεστος καθ' ὅσον ὑποδεικνύει νοσηρὰν ἀρχομένην ἐπεξεργασίαν. Ἡ καρδιά εἶναι ἐν ἐκ τῶν ὀργάνων ἐκείνων εἰς τὰ ὁποῖα τὸ λίπος δύναται νὰ ἐπισωρευθῇ εὐκολώτατα, καὶ ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης δὲν εἶναι σπάνιον νὰ παρατηρήσῃ τις αἰφνιδίους θανάτους ὀφειλομένους εἰς τὴν λιπώδη ἐκφύλισιν τοῦ ὀργάνου. Ἐν τέλει προσθέτομεν, ὅτι ἡ πολυσαρκία εἶναι μία ἐκ τῶν εὐρυτέρων αἰτιῶν τῶν προδιαθετουσῶν εἰς τὸν σακχαρώδη διαβήτην.

Εἶναι λοιπὸν ἐπάναγκες καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑγείαν νὰ πολεμήσῃ τις τὴν πολυσαρκίαν· ὡς πρὸς δὲ τὴν αἰτίαν τῆς πρωτογόνου κράσεως εἶναι δύσκολον νὰ τὴν ἐξαφανίσῃ, τὸ πλεῖστον ὁμῶς τῶν ἄλλων περιπτώσεων δὲν ἔχει οὕτως, διότι διὰ μέσων συστηματικῶν δύναται τις νὰ φθάσῃ εἰς ἀποτέλεσμα. Πρὸς τοῦτο συμβουλεύουσι νὰ ὑποβληθῇ ὑπόσχωι ἰδίᾳ εἰς ζῶην ὅπως ἐνεργητικὴν τόσον φυσικὴν ὡς καὶ ἠθικὴν, νὰ γυμνάζηται τὸ σῶμα πάντοτε μέχρι τῆς μεγαλειτέρας ἐξαντλήσεως τῶν δυνάμεων καὶ ποιῆται ἐκδρομὰς δι' ὧν νὰ προκαλῶνται ἀφθονοὶ ἐφιδρώσεις, ταῦτα ἔδωκαν πάντοτε λαμπρὰ ἀποτελέσματα. Ἡ τροφή δέον νὰ ἦναι ἥττον ἀφθονος, ἀπαραιτήτως δὲ νὰ ἀπαγορεύηται ἡ χρῆσις λιπαρῶν καὶ ἀμυλωδῶν οὐσιῶν, ἀποχὴ ἰσχυρῶν καὶ δριμέων ποτῶν, τὰ οἰνοπνευματώδη καὶ ὁ ζύθος δέον οὐσιωδῶς νὰ ἀπαγορεύωνται μετὰ τὸν δεῦπνον περίπατος πεζῇ δίωρος εἶναι τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης. Ἡ ἐν τῇ κλίνῃ διαμονὴ δὲν πρέπει νὰ παρατείνηται ἀορίστως, εἴς ἕως ἐπτὰ ὥραι ἐξαρκοῦσι. Συνεβούλευσαν ἔτι τινὲς τὴν διὰ τῶν χειρῶν πίεσιν καὶ σύνθλι-

ψιν τῶν μαλακῶν μορίων καὶ τὴν ἕκτασιν βιαίως πως τῶν ἀρθρώσεων ὡς ἰσχυρὸν μέσον ἐξαφανίσεως τῆς πολυσαρκίας, ἀλλ' ἔνεκα δυστυχῶν συμβεβηκότων ἀπεδείχθη ὅτι τὸ μέσον τοῦτο εἶναι λίαν δύσκολον καὶ δυσκατόρθωτον. Τὰ μεταλλικὰ ἀλκαλικὰ ὑδάτα εἰσι λίαν ἐπιφελῆ πρὸς θεραπείαν, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν πάντοτε νὰ βοηθῶνται διὰ τῆς πρὸ ὀλίγου ἀνωτέρω εἰδειχθείσης διαίτης. Τελευτῶντες παρατηροῦμεν ὅτι ἄτομα φανταζόμενα ὅτι δύνανται νὰ ἐασθενίσωσι λαμβάνονται καθεκᾶστην ὠρισμένην τινὰ ποσότητα ὄξους ἀπατώνται οἰκτρῶς καθ' ὅτι δὲν κάμνουν ἄλλο ἢ νὰ δεινῶνουσιν ἔτι τὴν κατὰστασιν τῶν.

Κ. Διγενής.

Ο ΚΥΑΝΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐποπτεύω τὴν ὑπαρξιν γυναικὸς ὑπὸ τὸ ἐν τῇ κεφαλίδι τοῦ βιβλίου τοῦτου ψευδώνυμον. Τὰ ἐν αὐτῇ αἰσθήματα εἶνε πολὺ ἀβρὰ, αἱ ἀναλύσεις λίαν ἐξεζητημέναι, ὡσεὶ ἀπορρέουσαι ἐκ πνεύματος δξυτέρου καὶ συγχρόνως μᾶλλον ἐπιφυλακτικοῦ ἢ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνδρός, ὀπωσδήποτε ὁ ἦρωσ τῆς ἀπλῆς καὶ συγκινητικῆς ταύτης διηγήσεως ἔχει καρδίαν γυναικίαν· ἀλλ' ὁ χαρακτῆρ του εἶνε ἀνδρώδης, ἀκράδαντος. Τὸ κρᾶμα τοῦτο τῆς τρυφερότητος καὶ ἰσχύος ἀποτελεῖ τύπον ὅπως νέον. Εἶνε ἄρα καὶ ἀληθής; Ἐγὼ τὸν ἀποδέχομαι ὡς τοιοῦτον, διότι δὲν τολμῶ νὰ συζητήσω πᾶν ὅ,τι γενικῶς ἀρέσκει, ἐνδιαφέρει. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ συγγραφεὺς, καὶ τοὶ ῥωμαντικώτατος, ὅσον ὀφείλει νὰ ἦνε πᾶς μυθιστοριογράφος, ἀπέδειξεν ὅτι γνωρίζει πῶς νὰ σπουδάζῃ τοὺς μᾶλλον ἀντιφατικούς χαρακτῆρας, καὶ πῶς νὰ παριστῇ ἐν ζωηρῷ ἀναγλύφῳ τοὺς τύπους ὅσους θέλει νὰ ἐπιδείξῃ.

Ὁ ἔυθμος τοῦ ὅλου βιβλίου εἶνε κανονικὸς, ἀκριβής, ἀπλοῦς. Ἐλπίζω ἐπομένως ὅτι θὰ τύχῃ τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ κοινῶ τὸ χάριεν τοῦτο δοκίμιον, ὅπερ, ὡς εἶπον, εἶνε ἔργον εἶνε ἀνδρὸς λίαν εὐαισθήτου, εἶνε γυναικὸς λίαν κρατερᾶς.

Γ. Σαυδ

Ἐν τῷ ἀληθεῖ τῆς ἀγνῆς φιλίας αἰσθηματι ὑπάρχει τις γλυκύτης πρὸς τὴν ὁποῖαν ἀναίσθητοῦσιν οἱ γεννηθέντες τυχαῖοι ἄνθρωποι.

Ἐκαὶ μεταξὺ προσώπων διαφόρου φύλου δύναται νὰ βλαστήσῃ φιλία,

καὶ φιλία μάλιστα πάσης χυδαϊότητος ἀπηλλαγμένη. Ἐν τούτοις ἡ γυνὴ πάντοτε θὰ θεωρῆ τὸν ἄνδρα ὡς ἄνδρα καὶ πάλιν ὁ ἄνθρωπος τὴν γυναῖκα ὡς γυναῖκα. Τοιαύτη τις σχέσις ὑφισταμένη δὲν λέγεται οὔτε πάθος οὔτε καθαρὰ φιλία· ἀπκρτίζει κατηγορίαν αἰσθημάτων ὅπως ἰδιαιτέρην.

Τίνα θὰ πείσης, ὦ La Buerère, διὰ τῶν λόγων σου τούτων; Τίνας ἄνθρωποι θὰ παρκαδεχθῶσιν ὡς ἀληθῆς ἐν αἰσθημα ἢ ἔστω καὶ μίαν φυσικὴν ἐντύπωσιν, ἀφοῦ δὲν δύνανται νὰ τὴν αἰσθανθῶσι;—Τοιαύτη τις σκέψις ἀναποφεύκτως ἐπέρχεται εἰς τὸν ἀναγινώσκοντα τὴν παροῦσαν διήγησιν, γραφεῖσαν ὑπὸ τινος φίλου μου.

Δύο λέξεις περὶ αὐτοῦ πρὶν ἢ ὁ ἴδιος ἄρξῃται τοῦ λόγου.

Ὁ Φράντζ Τίλμαν κατήγετο ἐκ τοῦ ποιητικοῦ, σοφοῦ, ἀλκίμου τόπου, τοῦ ὁποῦ οἱ κάτοικοι αὐξάνουσιν ὁσημέραι τὸν πληθυσμὸν τῆς νεωτέρας Ἀμερικῆς. —Κατήγετο ἐκ τῆς Ἀλσατίας.

Ἐν ἡλικίᾳ εἴκοσιν ἐτῶν ἐπεσκέφθη τοὺς Παρισίους, ἐκεῖ δὲ τὸν ἐγνώρισεν ὡς γαιοκτήμονα πλούσιον καὶ καλῶς ἀνατετραμμένον.

Μὴ σὰς φανῆ τοῦτο παράδοξον· ὅλοι γνωρίζομεν τοὺς τοιοῦτους ἀγρότας. Ἐρχονται τὸν χειμῶνα ἐδῶ εἰς Παρισίους, περιάγοντες τὰ ἐκκατομύριά των, καὶ τὸ θέρος ἐπιστρέφουσιν εἰς τὰ κτήματα· ἐκεῖ δὲ, φέροντες χειρίδας μέχρις ἀγκῶνων καὶ σκιαζόντες τὸ μέτωπον διὰ πλατυγύρων πέλων, ἐπιβλέπουσι τὰς ἐργασίας καὶ χρυσίον ἐκ τῶν ἀγρῶν συγκομίζουσι. Διὰ τοὺς τοιοῦτους ὁ κόκκος τοῦ σίτου δὲν εἶνε μόνον ἄλευρον, πίτυρα, κόνις, ἀλλ' εἶνε καὶ φυτὸν, ἄνθος, καρπός. Δὲν ἐργάζονται οὗτοι ὡς βαρεῖται καὶ τυφλαὶ μηχαναὶ, ἀλλ' ἔχουσι τὴν συνείδησιν καὶ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀξίας των. Ἐνὶ λόγῳ, δὲν εἶνε ἄνθρωποι τῆς ὕλης, ἀλλὰ τῆς φύσεως.

Ἐν Γαλλίᾳ ἐρρέθη ἄλλοτε ὅτι ἂν ἐγνώριζον οἱ χωρικοὶ τὴν ἀνάγνωσιν θὰ ἠρυθρίων διὰ τὰς βραχύτους αὐτῶν ἐργασίας. Σήμερον ὑπάρχουσι γεωργοὶ ἀνεπτυγμένοι, καὶ οἱ τοιοῦτοι θεωροῦσι δόξαν τὸ νὰ ὠθῶσι τὸ ἄροτρον.

Ὁ Φράντζ Τίλμαν οὐδόπως μετεῖχε τῆς νευρικῆς ἐκείνης ἰσχύος τῆς προσιδιαζούσης εἰς τοὺς ἄνδρας τῆς λατινικῆς καταγωγῆς, τοὺς μικροὺς τούτους δρειχαλκίνοὺς ἄνδρας τοὺς ἀνακινούντας τὴν Εὐρώπην κατὰ τὰς ἰδίας ὁρέξεις. Ἦτο ἀληθῆς τούτων. Ξαυθός, εὐσωμος, ἠρακλείου ἐξωτερικοῦ, διατηρῶν ὅμως πάντοτε τὴν τρυφεράν καὶ γλυκεῖαν ἔμφρασιν φυσιογνωμικῆς γυναικὸς ἢ παιδίου.

Ἐν βλέμμα ἤρκει διὰ νὰ σταμκτῆσῃ ἢ ἐπιταχύνῃ τὴν πορείαν τοῦ ζωηροῦ ἐρυθροῦ αἵματος, ὅπερ ἐφκίετο κυκλοφοροῦν ὑπὸ τὴν διαφανῆ ἐπιδερμίδα του. Κατ' ἀνάγκην τὸ βίκιον ἢ τὸ μελαγχολικὸν θὰ ἐδέσποζε τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου τούτου. Πᾶσα πνευματικὴ ἔξαψις θὰ ἦτο πάθος παρ' αὐτῷ, καὶ ὁ ἔρωσ του ὄνειρα καὶ θάνατος.

Τοιαῦται ἰδιότητες ἐπέσυρον ὅλον μου τὸ ἐνδιαφέρον. Ἐξ ἐτέρου ἦτο

ἀφελῆς ὁ Τίλμαν καὶ δὲν ἐτιμολόγει ὡς ἐμπόρευμα τὰς συμπαθείας του. συνεδέθημεν ἐπομένως διὰ στενῆς φιλίας, καὶ ὅτε ἡ ἐποχὴ τοῦ χωρισμοῦ ἐπῆλθε, μὲ εἶδε τοσοῦτω λυπούμενον διὰ τὴν στέρησίν του, ὥστε μοὶ ὑπεσχέθη ἐν ἡμερολόγιον τῆς ζωῆς του.

Ἴδου αὐτὸ ὅπως τὸ ἔλαβον.

A'

Ἐνὸς ῥόδου ἢ κάλυξ παρέχει ἐμπνεύσεις δι' ὀλόκληρον βιβλίον

Πᾶν ὅ,τι ἔχει ὑπαρξίν ὑπόκειται εἰς ἀδικλείπτους ἀλλοιώσεις, ἐκτελεῖ μίαν πορείαν. Ἀφοῦ λοιπὸν οὐδὲν κεῖται σταθερὸν, ἀκίνητον, εἰς πᾶν ἄρα ὑπάρχει καὶ μίαν ἱστορίαν. Τοῦτο πρέπει νὰ ἦνε ἀληθῆς ἀφοῦ κ' ἐγὼ ἔχω τι νὰ διηγηθῶ.

Ἐτελείονα ἤδη τὰς πρακτικὰς γεωπονικὰς σπουδὰς μου εἰς μίαν ἔπαυλιν ὀνομαζομένην Βράιτ. Ἡ χρησιμεύουσα πρὸς κατοικίαν εὐρεῖα οἰκοδομῆ, μὴ ἔχουσα καὶ τὸ πλεονέκτημα τῆς παλαιότητος, περιεκυκλοῦτο πανταχόθεν ἀπὸ πρατινωπὰ ἔλη καὶ ἀπὸ δένδρα τινὰ μὲ κορυφὰς φαλακράς. Εἷς μικρὸς πύργος, ἐπικεχρισμένος ἄλλοτε δι' ἀσβέστου, σαθρὸς δὲ σήμερον τὴν ὄψιν, ὠρθοῦτο ἀγερώχως μεταξὺ δύο γιγαντιαίων ἰτεῶν, αἵτινες ἐφαίνοντο ὡσεὶ ἀποκλίνουσαι μετὰ τρόμου ἐπὶ τῇ ὄψει αὐτοῦ. Οἱ κλώνες τῶν ἰτεῶν τούτων βυθιζόμενοι ἐντὸς τῆς ἰλῦος τοῦ τέλματος ἐκκλιον ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει τοῦ διακυοῦς ρυακίου, εἰς τὴν ὄχθην τοῦ ὁποῦ ἡ φύσις τοὺς εἶχεν ἀρχικῶς τοποθετήσει, καὶ τὰ δάκρυά των, ὁσάκις ἔπνεεν ἄνεμος, ἀπετινάσσοντο ὡς φαιοὶ μαργαρίται ἐπὶ τοῦ κοινοροῦ τῆς ὁδοῦ.

Ἄλλη κατοικίη ἐκεῖ πλησίον δὲν ὑπῆρχε. Μόλις ἡμίσειαν λεύγαν μακρὰν ἐφαίνοντο κύκλωθεν μικρὰ τινα χωρία, ἐξέχοντα ἐπὶ τῆς ὀμαλῆς πεδιάδος ὡς κωνοειδῆ φωτοσβεστήρικα τοποθετημένα σποράδην ἐπὶ τραπεζῆς. Ἐν τῷ συνόλω τῆς ἀπόψεως οὐδεὶς ἰδιάζων χαρακτῆρ. Τοπεῖον, πρὸ τοῦ ὁποῦ ὁ ἀκλιτένης τρέπεται εἰς φυγὴν. Τοῦτου ἕνεκα σὰς ἀπαλλάττω πάσης ἄλλης περιγραφῆς.

Ἡ μονοτονία τῆς ὁμοιομόρφου ἐκείνης τοποθεσίας ἀνταπεκρίνετο πληρέστατα πρὸς τὰς μυχιὰς τῆς ψυχῆς μου διαθέσεις. Ἐξάφνης ὅμως καὶ ὁ τόπος καὶ ἡ ψυχὴ ἀνέκυψαν τοῦ ληθάργου.

Ἐνοικιαστῆς τοῦ Βράιτ ἦτο ὁ κ. Τοκέν· ἀλλ' ὁ ἰδιοκτήτης ἐκράτησε τὴν ὠραιότεραν πτέρυγα τῆς οἰκίας καὶ τὴν ἐξεμίσητο ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ κυνηγίου, τοῦ ὁποῦ ἡ ἀφθονία ἐν τῇ πεδιάδι καθίστα περιζήτητον τὴν ἔπαυλιν του. Μὰς ἀνηγγέθη λοιπὸν ἡ προσεχὴς ἔλευ-

σις τοῦ μισθωτοῦ τῆς θήρας μετὰ τοῦ ὡς ἀνωτέρω τμήματος τῆς οἰκοδομῆς, κ. Δουκὸς Β^{***} ἦτο δὲ οὗτος διπλωμάτης καὶ γόνος μιᾶς τῶν ἐπιφανεστέρων οἰκογενειῶν τῆς ἐποχῆς. Ἐπρόκειτο νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑπαυλιν ἀμέσως ἅμα τῷ ἔαρι, διὰ νὰ ἴδῃ γεννωμένους καὶ μεγενθυνομένους ὑπὸ τὰς ὄψεις του τοὺς λαγῶους, τὰς τρυγόνας, τὰς ὄρυγας, τοὺς ὁποίους ἔμελλε νὰ φονεύσῃ κατὰ τὸ φθινόπωρον. Ἦρχοντο μὲν αὐτοῦ καὶ ἡ θυγάτηρ καὶ ἡ ἀνεψιά του, δύο ἀδελφαὶ μᾶλλον ἢ ἐξκδέλφαι.

Ἡ ἐγκατάστασις τῶν εὐγενῶν τούτων ἐν τῷ μικρῷ βασιλείῳ τῆς κυρίας Τοκὲν ὑπῆρξε φοβερὸν κτύπημα κατὰ τοῦ μεγαλείου αὐτῆς. Ἡ σύζυγος τοῦ ἐνοικιαστοῦ τῆς ἐπαύλεως καὶ τοὶ μικρὰ τὸ ἀνάστημα, ἠρήθμει εἴκοσι καὶ τρία ἔτη ἡλικίας καὶ ἐζύγιζεν ἑκατὸν ἐξήκοντα τρεῖς λίτρας καθαροῦ βάρους. Τὸ χρῶμα τῶν παρειῶν τῆς ἦτο συνήθως ἐρυθρόν· ἅμα ὅμως τῇ ἀνηγγέλθει ἡ προσεχῆς ἀφιξίς τῶν ξένων μετετρέπη εἰς ἰσοιδέες.

Καὶ δικαίως, καθότι ἐν τῷ χωρίῳ ἡ σύζυγος ἐνοικιαστοῦ ἐπαύλεως εἶνε μειζόν τι συζύγου δουκὸς ἐν Παρισίοις. Βασίλισσα τῶν σταύλων καὶ τῶν αὐλῶν τῆς στραταρχίης τῶν ἀγελάδων, τῶν ὀρνίθων καὶ τῶν ἰνδιάνων, ἔνασκει ἀδιάλειπτον κυριαρχίαν ἐπὶ παντὸς ὅ,τι τὴν περιστοιχίζει, καὶ, οὐδενός ποτε ἀντιλέγοντος εἰς τὰς διαταγὰς τῆς, πιστεύει ἐπὶ τέλους ὅτι δὲν εἶνε πλάσμα τυχαίον, ἀλλ' ὑπέροχον.

Ἡ κυρία Τοκὲν ἐπὶ κεφαλῆς ἱκανοῦ πλούτου καὶ δεσπόζουσα εὐρείας ἐπαύλεως, ἐκάθητο ἀληθῶς ἐπὶ μικροῦ θρόνου. Ἄλλ' ὁ θρόνος οὗτος δὲν ἦτο ἀρκούντως ἀδιάσειστος ὥστε νὰ μὴ ἀνατραπῆ, προσκλίρως τουλάχιστον, ἂν ἄλλη τις, ἀνωτέρας περιωπῆς κυρία τὸν ἤγγιζε τυχαίως διαβαίνουσα διὰ τοῦ ποδοῦ.

Καὶ ἰδοὺ ὅτι οἱ ἀναμενόμενοι εἰς τὸ Βράϊτ ξένοι ἤθελον ἐφελκύσει τοῦ λοιποῦ ὄλην τὴν προσοχὴν τῶν γειτονικῶν χωρίων· θὰ ἦσαν ὅπως ὅλων περιζήτητοι εἴτε χάριν κερδοσκοπίας εἴτε χάριν τῆς τιμῆς τοῦ προσπελάζειν εἰς πρόσωπα διακεκριμένα. Ἐπὶ τούτοις ἡ σύζυγος τοῦ ἐνοικιαστοῦ ἐξεφώνει φλογερὰ λογιδρια, ὃ δ' ἐνοικιαστὴς σύζυγος τὴν παρηκολούθει κατὰ τὸ δυνατόν ἐκφράζων διαφόρου, σκέψεις διὰ μορμύρου, ὃν αὐτὸς μόνος ἤκουε. — Συνήθως οὕτω συνωμίλου.

Ὁ κ. Τοκὲν ἦτο εἰκοσιπενταετῆς νεαρὸς γέρον. Δι' αὐτὸν οὐδὲν ὑπῆρχε σημαντικώτερον τῆς αὐξήσεως ἢ ἐλαττώσεως τῶν ἰδιοκτησιῶν του κατὰ ἐν στρέμμα τεύτλων· ἐπομένως δὲν ἐξήτχζε τὴν περίστασιν εἰμὴ ὑπὸ τὴν ἐποψίν τῆς ἀποκτήσεως πλουσιῶν συνόικων. Τὰ προϊόντα ὅσα ἔπεμπεν εἰς τὴν πόλιν κατὰ τὸ θέρος, θὰ κατηναλίσκοντο ἤδη ἐκ τοῦ σύνεργου καὶ λίαν ἐπικερδῶς—ὅπωςδὴποτε κάτι θὰ ὠφεληθῶμεν, ἐσκέπτετο—καὶ ἐχαίρετο. Οἱ ἐργάται ὁμοίως ἐχαίροντο ἐκ τῶν προτέρων, ἀναμένοντες ποικιλίαν τινὰ ἐν τῇ ἐπαύλει· παρητέρουν πολλακίς τὰ κλειστὰ παράθυρα τοῦ κenoῦ εἰσέτι οἰκήματος μήπως φανῆ αἴφνης καμμία κυρία.

Μόνος ἐγὼ λοιπὸν ἔμενον ἀπαθὴς ἀπέναντι τοῦ μεγάλου τούτου περιστατικοῦ.

Γνωρίζετε ὅτι τὴν κοινωνίαν τῶν ἐπαρχιῶν, ἰδίως τῶν πρὸς τῇ Γερμανίᾳ, ἀπαρτίζουν δύο διακεκριμένα στοιχεῖα: οἱ ὑπάρξαντες καὶ οἱ ὑπάρχοντες· ζῶσι δὲ κεχωρισμένως. Οἱ ὑπάρχοντες, τουτέστιν ὁ ἐργάτης, ὁ χωρικός, ὁ ἔμπορος, ὁ καλλιτέχνης, συμφύρονται μὲν ἀλλήλων. Οἱ ὑπάρχοντες, τουτέστιν οἱ ἀριστοκρατικοὶ, διάγουσιν ἐν ἰδιαιτέρῳ κύκλῳ.

Ἐν τούτοις ἐνῶ ἡ πρωτεύουσα καὶ τὰ μεγάλα κέντρα προοδεύουσιν, ἡ ἐπαρχία μένει στάσιμος ἐπὶ τοῦ σημείου ἔνθα οἱ Παρίσιοι εὕρισκοντο πρὸ ἐνὸς αἰῶνος, καὶ οἱ εὐγενεῖς διατηροῦσιν ἐκεῖ τοιοῦτον φρόνημα θεωροῦσιν ἐξουτελισμὸν τὴν ἐπαφήν πρὸς πᾶν τὸ μὴ ὄν αὐτοί.

Ἐπειδὴ λοιπὸν οὐδεμίαν δίδω μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς τυχαίας ταύτας διακρίσεις ἔμεινα ἐντελῶς ἀπαθὴς ἐπὶ τῇ ἀναγγελλομένῃ ἐλεύσει τοῦ δουκὸς Β^{***}. Οὐδέποτε εἶδον τὸν *μεγάλον κόσμον*, οὔτε ἐκ τοῦ μακρόθεν. οὕτω δὲ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ δουξ καὶ ἡ οἰκογένειά του ἔμελλον ἔσως νὰ διέλθωσι παρὰ τὸ πλευρόν μου ὅπως διέρχονται πολλακίς λαμπρὰ οἰκήματα ἐπὶ τῶν ὁποίων συμβαίνει νὰ μὴ ῥίψῃ τις τὸ βλέμμα.

Τίς θὰ ἐπίστευε τότε ὅτι ὄλη μου ἡ ζωὴ θὰ ἐμερίζετο καὶ ἀφιεροῦτο εἰς τὰς δύο ἐκείνας ἀναμενομένους παρθένους;

B'

"Ἄλλο ἔρωσ καὶ ἄλλο ὑπόληψις.
Σπανίως δίδονται ὁμοῦ ἀμφότερα.

Ὁ κ. δουξ Β^{***} εἶχεν ὕψος μεγαλοπρεπές, ἀνάστημα ὑψηλόν· εἰς τὰς κινήσεις του ἐφαίνετο φυσικὴ τις μεγαλειότης· ὁ χαιρετισμὸς του ἦτο ὑπερήφανος, ἀλλ' οὐχὶ παγετώδης· λευκὴ κόμη καὶ λευκὰ γένηια ἐκατέρωθεν τῶν παρειῶν παρεῖχον γλυκύτητα εἰς τὸ πρόσωπόν του, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔλαμπον μαῦροι ὀφθαλμοί.

Κατ' ἐξοχὴν τοῦ κόσμου ἄνθρωπος ἔζη ἐν τῷ παρόντι καὶ περὶ τοῦ παρόντος μόνον ἐμερίμνα· κατηναλίσκει τὸ καιρὸν εἰς τὸ ἀναγινώσκειν ἐφημερίδας καὶ τὸ περιδιαβάζειν.

Αἱ δεσποινίδες τὸν παρηκολούθουν ἐνίοτε εἰς τὰς ἐκδρομάς του, ἀλλὰ δὲν ἐπεδεικνύοντο· ἐγὼ τουλάχιστον ἐπὶ δεκαπέντε ἡμέρας οὔτε κἂν ἐκ τοῦ μακρόθεν τὰς εἶχον ἰδεῖ, καὶ θὰ ἐλησμόγουν ἔσως ὅτι συγκατοικοῦμεν ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαύλει, ἂν ἡ ἀνιὰρ φυσιογνωμία τῆς κυρίας Τοκὲν δὲν μοὶ ὑπενθυμίζε τὴν παρουσίαν αὐτῶν.

Μίαν πρωίαν, εὐρισκόμενος ἐν τῇ αὐλῇ, ἔβλεπον μετ' ἀπορίας τὰς χελιδόνας πτερυγίζουσας πρὸ τῶν παραθύρων τοῦ δουκὸς καὶ τὰς περιστε-

ράς διευθυνούσας ἀδιαλείπτως τὴν πτήσιν πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ προθαλάμου, εἰς τὸ κατώφλιον τῆς ὁποίας συνωθοῦντο ἀγεληδὸν αἱ νῆσσαι καὶ ὄρνιθες.

Καὶ αἱ μὲν χελιδόνες τυχαίως ἐπτερύγιζον ἐκεῖ, ὁ λοιπὸς ὁμῶς πτερωτὸς πληθυσμὸς προσεικλύετο ὑπὸ ἄλλου τινὸς αἰτίου. — Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ προθαλάμου διέκρινα μετ' ὀλίγον τὴν σκιαγραφίαν λευχείμονος νεαρᾶς γυναικὸς, τῆς ὁποίας ἡ ἐνδυμασία τεχνηέντως ἐξειργασμένη ὑπεδείκνυε χαρμεστάτην σώματος διάπλασιν.

Ἐκ τῆς κινήσεως τῆς χειρὸς, ἣτις διεσκόρπιζε ψυχία καὶ τεμάχια ἄρτου, ἠννόησα ὅτι οἱ ἐν τῷ προθαλάμῳ διεσκέδαζον βλέποντες συνωθούμενον καὶ διαμαχόμενον τὸν ἀδηφάγον ἐκεῖνον ὄχλον. Οἱ ἀλέκτορες κατεπάτουν τοὺς νεοστοὺς καὶ οὗτοι ἐξέπεμπον κραυγὰς ἀγωνιώδεις. Ἐγὼ ἐν τῷ συμπύρματι ἐκείνῳ, ἔνθα οἱ μεγάλοι ἐθριάμβευον τῶν μικρῶν, διέβλεπον εἰκόνα τῆς ἀνθρωπίνης φιλοδοξίας καὶ τῶν συνεπυγγομένων αὐτῇ γελοίων καταπτώσεων. Εὐρισκον τὸ θέαμα λυπηρὸν μᾶλλον ἢ ἄστετον. Ἐν τούτοις ἦκουα γέλωτας. Ἐπλησίισκω ὠθούμενος ὑπὸ τῆς περιεργείας κατ' ἐκείνην δὲ τὴν στιγμήν τὸ πρόσωπον, ὅπερ, ὡσεὶ μοχθηρὸς παῖς, ἐτέρπετο διὰ τοῦ μέσου τούτου, ἐφάνη ἐπὶ τοῦ κατωφλίου. Τότε πρῶτον εἶδον τὴν δεσποινίδα Αὐγούσταν ἀνεψιὰν τοῦ δουκὸς Β.***

Ἦτο ξανθὴ καὶ νεωτᾶτη, ἀλλ' εἰς ὄραν γάμου, ὡς λέγουσιν οἱ ἐπαρχιώται. Καὶ τοι ἐν Ἀλσατία τὸ ξανθὸν χρῶμα εἶνε σύνηθες, δὲν ἐνθυμοῦμαι οὐχ ἦττον νὰ εἶχον ἰδῆ ποτε κόμην ὡς τὴν τῆς δεσποινίδος ταύτης. Διευθετημένη μετὰ μοναδικῆς χάριτος, εἶχεν ἰδιόχουτάν τινα ἔκφορασιν λαμβάνουσα τῆδε κἀκεῖσε ἀργυρώδη τινὰ χρωματισμόν. Κάτωθεν ὀφθαλμοὶ χαλύβδινοι, διαπέμποντες βλέμμα δξύ, ἀγέρωχον, πλὴν καὶ συνάμα ἐλκυστικόν. Ἐνὶ λόγῳ, τόσον μοι ἐφάνη θαυμασία ὥστε ἀπέμεινα ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὠραιοῦτος αὐτῆς.

Διατί ὁμῶς νὰ γελᾷ ἐκείνη μὲ θέαμα, ὅπερ ἐπροξένει μελαγχολίαν εἰς ἐμέ.

Τὴν ἐπιούσαν εἶδον πάλιν τὴν δεσποινίδα Αὐγούσταν. Περιεπάτει ἐν τῷ κήπῳ, ὅστις χωρίζει τὴν οἰκίαν ἀπὸ τοῦ λιμνάζοντος ὕδατος. — Μετὰ τινὰς ἡμέρας ἡ πληθὺς ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ κατέρχεται σχεδὸν καθ' ἑκάστην, ἐγὼ δὲ χωρὶς νὰ τὸ θέλω τὴν ἔβλεπον συχνὰ, πολὺ συχνὰ, καὶ μετ' ὀλίγον δὲν ἔβλεπον εἰμὴ ἐκείνην. . .

Ὁ δούξ, λαβὼν τὴν περιέργειαν νὰ μάθῃ λεπτομερείας τινὰς τῶν ἀγροτικῶν ἡμῶν ἐργασιῶν, μὲ ἠρώτησε τυχαίως μίαν ἡμέραν περὶ αὐτῶν. Ἐκτοτε συνωμιλήσαμεν πολλάκις περὶ διαφόρων ἀντικειμένων, μεχριστοῦ εὖρον περιστάσιν νὰ φέρω τὴν συνδιάλεξιν ἐπὶ τῆς ὠραίας Αὐγούστας.

Ἐμαθον ὅτι ἦτο ὄρφανὴ καὶ ὅτι ὁ θεὸς τῆς διεχειρίζετο τὴν μικράν τῆς περιουσίαν. Ἐμαθον ἐπίσης ὅτι ἦτο εἰς ἄκρον ὑπερήφανος διὰ τὸ ὄνομα

καὶ τὴν καλλονὴν αὐτῆς καὶ ὅτι ἐκράτει τόσον ὕψηλὰ τὴν καρδίαν τῆς, ὥστε καθίστα αὐτὴν ἀπρόσιτον. Ὁ δούξ πολλάκις εἶχεν ἀποπειραθῆ νὰ τὴν ὑπανδρεύσῃ, ἀλλ' ἐκείνη οὐδένα ἐκ τῶν προταθέντων ἐθεώρησεν ἱκανῶς εὐγενῆ καὶ ἱκανῶς πλούσιον διὰ σύζυγόν τῆς.

Ἐσκέφθην τότε ὅτι οὐδέποτε θὰ ἐφείλκυον ἐγὼ τὴν προσοχὴν τῆς ὠραίας ἐκείνης κόρης, ὅτι δὲν εἶχε καὶ αἰσθανθῆ τὴν παρουσίαν μου καὶ οὔτε ἤθελε τὴν αἰσθανθῆ ποτε. — Εἰς τὴν ἐξοχὴν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶνε περίπου ἰσόβαθοι καὶ ἀπαιτεῖται προσεκτικὴ ἔρευνα διὰ νὰ ἐννοήσῃ τις ἂν οἱ μὲν ἦνε καλλίτερον ἀνατεθραμμένοι τῶν δέ. Ὁ κοινορτὸς τῆς λεωφόρου πίπτει ἐξίσου ἐπὶ τοῦ ἐργάτου καὶ ἐπὶ τοῦ πλουσίου γεωκτῆμονος. — Ἐλεγον πάντα ταῦτα πρὸς ἐμυτὸν, ἀλλὰ δὲν ἐπειθόμην. Οὐχ ἦττον ἡ δεσποινὶς Αὐγούστα, καὶ τοι μὴ ἐπιδιώκουσα τὴν συνάντησίν μου, δὲν μὲ ἀπέφευγε συχνάκις μάλιστα ἤρχετο πρὸς τὸν θεῖόν τῆς καὶ ὅταν ἐγὼ ἤμην μετ' αὐτοῦ.

Προσεπάθησα τότε νὰ εὖρω καὶ ἄλλα παρ' αὐτῇ ἐλαττώματα ἐκτὸς τῆς ἤδη γνωστῆς ὑπερηφανείας· κατώρθωσα δὲ τοῦτο πολὺ εὐκόλως. Τὴν ἔκρινα ὡς ματαιόφρονα, ἐπιτόλαιον, οὐδόπως διατεθειμένην εἰς τὸ ἀγαπᾶν, ἄστοργον. Ἐπίστευον δὲ ὅτι αἱ ἀτέλειαι αὐταὶ θὰ τὴν ἀπέσπων ἐκ τῆς διανοίας μου. Ἄλλ' ὄχι! . . . Ἀπέσυρον ἀπ' αὐτῆς πᾶσαν ὑπόληψιν χωρὶς νὰ ἐλαττώσω τὸν ἔρωτα, ὃν μοι ἐνέπνευσεν. Ἡ φρόνησις μ' ἐφώτιζε χωρὶς νὰ διώκῃ ἀπ' ἐμοῦ τὸ πάθος ὅπερ βαθμηδὸν ἐπλημμύρει τὴν ψυχὴν μου. Οὔτε ἡ χωρίζουσα ἡμᾶς ἀπόστασις, οὔτε ἡ ἀντίστασις τοῦ ὄρθου λόγου ἠδύνατο νὰ μ' ἐμποδίσῃ ἀπὸ τοῦ νὰ σκέπτομαι ἀκαταπαύστως τὴν Αὐγούσταν. — Μὲ εἶχε δεσμεύσῃ καὶ δὲν ἠδυνάμην νὰ διαφύγω. Ὡς δεσπότης μὲ εἶχε ρίψει ὑπὸ τοὺς πόδας τῆς καὶ ἠσθανόμην ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐγερθῶ, ἀδύνατον νὰ παλαίσω.

Αἰσχυρόμενος διὰ τὴν ἀδυναμίαν μου καὶ βλέπων ὅτι δὲν εἶμαι κύριος ἐμυτοῦ, ἀνεχώρησα ἐκ τῆς ἐπαύλεως. Ἄλλ' ὁ κίνδυνος μὲ εἶχε μαγνητίσει καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐπανῆλθον. Ἡ μόνη ἀπομένουσα ἰσχὺς ἐν ἐμοὶ ἦτο ἡ τοῦ σιγᾶν· ὠραιοῦσθην ὅτι οὐδεὶς θὰ ἐμάνθανεν ἀπὸ τοῦ στόματός μου τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ μου συμβαίνοντα καὶ ἔμεινα, καταρῶμενος τῆς εἰμαρμένης ἣτις ἔφερον ἐπὶ τῆς ἰδοῦ μου τὴν κόρην ταύτην καὶ ἀφήρσεν ἀπὸ τὸ παρόν μου πᾶσαν ἡρεμίαν καὶ ἀπὸ τὸ μέλλον μου πᾶσαν ἐλπίδα.

Γ'

Ὁ εἰδὼς δύναται

Δύο μῆνας μετὰ τὴν ἀφίξιν τῆς οἰκογενείας Β.*** εἰς τὴν ἔπαυλιν, δύο αἰῶνας πόνου καὶ ἐσωτερικῆς πάλης δι' ἐμέ, ἐτελεῖτο πανηγύρις ἐν τινὶ χωρίῳ. Ἡ Αὐγούστα ἐπεθύμησε νὰ παρευρεθῆ εἰς τὴν ἑορτὴν ἐκείνην καὶ

δ κ. Β*** συγκατένευσε νά τήν συνοδεύσῃ, ὅπως ἴδωσι τοὺς ἀγρότας χορεύοντας. Μὲ ἠρώτησε ποίαν ὁδὸν ὄφειλε ν' ἀκολουθήσῃ ἵνα φθάσῃ περὶ πρὸς τὸ μέρος τῆς πανηγύρεως καὶ ἀφοῦ τῷ ὑπέδειξα τὸν δρόμον ἀνεχώρησε μετὰ τῆς ἀνεψιάς του.

Ἦτο Κυριακὴ, ἐπομένως δὲν εἰργαζόμην καὶ θὰ ἐπεθύμουν πολὺ νὰ τοὺς ὀδηγήσω ὁ ἴδιος, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησα νὰ τὸ προτείνω. Ἐμείνα λοιπὸν μόνος καὶ περιεπάτουσιν εἰς τὸν κήπον στρέφων ἀδιακόπως τὰ βλέμματα πρὸς τὴν διεύθυνσιν ἣν εἶχον λάβει.

Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ἡ ἱστορία μου λαμβάνει τὴν μοναδικὴν αὐτῆς φάσιν.

Τὸ ὄκημα τοῦ δουκὸς Β*** εἶχε παράθυρα καὶ πρὸς τὴν αὐλὴν καὶ πρὸς τὸ μέρος τοῦ κήπου· ἐπειδὴ δὲ ὁ καύσων ὑπῆρξεν ὑπερβολικὸς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἡ δεσποινὶς Β*** τὴν ὁποίαν ἀκόμη δὲν εἶχον ἰδῆ, ἀνοίξασα ἐν τῶν παραθύρων τούτων, ἐκάθησε πλησίον πρὸς ἀπολαυτὴν δρόσου.

Τὴν παρετήρησα τότε διὰ πρώτην φοράν. Εἶχον ἰδῆ ἐκ τοῦ μακρόθεν εἰς τὸν περίπατον καὶ ἄλλην τινὰ λεπτοτέραν μορφήν θάινουσαν παρὰ τῆ δεσποινίδι Αὐγούστα, ἀλλ' οὐδὲν πλέον· ἐπίστευον δὲ ὅτι ἡ νεανὶς αὕτη θὰ ἦτο πολλῶ μᾶλλον ὑπερήφανος τῆς ἐξαδέλφης αὐτῆς, ἀφοῦ δὲν κατεδέχετο οὔτε κἂν νὰ φανῇ. Ὁ δούξ Β*** ὁσάκις ἐπέπληττε τὴν ἀνεψιάν του ἔφερε πάντοτε ὡς παράδειγμα τὴν θυγατέρα του λέγων ὅτι αὕτη καὶ μόνη ἐγνώριζε καὶ ἐξεπλήρου ὅλας τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πρέποντος. Ἐπὶ τούτοις εἶχον σχηματίσει πένθιμόν τινα ἰδέαν περὶ τῆς ἀναφερομένης ταύτης τελειότητος.

« Πῶς; ἐδῶ εἶσθε κύριε! εἶπεν αἴφνης ἅμα μὲ ἀνεγνώρισεν. Ὁ πατήρ μου ἠλπίζεν ὅτι θὰ ἐπηγαίνατε μαζί τιν, καὶ τώρα ἴσως σᾶς ἀποδίδωσιν ἀδιαφορίαν καὶ ἦνε δυσαρεστημένοι... Τρέξατε, ἂν θέλετε, καὶ μὴ φοβῆσθε· πιστεύω ὅτι ἐπιθυμοῦσι μᾶλλον νὰ σᾶς συγχωρήσωσιν, ἢ νὰ φυλάξωσι μνησικακίαν».

Αἱ λέξεις αὗται μοὶ ἐπροξένησαν τосαύτην χαρὰν, ὥστε ὑπέλαβον τὴν κόρην ἐκείνην ὡς ἐμφάνισιν τῆς εὐτυχίας ἐν τῇ ζωῇ μου. Ἀπεκρίθην ἀμέσως τετριμμένα τινὰ καὶ ἀνεχώρησα δρομαίως. Ἡ φράσις «μᾶλλον ἐπιθυμοῦσι νὰ σᾶς συγχωρήσωσιν ἢ νὰ φυλάξωσι μνησικακίαν» περιδινεῖτο ἐν τῷ πνεύματί μου... τὴν ἐπανελάμβανον μεγάλως ἐνῶ ἔτρεχον ὅσον ἠδυνάμην ταχύτερον.

Ἐφθασα τέλος τὸν δούκα καὶ τὴν ἀνεψιάν του καὶ τοὺς ὀδήγησα. Χάρις δὲ εἰς τὴν ἐμπιστοσύνην τὴν ὁποίαν μοὶ εἶχεν ἐμπνεύσει ἡ δεσποινὶς Β*** ἔμεινα καθ' ὅλην τὴν ἐσπέραν παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Αὐγούστας!

Ἡ ἑορτὴ διήρκεσε μέχρι βαθείας νυκτὸς καὶ μόλις περὶ τὸ λυκαυγὲς ἐπεστρέψαμεν εἰς τὴν ἔπαυλιν.

Δὲν ἦτο πλέον ὦρα ὑπνοῦ δι' ἐμέ.—Βυθίζων τὴν κεφαλὴν εἰς τοὺς στᾶ-

χους, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐξηπλώθην, ἐνῶ τὸ βλέμμα μου ἐχάανετο ἐν τῇ πορφύρᾳ τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου, ἠρώτων ἐμυτὸν ἂν ὅλα ταῦτα ἦσαν γεγονότα. Ἡ ὀπτασία τῆς δεσποινίδος Β*** ἐν τῷ παραθύρῳ ἐνεφανίζετο εἰς τὸ πνεύμά μου ὡς δνειρώδης εἰκὼν, τῆς ὁποίας αἱ ἀμφίβολοι γραμμαὶ οὐδὲν τι ὀριζόμενον ὑποδεικνύουσιν. Ἡ κεφαλὴ τῆς δὲν ἦτο κεφαλὴ γυναικὸς, ἀλλὰ παιδίου· ἡ μᾶλλον δὲν ἦτο κεφαλὴ ἐκείνη, ἀλλὰ πλοκάμων κύματα. Αἱ πτυχαὶ τῶν ἐνδυμάτων αὐτῆς ἐσχηματίζοντο βαθεῖαι ὡσεὶ μὴ περιλαμβνύσασαι σῶμα. Εἶχε τὰ φαντασιώδη χαρακτηριστικὰ τῶν ὄντων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦμεν διὰ τοῦ πνεύματος, χωρὶς νὰ δυνάμεθα οὔτε νὰ ὀρίσωμεν οὔτε νὰ ἴδωμεν αὐτὰ· ἄγγελος, μούσα. Τὰ ζητοῦμεν, μᾶς εἶνε φίλα, ἐπιδιώκομεν πάντοτε τὴν συνάντησιν αὐτῶν, καὶ τοὶ γνωρίζοντες ὅτι δὲν ἔχουσιν ὑπόστασιν.— Ἦτο γυνή; ἦτο πλάσμα τοιοῦτον, ἡ μορφή τὴν ὁποίαν εἶδον καὶ ἠτίς μετέβλεπε τὰς θλίψεις μου εἰς ἐλπίδας, τὸν πόνον μου εἰς ἠδονήν;

Ὅπως δὲ ἦτο ἡ ὀπτασία ἐκείνη μοὶ ἔλεγε διὰ τοῦ βλέμματος, διὰ τῆς φωνῆς.— «Ἴδου ἐγώ! ἔλπιζε. Ἔσο εὐτυχής!... τὸ θέλω».— Καὶ ἤμην εὐτυχής, εἶχον ἠὲ πίστιν, δὲν ἔπασχον πλέον. Ἐρχίζα ν' ἀγαπῶ τὸν πρὸς τὴν Αὐγούσταν ἔρωτά μου. Ἡ φύσις ἀπέκτητε μεγαλεῖόν τι. Ἡ γῆ ἐκαλύφθη αἴφνης ἀπὸ συμπαθῆ πλάσματα πρὸς τὰ ὁποῖα ἐπεθύμουν νὰ μεταδώσω τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν ἐλπίδα, ὅπως ἐγὼ τὴν ἔλαβον ἀπὸ τὸ μειδίαμα τῆς Ρενέ... .

Ἐνὲ ὀνομάζεται.

Δὲν ἐσκέφθην πότε καὶ πῶς ἔμελλον νὰ τὴν πλησιάσω. Δὲν ὑπῆρχε δισταγμὸς περὶ τούτου.

Δ'

Ὅστις ἐγγίζει τὴν χεῖρα ἐγγίζει τὴν καρδίαν.

Παρ' ἡμῖν ὁ ἀτμὸς δὲν εἶνε ἐν γένει παραδεκτὸς διὰ τὴν ἀλοὴν τοῦ αἵτου, διότι τὸ ἄχρον ἀποβάλλει μέρος τῆς χρησιμότητος αὐτοῦ ὅταν ἀποχωρίζεται διὰ τῆς μηχανῆς. Ἐνεκα τούτου ἀλωνίζομεν μέρος τῆς συγκομιδῆς κατὰ τὸ παλαιὸν σύστημα.

Μίαν ἐσπέραν ἤμην ἐνησυχολημένος περὶ τὴν ἐπιτήρησιν τοιαύτης τινὸς ἐργασίας, ὅτε αἴφνης γεγονό· τι ἐπελθόν, ἀνεστάτωσε ὄλην τὴν ἔπαυλιν. Κύων λυσσαλέος, καταδιωκόμενος ὑπὲρ χωρικῶν ὠπλισμένων διὰ δικράνων καὶ σκαπανῶν, ἐξώρμησεν ἐκ τινος γειτονικοῦ χωρίου καὶ ἔτρεχε πρὸς τὴν ἔπαυλιν. Ἡ κυρία Τοκέν, βλέπουσα τὰ συμβαίνοντά ἐκ τοῦ παραθύρου, ἐξέπεμπε φωνὰς καὶ διέτασσε νὰ κλείσωσιν ὅλας τὰς θύρας. Πρῶτον μέτρον πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ κτηνοτροφείου.

Οἱ ἀποραστικώτεροι ἐργάται καὶ ἐγὼ, ὀπλισθέντες ἕκαστος διὰ τοῦ

προστυχόντος αντικειμένου, ανεχωρήσαμεν ὅλα δὲ ταῦτα ἐξετελέσθησαν ἐν διαστήματι βραχυτέρῳ λεπτοῦ.

Ὁ κύων, ἀντὶ νὰ ἔλθῃ κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν ἔπαυλιν, ἔλαβε πλαγίαν τινὰ διεύθυνσιν· ἡμεῖς δὲ ἐνωθέντες μετὰ τῶν ἄλλων χωρικῶν ἐτράπημεν εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἦτο μέγας ὁ κύων καὶ ἔτρεχε μετὰ τοσαύτης ταχύτητος, ὥστε δὲν ἠλπίζαμεν νὰ τὸν φθάσωμεν. Εἰσῆλθε μετ' ὀλίγον ἐντὸς τοῦ μικροῦ δάσους ὅπερ ἀπκρτίζει κυκλωτερῇ φραγῆν περίξ τῶν ἀγρῶν τοῦ κ. Τοκέν, ἐκεῖ δὲ τὸν ἐχάσαμεν ὀλοτελῶς ἀπὸ τῶν ὀμμάτων μας, καὶ ἀφοῦ μᾶτην περιστρέξαμεν ὅλον τὸ δάσος, ἐπανήλθομεν κατὰ-κοποι, νομίταντες ὅτι τὸ ζῶον ἀπεμακρύνθη τοῦ μέρους ἐκείνου.

Γοιαῦτα ἐπεισόδια εἶνε τοσοῦτῳ συνήθη εἰς τὴν ἐξοχὴν ὥστε αὐτομάτως ὁ ἀγρότης ἐξοικειοῦται καὶ οὐδεμίαν δίδει μεγάλην εἰς αὐτὰ σημασίαν.

Εἰσερχόμενος εἰς τὴν ἔπαυλιν ἤμην σχεδὸν ἡσυχος, ἀλλ' ἐκεῖ ἔμκθον ὅτι ὁ δούξ, ἡ θυγάτηρ του καὶ ἡ ἀνεψιὰ Αὐγούστα, ἐξελθόντες ἀπὸ πρωίας εἰς μακρὰν ἐκδρομὴν, δὲν εἶχον εἰτέτι ἐπανέλθει. Μὲ ἐκυρίευσε τότε ἀνέκφραστος ἀνησυχία. — Ὁ κίνδυνος, ἀπομακρυνθεις ἡμῶν, ἀπήλλαξεν ἄρα καὶ ἐκείνους τῆς ἐμφανισέως του; — Ἐξηρχόμην καὶ εἰσερχόμην μετὰ πυρετώδους ἀνυπομονησίας, καταβιβρώσκων διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὸ δικάττημα. Οὐδὲν ἐφαίνετο. Μὴ γνωρίζων δὲ ποῦ νὰ διευθυνθῶ, ἠκούμβησα ἐπὶ τινος τῶν πασσάλων, οἵτινες χρησιμεύουσιν ὡς δρύφρακτον περὶ τὸ ἔλος, καὶ περιέμενον.

Ὁ ἥλιος ἔδυσε καὶ βῆμῆδὸν τὸ ἡμερήσιον φῶς συνεχωνεύθη ἐν τῇ λάμψει τῆς ἀνατελλούσης σελήνης. Ἄνέκφραστόν τι αἰσθημα κατελάμβανε τὴν ψυχὴν μου. Ἡ ἀναδύουσα πελιδνὴ ἐκείνη μορφή, ἥτις μ' ἐθεώρει μὲ ὀφθαλμοὺς δακρυβρέκτους καὶ διέχεεν ἐπὶ τῆς γῆς ἀπαύγιαν πένθιμον, τὸ φάσμα τοῦτο τοῦ ἡλίου μὲ περιετύλισσεν ἐν τῷ ἀχανεῖ αὐτοῦ σαβάμφ, μὲ καθίστα περίλυπον καὶ ἠϋζανε τὴν ἀνησυχίαν μου. Προησθάνομην ὅτι σκηνὴ ἀπροσδόκητος ἐπέκειτο.

Ἐφάνη τέλος ἐκ τοῦ μακρόθεν συγκεχυμένον τι σῶμα κινούμενον, ὅπερ ἐφ' ὅσον ἐπλησίαζε καθίστατο μᾶλλον συγκεκριμένον. Δὲν ἤργησα νὰ διακρίνω μίαν μέλαιναν σικίαν καὶ δύο λευκὰς ἐσθῆτας. Οὐδὲν λοιπὸν ἀπευκατῶν εἶχε συμβῆ εἰς τὸν δοῦκα καὶ τὰς δεσποινίδας τοῦ ἀφοῦ ἐπανήρχοντο τοσοῦτῳ ἡσυχως. Ἐπλησίασαν ἤδη καὶ δὲν ἀπείχον πλέον εἰ μὴ ὀλίγα βήματα, ὅτ' αἰφνης ἤκουσα θόρυβον ἐν τῇ ἀτραπῷ, ἥτις ἔφερεν ἀπὸ τοῦ δάσους εἰς τὴν Λεωφόρον, διερχομένη μετὰξὺ ἐμοῦ καὶ ἐκείνων. Ἐστράφην καὶ εἶδον τότε τὸ βδελυρὸν ζῶον, ὅπερ εἶχε διαλάθει ἡμᾶς τρέχον ἀδιακόπως ἐν τῷ δάσει, ἐξερχόμενον ἤδη καὶ ὀρμῶν κατὰ τῶν ἐπιστρεφόντων.

Τί νὰ πράξω; ἐκράτουν ἀκόμη ἀντὶ παντὸς ὄπλου μίαν ῥάβδον. Νὰ

εἰσέλθω εἰς τὴν ἔπαυλιν; ἦτο ἀδύνατον. . . πρὶν ἢ ἀνοίξω τὴν θύραν τὸ ζῶον θὰ ἦτο ἐφ' ἡμῶν.

«Εἰσέλθετε πρὸς Θεοῦ! ἀνέκραξα μὲ ὅλας μου τὰς δυνάμεις. — Σκύλος λυσσώδης! εἰσέλθετε!» — καὶ ἐρρίφθη εἰς τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ ἀνοίγων τοὺς βραχίονας καὶ ἀναμένων τὸ ζῶον, τοῦ ὁποῦ ἠλπίζα ν' ἀλλάξω τὸν δρόμον ἵνα σώσω τὴν οἰκογένειαν Β.***

Ὁ κύων κατέφθασε· ὤρμησα κατ' αὐτοῦ προτείνων τὴν ἄκραν τῆς ῥάβδου, τὴν ὁποίαν ἤραπαε διὰ τῶν ὀδόντων καὶ φρενήρης ἐρρίπτετο δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν. Διὰ νὰ σταματήσω τὴν πορείαν του τῷ παρουσίαζα πάντοτε τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου, τὴν ὁποίαν ἐκράτουν ὅλαις δυνάμει.

«Ἐν ὄπλο! ἐν ὄπλο! ἐφώναζα·

— Ὅπλον; ἀμέσως!» — εἶπεν ὁ δούξ, ὅστις κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ὄρμα πρὸς τὴν θύραν τῆς ἐπαύλεως, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῆς Αὐγούστας.

Ἡ Ρενὲ μόνον ἔμενε ἀκίνητος. Ἰστατο ἐπὶ τῆς μικρᾶς γεφύρας τοῦ ἔλους, ἔχουσα τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους ἐπ' ἐμέ.

«Φύγετε, Κυρία! τῇ ἔλεγον μετὰ παρακλητικῆς ἀγωνίας. Φύγετε! ἂν μοῦ φύγῃ τὸ σκυλὶ αὐτὸ, θὰ ἔλθῃ ἀμέσως ἐπάνω σας. . . φύγετε!» Ἀκίνητος.

Ἐργάζεται τινὲς καὶ παιδιὰ ἐξελθόντα τῆς ἐπαύλεως, ἔτρεχον πρὸς βοήθειάν μου. Συγχρόνως ὁ δούξ ἀνέκραζε στεντορίως ἕκ τινος θυρίδος τοῦ ἰσογείου πατώματος.

«Τραβιχθῆτε ὀλίγον ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ ζώου. Θὰ πυροβολήσω!»

Ὁ πυροβολισμὸς πάραυτα ἐβρόντησε καὶ ὁ σκύλος ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας μου.

«Καλὰ τὸν ἐπέτυχα! εἶπεν ἀταράχως· καὶ ἐπειδὴ ὅλοι οἱ ἄνδρες μὲ περιεκύκλωσαν νομίζοντες ὅτι ἐπληγώθην.

«Δὲν ἦτο φόβος, ἐξηκολούθησεν· ἤμην βέβαιος περὶ τοῦ ἀποτελέσματος Ἡ σφαῖρα εἶνε μέσα εἰς τὴν κεφαλὴν, κυττάξατε! Οὕτω σκοπεύουν καὶ τὰς ἀλώπεκας, ἐκείνας μάλιστα πρέπει νὰ τὰς κτυπᾷ κάνεις εἰς τὸ μᾶτι διὰ νὰ μὴ καταστραφῇ τὸ δέρμα.»

Ὅλοι ἐθαύμαζον τὴν δεξιότητα καὶ ἀταραξίαν του καὶ συνάμα μὲ συνεχαίροντο.

«Ἐννοεῖτε, κύριε, εἶπεν ὁ δούξ, ἐρχόμενος πρὸς ἐμέ, πρὸ πάντων ὀφείλον νὰ σώσω τὴν ζωὴν τῶν παιδιῶν τούτων.

— Ἀλλὰ πάτερ μου, διὰ νὰ μᾶς σώσετε, παρ' ὀλίγον νὰ φονεύσητε τὸν κύριον, διέκοψεν ἡ Ρενὲ.

— Δὲν ὑπῆρχε, σοῦ λέγω, κίνδυνος, ἤμην βέβαιος· προσέθηκε δὲ ὑψῶν τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ μέρος μου.

— Εἶνε ὁμως ἀληθὲς ὅτι δὲν ἐφοβήθη. Εὖγε!»

Καὶ ἐκείνην τὴν στιγμὴν διέβαινα. Ἡ Ρενὲ ἀφῆρσεν ἀμέσως τὴν χει-

ρίδα και μοι έτεινε ζωηρώς τήν χειρά της. — Άν ήτο ή Αύγούστα θά έδί-
σταζον. — Άλλά τήν μικράν εκείνην χεῖρα, λεπτήν και άπαλήν, ώς ται-
νίαν δλοσηρικού, έθλιψα τρουφερώς και από καρδίας ώς χεῖρα φίλου.

Και ήσθάνθην ότι δέν ήμην του λοιπού ζένος προς τήν Ρενέ, ότι μοι
έδιδε τήν φιλίαν της, ότι άπετέλει μέρος της εϋτυχίας μου. — Γαϋτα
πάντα ώς άστραπή.

α' Αριθμώ πολλά τοιαύτα έπεισόδια έπιτυχίας, έξηκολούθησεν δ δουξ
B.*** "Ελθετε άπόψε να δειπνήσωμεν δημοϋ. θα σας δείξω τα όπλα μου".

Τί παράδοξον ή έθιμοτυπία! — Άπαιτεῖ να κρύπτωμεν τάς έσωτερικάς
έντυπώσεις, ή μόλις να τάς υποδεικνύωμεν. Είνε προφυλακτικόν μέτρον.
"Η τοιαύτη όμως έπιφύλαξις ή άποκρύπτουσα τους έγωίστας ρίπτει συν-
άμα πέπλον επί των γενναίων καρδιών. Δέν μειούται ή αξία τούτων,
άλλ' οι έγωίσται έπωφελοϋνται της τοιαύτης καταστάσεως. "Ο κ. δουξ
B.*** δέν μοι λέγει — εύχαριστώ! είσαι γενναίον παιδί... » — αλλά με
προσκαλει εις τό δειπνόν του, τουτέστιν — «έλθε παρ' έμοι, τ' έθερω ίσον».

— Τί περισσότερο εκ μέρους άριστοκρατικού;

"Εγώ οικειός του δουκός B.***; έγώ φίλος της θυγατρός του! . .

Και διατί όχι; — "Όσον ήτο δύσκολον, αδύνακτον να γείνω ποτε σύζυ-
γος της Αύγούστας, τόσον μοι έφαινετο άπλοϋν, φυσικόν, τό να ήμαι φί-
λος της Ρενέ. — Δέν έδημιούργησεν δ Θεός τάς διακρίσεις των κοινωνικών
τάξεων, έλεγον κατ' έμαυτόν. Είνε έθιμα ταϋτα, είνε ήθη. όλα θεσμοί
άσταθεῖς. Αί τοιαύται διακρίσεις θα πκύττωσι μίαν ήμέραν. Τό αληθώς
διακρίνον τους ανθρώπους άπ' άλλήλων είνε ή ύπεροχή του πνεύματος ή
της ευαισθησίας: επί τέλους λοιπόν οι άνθρωποι θα δικαιεθώσιν όριστικώς,
άναλόγως της ύπεροχής ταύτης. Θέσκατε εις τό ύδωρ τεμάχιον μολύβδου
και φύλλον ρόδου, δ μολύβδος θα καταποντισθῃ, τό φύλλον θα έπιπλεύσῃ.
Τά φύλλα έπομένως θα συναντῶνται πάντοτε επί της έπιφανείας, όπως
τά τεμάχια μολύβδου εις τόν πυθμένα. Ούτω και αι της αϋτης φύσεως
καρδίαι είτε εκ των κάτω προς τά άνω κινούμεναι, είτε εκ των άνω προς
τά κάτω, θα συναντηθώσιν εις έν σημείον ό,τι και αν συμβῃ. — Επορευ-
θην άνευ δισταγμού εις τό δειπνον του δουκός B.***

"Εντός όλίγου δ δουξ με ύπεδέχετο ως δεκκετῃ φίλον, έγώ δ' έπωφε-
λούμην της ευμενείας του, έπισκεπτόμενος αϋτόν όσον ήδυνάμην συχνό-
τερα. Τό πνευμά μου έφαιδρύνετο δσάκις ήκουα τήν Ρενέ όμιλοϋσαν.
"Εξέφραζε δια τρόπον άφελούς ευγενείας και ύψηλάς ιδέας. Πολλάκις είχεν
ήδη πρό πολλού σιωπήσει ένῳ έγώ άκόμη τήν ήκουον. "Όσον ή Αύγούστα
με κατετάραξε, μ' έδασάνισε, τόσον ή Ρενέ μ' έπράϋνε, με κατέστησεν
εϋτυχή. Τήν ήγάπων όσημέραι περισσότερο ανακαλύπτων νέα παρ' αϋτῃ

πλεονεκτήματα, και ήσθάνόμην ότι θα κατέπιπτεν ή άγάπη μου αν συ-
νεκρούετο προς ύπολαθάνουσάν τινα κακίαν.

Διατί να μη συμβαίη τό αϋτό και με τήν Αύγούσταν; . . "Α! εκείνη
μοι ενέπνεεν έρωτα, έρωτα φλογερόν . . ένῳ της Ρενέ ήμην άπλοϋς φίλος.
"Απλοϋς φίλος! . . είνε λαιπόν ή φιλία, όπως εννοϋμεν αϋτήν, ψυχρόν
τι και του ένθουσιασμού, της αϋταπαρνήσεως, της έθελουσίας άμοιρον;
ω όχι! τό τοιαϋτο νόθον αίσθημα οϋδέν είχε τό κοινόν με ό,τι έγώ ήσθα-
νόμην προς τήν φίλην εκείνην ψυχῃν.

"Επί πολϋ οϋδεις έλάλησε περι της συμπαθείας ήτις μας είχε συνενώ-
σει, διότι ποτε δέν έπεζητήσαμεν να μείνωμεν μόνοι. "Εν τούτοις μικρόν
τι κάρφος άχύρου, εις κόκκος σίτου, ανθύλλιον φυλλορροϋν έν τῃ αύρα,
απέττα πολλάκις χείμαρρον ιδεών έπερχομένων συνάμα εις άμφοτέρους.
"Εξέφευγον αι σκέψεις αϋται συγχρόνως από των χειλέων της και των
ιδιων μου, αρίπταντο έν όμάδι ώσει έπιζητούσαι τήν προς άλλήλας συ-
νένωσιν έν τῷ άέρι. — Πόσον ωραιότερον έσκαπτόμεθα δημοί οι δύο. Πόσον
είμεθα πεπεισμένοι ότι ήγατώμεθα, χωρίς ποτε να τό είπωμεν! Τί ευ-
τυχή αισθήματα εκείνα τα όποια ζωσι χωρίς να προκαλέσωσι τό ίδού!

"Η σιωπή έλύθη ταχέως.

Λαμπράν τινα έσπέραν δ δουξ έπρότεινε τήν έξοδον εις περίπατον, και
λαβών εις τόν βραχίονα τήν Αύγούσταν προσεπορεύθη. Τόν ήκολούθουν
μετά της Ρενέ.

"Που πηγαίνομεν;" ήρώτησα μετ' όλίγον.

"Ερριψε τήν κεφαλήν προς τά ύπίσω και είπεν:

α' Εκεί! έρχεσθε;

— "Ω, ναι!

"Ο οϋρανός ήτο αληθώς γλυκύτατος. "Η μαγεία του μας έίλυε.

— Πόσον ωραίος δ κόσμος! έλεγεν. "Η ζωή μας έπρεπε να ήνε ζσμα
ευχαριστήριον. Βασανίζόμεθα ύπό της ιδέας του μετ' θάνατον παραδεί-
σου: διατί δέν ανοίγομεν τους όφθαλμούς; ιδού δ παραδείσεις! Οι μονά-
χοι κλείονται εις κελλίον δια να ύψώσωσι τήν ψυχῃν προς τόν Θεόν. Δέν
ρίπτουσι βλέμμα επί της φύσεως, ίνα εύρωσι τόν Θεόν αϋτόν, τόν όποιον
τόσον μακράν ζητούσι! — Πιστεύετε εις Θεόν, κύριε, δέν έχει οϋτω;

— Βεβαίως πιστεύω! άφου εύρίσκω τόν Θεόν άπανταχού και πρό πάν-
των έν τῃ ψυχῃ μου. Γνωρίζετε ποτε βλέπει τις τόν Θεόν έν τῃ ψυχῃ
του; όταν άγαπᾷ".

"Εστρεψεν άμέσως τήν κεφαλήν προς έμέ και προσηλοϋσα τους όφθαλ-
μούς επί των ιδιων μου, είπε:

"Νομίζετε ότι δύναται να υπάρξη φιλία μεταξϋ νεανίου και νεανίδος;

— "Εχω τήν πεποιθήσιν, άπήνητσα, ότι δύναται τις να λατρεύῃ μίαν
γυναίκα χωρίς να τήν άγαπᾷ ως έραστής. Πως δύναμαι να τό άρνηθῶ;

— Τῇ ἀληθείᾳ δὲν πρέπει νὰ μᾶς φαίνεται ἀνεξίγητον, ἐπανελάβεν ἡ Ρενέ. Ὅσον καὶ ἂν ἀγαπῶμεν τὸν πατέρα ἢ τὴν μητέρα, ἡ ἀγάπη αὕτη ἀφίνει κενὸν εἰς τὴν καρδίαν. Ἐπρεπεν οἱ γονεῖς νὰ εἶχον καὶ τὴν ἰδικὴν τῶν καὶ τὴν ἰδικὴν μας ἡλικίαν ἵνα ἡ στοργὴ τῶν ἀποκλείσῃ πᾶσιν ἄλλην στοργήν. Ἡ συνήθεια τοῦ διέρχεσθαι ὁμοῦ ὅλας τὰς ὑλικὰς περιπετείας τῆς ζωῆς ἐμποδίζει καὶ τοὺς γονεῖς καὶ τὰ τέκνα τοῦ ἐκτιμᾶν ἐκατέρωθεν τὰς ποιητικὰς τάσεις καὶ ἀποκλείει τὴν διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης ἀνακούφισιν. Πολλάκις δὲν γνωρίζει ὁ εἷς τὸν ἄλλον ἐνῶ κατ' ἐπιφάνειαν εἶνε τόσοσιν συνδεδεμένοι. Συμβαίνει τότε νὰ ἐμφανίζεται ἄλλος τις ὅστις διεγείρει καὶ συμμερίζεται τὰς ιδέας ἡμῶν, γίνεται στήριγμα τῆς ψυχῆς καὶ συνάμα παρηγορία.

— Ἴδατε δὲ πῶς τὸ αἶσθημα τοῦτο ῥιζοῦται τόσοσιν ταχέως!

— Διότι καὶ ἐν τῇ φιλίᾳ ὑπάρχει αὐτόματος καὶ ἐνθουσιώδης ὁρμὴ, τῆς ὁποίας ὅμως τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδειξιν μετριάξει ὁ ἀμοιβαῖος σεβασμὸς, ἡ ἀμοιβαία ἐκτίμησις.

— Ἄλλ' ἐγὼ πῶς ἐτόλμησα νὰ σᾶς ἀγαπήσω διὰ μιᾶς τόσοσιν πολὺ;

— Διότι εἰσθε δυστυχῆς καὶ ἠσθάνθητε ὅτι συνεπόνου; διότι ἐγὼ ἐμάντευσα ὅ,τι δὲν ἠθέλατε νὰ ὁμολογήσετε εἰς οὐδένα, οὔτε εἰς τὸν ἑαυτόν σας.

Ἐπῆλθε σιωπὴ . . . Ἐστηρίζετο πάντοτε εἰς τὸν βραχιόνά μου, ἐγὼ δὲ ἐνόμιζα ὅτι ἔκλαιον.

«Ναί, εἶπον. Οὐδὲν σᾶς ἐζήτησα, οὐδὲν μοὶ ὑπεσχέθητε, καὶ ὅμως με καθιστᾶτε εὐτυχῆ. Ἀφότου σᾶς γνωρίζω γλυκύτεραι σκέψεις γεννῶνται εἰς τὸ πνευμά μου, ἀνασκιρτῶσι, διασταυροῦνται εἰς τὴν κεφαλὴν μου, ὡς τόσα μικρὰ πτηνὰ κελαδοῦντα εὐθύμως. Τὸ ἐσπέρας ἐπιστρέφων ἐκ τῆς ἐργασίας, παρακολουθῶ καὶ ἐγὼ διὰ τῶν χειλέων τὸ ἄσμα τῶν ἐργατῶν. Ἄλλοτε ἡ εὐθυμία τῶν ἀνθρώπων τούτων μ' ἐβάρυνε ἤδη ψάλλω κ' ἐγώ. Ἡ μόνωσις εἶνε τὸ χειρότερον κακὸν εἰς τὸν ἀνθρώπον ὅταν δὲ τὸ πάθος μᾶς κλονίζει μόνον ἐπὶ τῆς φιλίας δυνάμεθα νὰ στηριχθῶμεν. Ἡ ἐρημωμένη ὑπαρξίς μου, πρὶν σᾶς γνωρίσω, θὰ ἦτο ἤδη ἀνυπόφορος πλέον δι' ἐμέ. Ἄν δὲ τὸ ὄνειρον τοῦτο πρόκηται νὰ διαλυθῇ ποτε. Ἄ! τότε μόνον ἐν πᾶγμα θὰ με σώσῃ, τὸ νὰ συναποθάνω κ' ἐγὼ μετ' αὐτοῦ».

Ἡ Ρενέ ἀφῆκε τὸν βραχιόνά μου καὶ ἔδραψε κυάνους τινὰς κλειομένους ἡσύχως ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν θάμνων.

«Ἴδου, μοὶ εἶπε, τείνουσα τὴν δέσμην αὐτῶν εἶνε τὸ ἀγαπητόν μου ἄνθος. Ἄς τὸ θέσωμεν ὡς ἐμβλημα τῆς φιλίας ἡμῶν, καὶ ἂν ποτε ὁ εἷς λησμονήσῃ, θὰ λάβῃ παρὰ τοῦ ἄλλου μίαν δέσμην τοιοῦτων κυάνων. Αὐτὸ θὰ σημαίνει «ἐγὼ δὲν λησμονῶ».

Οὕτως ἀπεκτέσαμεν τὰς καρδίας ἀλλήλων.

Ε'

Ὅταν πάντες οἱ ἀνθρώποι θὰ προσαγορεύωσιν ἀλλήλους κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀριστοκρατικοὶ πλέον δὲν θὰ ὑπάρχωσι.

Δὲν δύναμαι ν' ἀποσιωπήσω ἐνταῦθα τὴν ζωηρὰν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ὑπέστην κατὰ τὴν εἰσοδὸν μου ἐν κοινωνικῇ σφίρα τῶς ἀγνώστῳ εἰς ἐμέ.

Μέχρι τοῦδε ἡ ζωὴ μου εἶχε διέλθει μετὰ τὸν «κατωτέρων» ὅπως τοὺς ὀνομάζομεν. — Καὶ ἐγνώριζα μὲν ὅτι παρὰ ταῖς ὑψηλαῖς τάξεις, παρὰ τῇ ἀριστοκρατίᾳ ἰδίως, ἄλλοι τινὲς τρόποι τοῦ φέρεσθαι ἦσαν παραδεδεγμένοι, ἀλλ' οὔτε ἀνάγκην οὔτε ἐπιθυμίαν εἶχον νὰ ἐμβυθίσω καὶ συμμορφωθῶ μὲ τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας.

Ἄμα ὅμως εἰσεχώρησα παρὰ τῷ δουκὶ Β*** καίτοι ἀδυνάτων νὰ δρῶσιν οὔτε μίαν λεπτομέρειαν, ἐγοητεύθην ὑπὸ τοῦ συνόλου. — Ἡσθάνομαι ἐμαυτὸν βαρὺν καὶ ἀδέξιον ἤκουα τὴν λαλίαν μου δριμεῖν. Ὅτ' ἐπανηρόμην εἰς τὸν συνήθη κύκλον μου, αἱ φωναὶ μοὶ ἐφαίνοντο τραχεῖαι, οἱ τρόποι βάνασοι, προσβλητικοί, ἡ συνδιάλεξις χυδαία. Πολλάκις ἐπεθύμησα νὰ ἐξηρανόμην ἢ διαφορὰ αὕτη ἀνατροφῆς, ἥτις ὑπῆρχε μετὰ τῆς οἰκογενείας Β*** καὶ ἐμοῦ. — Ἐν τούτοις ἡ θέσις μου ὡς γεωργοῦ διευκόλυσε τὴν μετὰ μίαν οἰκειότητα, ἀπαλλάττουσα τῆς αὐστηρᾶς ἐθιμοτυπίας. Ἡ Αὐγούστα μοὶ ἔλεγεν ἐλευθέρως:

«Κόψατέ μου ἐν μῆλον. Δότε μοι τὸ ἄνθος ἐκεῖνο».

Δὲν θὰ τὰ ἐζήτηι παρὰ κηπουροῦ καὶ δὲν θὰ τὰ ἐδέχετο εὐκόλως παρὰ νεανίου τῆς τάξεώς της.

Ὅσάκις ὁ δουξ ἐξήρχετο εἰς μακρὸν περίπατον καὶ ὑπέθετεν ὅτι θὰ πλήξῃ μόνος, μὲ παρεκάλει ἄνευ δισταγμοῦ νὰ τὸν συνοδεύσω, ἀποσπῶν με τῶν ἐργασιῶν μου.

Ἐν τούτοις ἐπῆλθεν ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν ἡ σχέσις αὕτη ἐδέησε νὰ μεταβάλλῃ ὄψιν ἵνα δικτηρηθῇ. Τὸ κυνήγιον ἤρχετο συχνότατα δὲ εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ δουκὸς παρεκλήθητο ξένοι κυνηγοὶ προσκαλούμενοι ὅπως διέλθωσι μίαν ἐσπέραν παρ' αὐτῶν. Εὐρέθη κατ' ἀρχὰς πολὺ στενοχωρημένος ἐν ταῖς δηγύρεσιν ἐκεῖναις, διότι ἐφοβοῦμην μήπως παράσχω καὶ εἰς ἄλλους τὸ θέαμα, ὅπερ παρεσχον εἰς ἐμαυτόν. Οὕτω μετεχειρίζομαι πᾶσιν πρόφασιν ὅπως μὴ παρευρεθῶ ἐκεῖ κατὰ τὰς ἡμέρας ὑποδοχῆς. Ἄλλὰ τὸ μέσον τοῦτο ἦτο πρόσκαιρον. Ἡ οἰκογένεια τοῦ δουκὸς θ' ἀπῆρχετο ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὴν πόλιν, ἐκεῖ δὲ ὄφειλον νὰ ἐξακολουθήσω τὰς ἐπισκέψεις μου ἂν δὲν ἔστεργον νὰ στερηθῶ τῆς Ρενέ, νὰ χάσω τὴν Αὐ-

γούσταν, τὴν ὁποίαν ἠγάπων ὁσημέραι περιπαθέστερον. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ κληροθώσω νὰ εἰσέρχωμαι ἐν αἰθούσῃ χωρὶς νὰ ἐρυθρίω.

Ἐνεπιτεύθην τὰς ἐνοχλητικὰς ταύτας σκέψεις εἰς τὴν Ρενέ, ἣτις ἀμέσως, ἄνευ οὐδενὸς προοιμίου ἐπελήφθη τῆς τοιαύτης ἀνατροφῆς μου. Τὰ πρῶτα μαθήματα προσκάλεσαν μετὰξὺ ἀμφοτέρων μεγίστην ἰλαρότητα.

«Μὴ γελᾶτε τόσο πολὺ, μοὶ ἔλεγε. Μὴ περιπατῆτε τόσο πλησίον μου, μὴ φωνάζετε τόσο δυνατὰ κτλ.»

Ὁ δούξ Β*** εὐχαρίστως ἔβλεπε τὰ πρῶτά μου ταῦτα βήματα πρὸς τὰς ἐθιμοτυπίας καὶ με ἐβοήθει διὰ τῶν συμβουλῶν του, διότι πράγματι με ἠγάπα· περὶ τούτου ἐβεβαιώθη ἐκ πολλῶν περιστάσεων καὶ πρὸ πάντων ὅταν μοὶ ἀνεκοίνωσε τὴν πρόθεσιν τοῦ νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν μητέρα μου κατοικοῦσαν εἰς μίαν ἰδιόκτητον ἔπαυλιν μου παρὰ τὸ *Blaue Blumen*.

Γ'

Ἐν καὶ μόνον αἴσθημα οὐδέποτε πληροῖ ὀλοσχερῶς τὴν καρδίαν.

Ἡ ἔπαυλις μου ἀπέχει μίαν περίπου ὥρην μακρὰν τῆς πολίχνης *Blaue Blumen*. Κατὰ τὸ θέρος ἔχει ὄψιν ἀνθοδέσμης. Τὰ τείχη τῆς οἰκίας καλύπτονται ὑπὸ ἀγρίων ῥοδωνιῶν, τῶν ὁποίων οἱ κλάδοι εἰσέρχονται διὰ τῶν παραθύρων εἰς ὅλα τὰ δωμάτια. Μικρὸν βυσσινίον διαρρέον περὶ τὴν ἔπαυλιν, παίει καὶ ἀναπηδᾷ ἐπὶ τῶν χαλίκων, λυμβάνει δὲ τῆδε κακίτε ὕφος ποταμοῦ χαριστάτα προσαρμοζόμενον εἰς τὴν ὅλην τοπογραφίαν.

Ἡ μήτηρ μου δὲν ἀπεπειράθη νὰ προπαρασκευάσῃ πολυτελῆ ὑποδοχὴν εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ δουκὸς Β***. Τουναντίον ὑπεδέχθη αὐτὴν ἀπλοϊκῶς ἀλλ' ἐγκαρδίως.

Ὅταν ἐλάβομεν θέσιν παρὰ τὴν τράπεζαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦτο παρατεθειμένον μικρὸν πρόγευμα, ὁ δούξ ἤρχισε πρῶτος τὴν συνομιλίαν λέγων πρὸς τὴν μητέρα μου·

«Ὁ υἱὸς σας, κυρία, εἶνε πολὺ ἐπίφοβος ἄνθρωπος. Κατὰ τὰς ὅλας τὰς καρδίας ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως. Ἐγὼ πολὺ τὸν ἀγαπῶ· μάλιστα δύναμαι νὰ εἶπω ὅτι τὸν ἀγαπῶμεν ὅλοι.»

— ὦ, ναί, εἶπεν ἡ Ρενέ.

Ἡ Αὐγούστα ἐσιώπα.

Ἐγνώριζα τοῦτο, κύριε, ἀπήντησεν ἡ μήτηρ μου, ὁ Φράντζ μοὶ τὰ ἔγραψεν ὅλα, καὶ σὰς εὐχαριστῶ πολὺ διὰ τὴν εὐτυχίαν τὴν ὁποίαν εὗρε πλησίον σας κατὰ τὸ διάστημα τῆς διαμονῆς σας εἰς τὸ Βράιτ.

— Ὅχι μόνον κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἀλλὰ πάντοτε θὰ τὸν ἀγαπῶμεν, ἐπανέλαβεν ὁ δούξ. Ἐλπίζω ὅτι ὁ Φράντζ δὲν θὰ παύτῃ τοῦ νὰ μᾶς ἐπισκέπτεται. Εἶνε θετό, μου υἱὸς, ἦλθα μάλιστα ἐπὶ τούτῳ διὰ νὰ τὸ εἶπω καὶ εἰς σὰς τὴν ἰδίαν.

— Εὐχαριστῶ καὶ πάλιν, κύριε, εἶπεν ἡ μήτηρ μου, μειδιῶσα μελαγχολικῶς. Φοβοῦμαι μόνον μήπως ὁ Φράντζ δὲν κληροθώσῃ νὰ σὰς λησμονήσῃ, ἂν ὑπάρξῃ τοιαύτη ἀνάγκη.

— Νὰ μᾶς λησμονήσῃ! καὶ διὰ τί;

— Ἡ τύχη τὸν ἔρριψεν εἰς θέσιν πολὺ διάφορον τῆς ἰδικῆς σας. — Διὰ σὰς αἰ τοιαῦται στοργαὶ εἶνε θέλγητρον τῆς ζωῆς· δι' ἡμᾶς ὅμως εἶνε ἡ ζωὴ αὐτή.

— Καλλίτερον λοιπὸν νομίζετε ὅτι θὰ ἦτο ἂν ὁ Φράντζ κατεπολέμει ἐξ ἀρχῆς τὴν πρὸς ἡμᾶς συμπάθειάν του;

— Ἴσως...

— Καὶ ἄμικ ἠσθάνθη τὴν καρδίαν του ἐλυομένην, ὥφειλε ν' ἀπομακρυνθῇ ἀμέσως ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας...

— Ἄ! ἐφώνησα ἐγὼ, θὰ ἦτο ἤδη πολὺ ἀργὰ τὴν πρώτην ἡμέραν...

— Ἐστὼ... βλέπω ὅτι ἔχω κδικόν, εἶπε τέλος ἡ μήτηρ μου. Μὴ νομίζετε ὅτι ἡ εὐλαβία μου εἶνε ἀχαριστικὴ, καὶ παρακαλῶ νὰ συγχωρήσῃτε τὴν μικρὰν μου γνώσιν εἰς τοιαῦτα ζητήματα. Ἐν τούτοις ὁμολογῶ ὅτι ἡ τρυφερότης τῶν αἰθημάτων τοῦ Φράντζ πρὸς τὴν κυρίαν Ρενέ, μοὶ φαίνεται ἀνεξήγητος.

— Νὰ σὰς τὴν ἐξηγήσω λοιπὸν ἐγὼ, εἶπε γελῶν ὁ κ. Β.***. Θὰ κάμω τὴν ἐξομολόγησιν ἀμφοτέρων ἂν καὶ ἀκόμη οὐδὲν ἐνεπιστεύθησαν εἰς ἐμέ. Γνωρίζω ὅμως τί σκέπτονται ὅσον καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι.

— ὦ! πάτερ μου, ἐφώνησεν ἡ Ρενέ.

— Ἄφες με νὰ τὰ εἶπω· ἔχεις καιρὸν νὰ με διορθώσῃς ἂν ἀπατῶμαι· ἀλλὰ δὲν ἀπατῶμαι. Δὲν ὑπῆρξα διπλωμάτης ἐπὶ ματαίῳ.

Εἶτα δὲ ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν μητέρα μου ἐξηκολούθησεν·

«Μέχρι τοῦδε διευθέτησα οὕτω πως τὴν ζωὴν τῆς θυγατρὸς μου, ὥστε νὰ μὴ αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκην οὐδενός. Ἄλλ' ὑπάρχουσιν ἀπαιτήσεις τῆς νεότητος, αἵτινες δὲν εὐρίσκουσιν ἠχῶ εἰμὴ μόνον εἰς αὐτὴν τὴν νεότητα καὶ εἰς ἄλλον τινὰ ὁμοίμορφον χαρακτῆρα. Ἡ Ρενέ ὑπεραγαπᾷ τὴν ἐξεδέλφην της, ἀλλ' αἰ ἰδέαι αὐτῶν διαφέρουσιν ὑπὸ χιλίας ἐπόψεις. Μολονότι διάγουσιν ἐν μεγίστῃ ἀρμονίᾳ, οὐδέποτε θὰ ὑπάρξῃ μετὰξὺ αὐτῶν ἄκρα οἰκειότης. Ἐν μέρος λοιπὸν τῆς καρδίας τῆς Ρενέ ἔμενε κενόν. Τὸ μέρος αὐτὸ παρεχώρησεν ἤδη, ἡ μάλλον κάποιος τὸ ἀφῆρεσεν ἀπ' αὐτῆς. Ἴδου ὁ ἄνοχος, προσέθηκε δεικνύων με. Τὰ δύο αὐτὰ παιδία πλάττουσιν ἤδη ὠραῖα ὄνειρα, μίαν ἰδεώδη φιλίαν. Θέλουσι νὰ καταπλήξωσι τὸν κόσμον δι' ἐνός τῶν θυγατρῶν ἐκείνων παραδειγμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν

ἔχομεν πλέον τὴν συνήθειαν νὰ πιστεύωμεν. Ὁρέστης καὶ Πυλάδης, Κάστωρ καὶ Πολυδεύκης.

— Μὰς περιγελάτε! εἶπεν ἡ Ρενέ.

— Δὲν σὰς περιγελάω. Τούναντίον μάλιστα, βλέπεις ὅτι σέβομαι τὰς ἰδέας σας. Ἀλλὰ, τί τὰ θέλετε, δὲν ἔχω τὴν πίστιν ἣτις μετακινεῖ τὰ ὄρη. Ἄς παρέλθουν δέκα ἔτη καὶ τότε θὰ σὰς θαυμάσω. Ἦδη περιορίζομαι εἰς τὸ νὰ σὰς ἐννοῶ, καὶ πάλιν τοῦτο εἶνε πολὺ, διότι ὁλος ὁ κόσμος δὲν σκέπτεται ὁμοίως! . . . Τούτου ἕνεκα, φίλτατοί μου, σὰς συνιστῶ φρόνησιν. Ὁ κόσμος, βλέπετε, δὲν ἐπαγγέλλεται τὸ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὅποια τῷ εἶνε συνήθως ἀπαράδεκτα· δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ δημοσιεύσωμεν διὰ τῶν ἐφημερίδων τὰς ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας πεποιθήσεις σας, οὔτε νὰ ὑποβάλωμεν εἰς γνωμοδότησιν ἐπιτροπῆς ἐκ φιλοσόφων τὰ αἰσθημάτων τοῦ ἐντίμου τούτου νέου πρὸς σέ, κόρη μου. Ἐγὼ πιστεύω ὅτι καθ' ὅλην τὴν ζωὴν του δὲν θὰ σκεφθῇ ὅτι εἶσαι δεσποινὶς θελκτικωτάτη καὶ λίαν ἐπαγωγὸς, ἀλλ' αἱ ἰδικαὶ μου σκέψεις δὲν εἶνε κοινὴ γνώμη.

— Ἐχω πικτέρα χρυτὸν! εἶπεν ἡ Ρενέ ἐναγκαλιζομένη αὐτόν.

Ἐγὼ δὲν ἠδυνάμην νὰ ληλήσω· ἔλαβα μόνον τὴν χεῖρα τοῦ κ. Β*** καὶ τὴν ἔφερα εἰς τὰ χεῖλη μου.

Ἀλλὰ, εἶπε δειλῶς ἡ μήτηρ μου, ἂν ἡ δεσποινὶς ὑπανδρευθῇ ποτε, πιστεύετε ὅτι ὁ σύζυγός της θὰ ἐννοήσῃ ὅπως σεῖς, κύριε, τὴν φιλίαν τῶν παιδιῶν μας;

— Ἢοτὲ δὲν θὰ ὑπανδρευθῶ, εἶπε σοβαρῶς ἡ Ρενέ.

— Μὴ πιστεύετε, κυρία, διέκοψεν ὁ δούξ ὅτι ἐπιτρέπω τὸ πρᾶγμα, διότι μοὶ φαίνεται καθ' ὅλα λογικόν· ὄχι, ἀλλ' ὑποχωρῶ ἐνώπιον αἰσθημάτων τὸ ὅποιον δὲν δύναμαι νὰ καταπολεμήσω. Γνωρίζω τὴν θυγατέραν μου, δὲν εἶνε κυρία τῆς καρδίας της. Συγκατανεύω λοιπὸν καὶ ἐμπιστεύομαι τὰ δύο ταῦτα παιδιά εἰς τὸν εὐγενῆ ἀλλήλων χαρακτῆρα. Πράξατε καὶ σεῖς ὅπως ἐγώ.— Τώρα δέ, ἐπειδὴ ὁ καιρὸς εἶνε ὥρατος καὶ τὸ ὄπλον μου μὲ περιμένει, πηγαίνω νὰ θηρεύσω τὸ γεῦμα διὰ τὴν ἐσπέραν ταύτην.

Ἡ δεσποινὶς Αὐγούστα ἔμενον ἀκίνητος καθ' ὅλον τὸν διάλογον. Ἡ μορφή της εἶχε λάβει πρωτοφανῆ τινὰ ἔκφρασιν αὐστηρότητος.

«Τί ἔχεις; τὴν ἠρώτησεν ὁ θεὸς της.

— Ἐγώ; . . . τίποτε, ἀπεκρίθη.

Ὁ κ. Β*** ἐξερχόμενος ἐστράφη πρὸς τὴν Ρενέ καὶ τῇ εἶπε χαμηλοφώνως· «Ἴδὲ καὶ πρόσσεχε! Σήμερον τὸ κοράσιον τοῦτο, αὔριον ὁ κόσμος ὅλος. Δὲν πιστεύει, διότι δὲν ἐννοεῖ.

*Ἴκτεται συνέχεια

Τρεῖς μαρμάρια Ἀφροδίται ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς ἐν Δήλῳ ἀνασκαφὰς, ὡς τηλεγραφεῖ ἐκεῖθεν ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Π. Καββαδίας, εἶνε δὲ αὗται δύο ἀγαλμάτια, ὧν τὸ ἕτερον εἶνε ῥωμαϊκὸν ἀντίτυπον τῆς Κνιδίας Ἀφροδίτης τοῦ Πραξιτέλους προσομοιάζον κατὰ τὴν διάθεσιν τῆς κόμης τῆ τῶν Μεδίκων, καὶ μικρὰ κεφαλὴ καλῆς ἐργασίας σῶζουσα ἱκανὰ ἔχνη χρωματισμοῦ.

— Ἡ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικὴ ἐπιχείρησιν παρέλαβε διὰ τοῦ ὑπουργείου ἐπτὰ ἔτι κιβώτια περιέχοντα Αἴγυπτιακὰς ἀρχαιοτήτας συλλεγείσας ὑπὸ τοῦ φιλογενοῦς κ. Ι. Δημητρίου, ὅστις παρεκάλεσε νὰ μὴ ἀνοιχθῶσι πρὶν ἢ στείλῃ καὶ τὸν κατάλογον αὐτῶν.

— Τὸ προσεχὲς φθινόπωρον ἀρχεταὶ τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς προσωρινῶς ὀργανιζομένη ἢ ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανικῇ Σχολῇ τῆς κλασικῆς φιλολογίας τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀρχαιολογίας. Διευθυντὴς δὲ αὐτῆς διορίσθη ἐπὶ ἐν ἔτος ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Χάρβαρντ καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς Γραμματολογίας κ. Β. Β. Γουῦδβιν λαμβάνων μισθὸν ἐτήσιον τρισχίλια δολλάρια· τουτέστι δεκαοκτὼ χιλιάδας δραχμῶν. Ἡ σχολὴ θὰ ἐκδίδῃ καὶ περιοδικὸν σύγγραμμα μετὰ εἰκόνων ὡς καὶ αἱ δύο ἄλλαι ἢ Γαλλικὴ καὶ Γερμανικὴ.

— Κατὰ τὸ βόρειον τῆς Εὐβοίας ἐν τῇ θέσει Ἁγίου Γεωργίου (Ἁτὶ Γιώργη) ἀνευρέθη πλάξ λιθίνη ἔχουσα πᾶχος ὑπὲρ τοὺς πέντε δακτύλους πλάτος δύο σπιθαμῶν καὶ μῆκος πέντε ἴσως, διότι ἐλλεῖπει τὸ κάτω μέρος, φέρουσα πέντε καὶ τριάκοντα ὀνόματα τῶν εἰσενεγκόντων εἰς τὴν ἐπικνῶσιν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Προσηφᾶς καὶ κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος· ἀπέναντι δ' ἐκάστου ὀνόματος δηλοῦται διὰ γραμμάτων τὸ ποσὸν ὑπὲρ ἕκαστος συνεισήνεγκεν. Παρὰ τὴν στήλην εὐρέθησαν ἀσβεστόκτιστα θεμέλια, πλῆθος μεγάλων κεράμων καὶ λύχνος πήλινος ἔχων ἐν τῇ βάσει ἐπιγεγραμμένον τὸ στοιχεῖον Α. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶνε πολλοῦ λόγου ἀξία, διότι δι' αὐτῆς δύναται νὰ καθορισθῇ ἡ θέσις τοῦ ἱεροῦ τῆς Προσηφᾶς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ἀρτεμισίου ἀκρωτηρίου, ὅπερ οἱ νεώτεροι γεωγράφοι δρίζουσι, μετὰ τινῶν ὁμῶς ἐνδοιασμῶν, πλησίον τοῦ χωρίου Καστρὶ ἐν τῷ Πηλαιοκάστρῳ, δύο ὄλας ὥρα μακρὰν τοῦ τόπου τῆς ἀνευρέσεως τῆς ἐπιγραφῆς. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν παλαιότεροις χρόνοις ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἐκτίσθη ἐκκλησίαι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, διότι καὶ ἡ θέσις αὕτη καλεῖται ἅγιος Γεωργίος καὶ ἡ δι' αὐτῆς διερχομένη στενὴ ὁδὸς ταῖς Γιώργη.

ή στρατά εν ᾧ οὐδὲ ἕλκος ἐκκλησίας σώζεται, καταστραφείσης ἴσως πρὸ πολλοῦ καὶ τοῦ χώρου καλυφθέντος ὑπὸ δάσους πυκνοῦ πίτυων. Ταῦτα ἐκ τῆς «Ἐστίας» τῆς 27 Ἰουνίου.

— Ἐν ταῖς τελευταίαις ἐν Τροίᾳ ἀνασκαφαῖς ἐπὶ τῆς δευτέρας λεγομένης πόλεως ἤτοι τῆς ὑποτιθεμένης Τροίας, ἣτις εὐρίσκεται ἐξ μέτρα ἄνω τοῦ παρθενικοῦ ἐδάφους ἀπεκλύθησαν, καθ' ἃ ἐκ Τροίας ἐπιστέλλει ἡ κυρία Σοφία Σχλιέμαν εἰς τὴν «Ἐστίαν» δύο λίαν περιεργα οἰκοδομήματα, ἅτινα κατὰ μὲν τὴν γνώμην τῶν ἀρχιτεκτόνων Dr. Dörpfeld καὶ Ofler εἶνε ναοὶ, ὁ δὲ κ. Σχλιέμαν εὐρίσκει μεγίστην ὁμοιότητα μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν οἰκιῶν ἃς ὁ Πάρις ἔκτισε δι' ἑαυτὸν ὑπὸ τῶν ἀρίστων ἀρχιτεκτόνων τῆς Τροίας (Ἰλ. Ζ', 316). Τῶν οἰκοδομημάτων τούτων τὸ μὲν Α' ἔχει μῆκος μὲν 30 μέτρων, πλάτος δὲ 13 καὶ τὸ πάχος τῶν τοίχων του εἶνε 1,40. Τὸ δὲ Β' ἔχει μῆκος 20 μ., πλάτος 7, καὶ πάχος τῶν τοίχων 1,20. Διαφέρουσι δὲ καὶ κατὰ τὸν τρόπον τῆς οἰκοδομῆς, διότι ὁ μὲν Α' ἔχει μικρὰς ἀρμογὰς πηλοῦ ἐψημένας ὡς αἱ πλίνθοι, ἐν ᾧ οἱ τοῖχοι τοῦ Β' ἔχουσι μεγάλας ἀρμογὰς ὧν ὁ πηλὸς εἶνε μὲν ὀλίγος κεκαυμένος. Ἐκ τούτων δὲ δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι τὸ Α' εἶνε ἀρχαιότερον τοῦ Β' καθ' ὅσον μάλιστα ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ Α' ὁ ἀπέναντι τοῦ στενοῦ διαδρόμου ἔχοντος πλάτος 0 50 εἶνε κεκαλυμμένος ὑπὸ πηλοῦ, ἐν ᾧ ὁ ἀντίστοιχος τοῦ Β' δὲν ἔχει τοιοῦτον κονίαμα. Ἀμφότερα δὲ τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἔχουσι πρὸς τὸ ΝΑ μέρος ἀνοικτὸν τὸ μὲν Α' 13μ. μῆκος καὶ 10 πλάτος καὶ χωρίζεται ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ (ἔχοντος 17μ. καὶ πλάτος 10) ὑπὸ δύο ἐξεχόντων τοίχων σχηματιζόμενον τὴν θύραν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ αὐτοῦ ὑπάρχει κυκλοειδὴς βᾶσις ἐκ πηλοῦ ἔχουσα διάμετρον 4μ. καὶ ὕψος 0,06 ἐφ' ἧς πιθανῶς θὰ ἴστατο τὸ ξόανον. Πρὸς τὸ ΝΑ τῶν δύο τούτων ναῶν κεῖται ἄλλος τις Γ' τῆς αὐτῆς ἐντελῶς ἀρχιτεκτονικῆς.

— Ἐδόθη ἄδεια τῷ κ. Σχλιέμαν νὰ ἀνασκάψῃ ἐν Μπουναρμπασι, ὅπερ τινὲς τῶν ἀρχαιολόγων θεωροῦσιν ὡς τὴν Ὀμηρικὴν Ἰλίον τὸ μέρος ἐνθα ἀνεσκάφη ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ἔδειξεν ὅτι ἡ ἐπισῶρευσις τοῦ χώματος εἰς πολλὰ μέρη εἶνε 1—3 μέτρα. Εὐρέθησαν δὲ σφονδύλια τινὰ ὡς τὰ ἐν Ἰσαρλίαν ἀνευρισκόμενα καὶ τεμάχια ἀγγείων ἑλληνικῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὰς εἰκασίας τοῦ κ. Σχλιέμαν τὸ μέρος τοῦτο θὰ εἶνε ἡ πόλις Γέργκ.

— Ἐκ τῶν φύλλων τοῦ μηνὸς Ἰουνίου τῆς ἐν Σάμῳ ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «Σάμου» σταχυολογοῦμεν τὰ ἐπόμενα:

Τὸ ἐν Σάμῳ ὑπὸ τοῦ Ἡρόδοτου (3,60) θυμαζόμενον ὑδραγωγεῖον δι' οὗ τὸ ὕδωρ ὀχετευόμενον διὰ σωλήνων ἤρχετο εἰς τὴν πόλιν ἀπὸ μεγάλης πηγῆς, ἔργον τοῦ Μεγαρέως ἀρχιτέκτονος Εὐπαλίνου Ναυστρόφου, ἀνακαθαρίζεται ἤδη τὸ μὲν χάριν τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀξίας, τὸ δὲ ἵνα χρησιμεύσῃ πάλιν εἰς τὴν διοχέτευσιν τοῦ ὕδατος ἀπὸ τῆς αὐτῆς μεγάλης πηγῆς, τῆς νῦν Ἀγιάδες καλουμένης. Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ μηνὸς

Ἰουνίου ἐκ μὲν τοῦ πρὸς τὸ Τηγάμιον μέρους ἐκαθαρίσθη εἰς μῆκος πλέον τῶν 300 μέτρων φωτιζόμενον ὑπὸ δέκα φεγγιτῶν εἴκοσι περίπου μετρῶν ἀπ' ἀλλήλων ἀπεχόντων. Ἐχει δὲ ὕψος 2 μέτρων καὶ πλάτος 0,70 καὶ εἶνε ἐντὸς κεκαλυμμένος ὑπὸ λεπτοῦ χώματος εἰς ὕψος μέτρων 1,40· ἐκ δὲ τοῦ μέρους τῆς μεγάλης πηγῆς ἐκαθαρίσθη εἰς μῆκος 250 μ. φωτιζόμενον ὑπὸ ἑπτὰ φεγγιτῶν, τὸ δὲ ὕψος αὐτοῦ ἐνιαχοῦ εἶνε ἀνώτερον τοῦ ἑτέρου. Τριακόσια δὲ περίπου μέτρα ἀπὸ τῆς πηγῆς τὸ ὑδραγωγεῖον ἐφάνη διαιρούμενον εἰς δύο διευθύνσεις, ὧν ἕνεκα, φαίνεται, ὀνομάζει αὐτὸ ὁ Ἡρόδοτος «ἀμπίστομον ὄρυγμα». Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν δὲ ἀνευρέθη παρὰ κλίμακα ἐκ τεσσάρων βαθμίδων λίθος φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

Διονυσόδωρος

ὁ θεοφόρος

μητρὶ Ἐπικρατεῖα,

ἀφ' ὧν ἐργάζεται.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Ἐτελέσθησαν αἱ δημόσιαι ἐξετάσεις τῆς ἐν Ἀθήναις Σχολῆς τῶν Ἀπόρων Παιδῶν παρόντων τοῦ Σ. Μητροπολίτου Ἀθηνῶν, τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας, τοῦ Νομάρχου, τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως, τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ἀστυνομίας καὶ πολλῶν φιλομούσων καὶ φιλανθρωπῶν, διαρκέσασαι τρεῖς ἡμέρας τῆς 30 καὶ 31 Μαΐου καὶ 1 Ἰουνίου. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου κ. κ. Ἄν. Διομήδους Κυριακοῦ, Μιλτ. Βρατσάνου καὶ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Εὐγ. Δεπάστα, ἐν τῇ γ' τάξει τῆς καὶ ἀνωτάτης ἦσαν ἐγγεγραμμένοι πρὸς ἐξέτασιν 12 μνηταὶ προσήλθον δ' εἰς ἐξετάσεις 6 μόνον τῶν λοιπῶν ἀπελθόντων εἰς τὰς πατρίδας των. Ἐξητάσθησαν δὲ εἰς τὰ θρησκευτικὰ, ἀνάγνωσιν, γραφὴν, γραμματικὴν, ἀριθμητικὴν, γεωγραφίαν, ἱστορίαν καλλιγραφίαν καὶ μουσικὴν. Διέπρεψαν δὲ πάντες οἱ ἐξετασθέντες καὶ ἐκρίθησαν ἄξιοι ἐπαίνου, οἷδε:

Κοσμάς Βασιλείου ἐτῶν 22 Μακεδῶν κτίστης.

Κωνσταντῖνος Βλάχος ἐτῶν 14 Ἀθηναῖος ὑπηρέτης.

Βασίλειος Βενέτης ἐτῶν 14 Ἀθηναῖος ὑπηρέτης.

Δημήτριος Πολίτου ἐτῶν 17 Κωνσταντινουπολίτης ὑπηρέτης.

Ἀργύριος Λαμπρόπουλος ἐτῶν 19 Κορίνθιος ἐφημεριδοπῶλης.

Ἀθανάσιος Παναγιωτόπουλος ἐτῶν 15 Κορίνθιος ὑπηρέτης.

οἵτινες καὶ ἀπελύθησαν τῆς Σχολῆς λαβόντες τὰ ἀπολυτήριά των, ἐνδει-

κτικὰ τῆς ἐπιμελείας αὐτῶν καὶ τῆς κκληῆς διαγωγῆς πρὸς περαιτέρω ἐν κοινωνίᾳ ἀποκχτάσασιν.

Ἐν δὲ τῇ β' τάξει ἦσαν ἐγγεγραμμένοι πρὸς ἐξέτασιν 24, προσήλθον δὲ 12 ἐξετασθέντες εἰς τὰ αὐτὰ μαθήματα· διέπρεψαν δὲ καὶ ἄλλοι ἐπίκινου ἐθεωρήθησαν τέσσαρες.

Μιχαὴλ Κωστόπουλος ἐτῶν 18 ἐκ Γορτυνίας ἐφημεριδοπώλης

Θεόδωρος Πετράκος ἐτῶν 10 ἐκ Μάνης ὑποδηματοποιὸς

Γεώργιος Ὁρφάνης ἐτῶν 15 ἐκ Κρήτης ὑπνρέτης

Εὐστάθιος Λάμπρου ἐτῶν 15 Σικύνου κουρεὺς

ἐν δὲ τῇ α' τάξει ἦσαν ἐγγεγραμμένοι πρὸς ἐξέτασιν 36, προσήλθον δὲ 29 ἐξετασθέντες εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, γραφὴν καὶ ἀριθμητικὴν· διέπρεψαν δὲ 5 οἱ ἐξῆς:

Νικόλαος Στυλιανοῦ ἐτῶν 13 Κρής βράπτης.

Χαράλαμπος Μαρίτσας ἐτῶν 16 Γορτύιους ὑπνρέτης παντοπωλείου

Δημήτριος Τσοῦτσος Ἡπειρώτης.

— Συμφώνως πρὸς τὸν τελευταῖον ψηφισθέντα νόμον, τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ἐζήτησε διὰ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ τηλεγραφείου παρὰ τοῦ Συλλόγου 20 ἐκ τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς τῶν Ἀπόρων Παιδῶν ἕνα ὑπηρετήσωσιν ὡς διανομεῖς τῶν τηλεγραφημάτων, ὧν καὶ ἐστάλησαν τὰ ὀνόματα

— Ἀπεβίωσε μέλος σεβαστὸν καὶ ἀγαπητὸν τῷ Συλλόγῳ ὁ αἰδεσιμώτατος Ἰωάννης Ἐραρεῖκος Χίλλ ἱερεὺς, πρὸ πεντηκονταετίας ἐλθὼν ἐξ Ἀμερικῆς καὶ τὸ πρῶτον ἐν Ἀθήναις συστήτης παρθενγωγεῖον, ἀληθῆς ἀπόστολος τοῦ Εὐαγγελίου μέχρι τέλους τοῦ βίου του γενόμενος παράδειγμα ἀρετῆς καὶ ἐλεημοσύνης. Ἡ κυβερνητικὴ τιμῶσα τὴν ἀνδρα ἐκήδευσεν αὐτὸν ἀπονεύμασα τιμὰς Ταξίαρχου. Ἀπέστειλε δὲ καὶ ὁ Σύλλογος πρὸς τὴν σεβασμίαν χήραν ἐφάμιλλον τῶν ἀρετῶν τοῦ ἀειμνήστου αὐτῆς συζύγου, συλλυπητήριον γράμμα, εἰς ὃ ἐκείνη ἀπήντησεν ὡς ἐξῆς:

Ἀθήναι, τῇ 24 Ἰουνίου 1882

Πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»

Σεβαστὲ Κύριε,

Μόλις δύναιμι νὰ ἐκφράσω τὰ αἰσθήματα δι' ὧν ἡ Ὑμ. διακοίνωσις μὲ διεβίβασε τὰ συλλυπητήρια τοῦ διαπρεπεῦς Συλλόγου Σας, ἐπὶ τῇ στερήσει ἣν ὑπέστην ἐν τῷ θανάτῳ τοῦ ἀνδρός μου αἰδεσίμου Ἰω. Ε. Χίλλ — Ἀείποτε ὁ μακαρίτης βαθείας ἐνδιεφέρετο διὰ πᾶν καθίδρυμα τείνον εἰς ἡθικὴν ἀνάπτυξιν οἰαζήθησε χώρας — πρὸ πάντων δὲ διὰ τὰ ἐν τῇ Ἑλλάδι Ἰδρύματα τῆς νεολαίας — ἐλυπείτο δὲ, ὅτι ἐνεκα τῆς προσηβητικῆς ἡλικίας του ἐκωλύετο νὰ παρευρίσκαται προσωπικῶς εἰς τὰς συνεδριάσεις τοῦ Συλλόγου — καὶ συχνὰ ἐπανελάμβανε τοὺς λόγους τοῦ Ἁγίου Παύλου — «Ἐλλῆσι ὀφειλέτης εἰμί».

Δέχθητε ἐν τούτοις εὐμενῶς, Σεβαστὲ Κύριε Πρόεδρε, τὰ αἰσθήματα τῆς ὑψηλῆς μου ὑπολήψεως καὶ τῶν εὐχαριστιῶν μετ' ὧν εἰμι Ὑμετέρα.

Φ. Μ. Χίλλ